ప్రచురణ నెం. 269.
ప్రథమ ముద్రణ
ఫాల్గుణం, 1879
(మార్చి 1958)

వెల : 2-25

మట్టి మనుషులు

(నవల)

అభినందనం

"మట్టి మనుషులు" మొదట ఒడియా భాషలో పాతికేళ్ళ కింద వెలువడింది. పూరీ జిల్లా డెలాంగ గ్రామంలో వొక కృషక పరివారంలోని ఇద్దరు అన్నదమ్ముల కలహం ఎలా సమాధాన మయిందీ, అది వాళ్ళలో పెద్దతని నోట విని, ఈ చిన్న నవల రాయడానికి నాకు ప్రేరణ కలిగింది. ఆ ప్రేరణకి వొక స్వరూపం కలిగించడానికి, సాహిత్య ప్రకాశకులూ, ముద్రాక్షరశాలాధిపతులూ అయిన శ్రీయుత బాలకృష్ణకరగారు నన్ను ఉత్సాహ పరిచారు. ఆ మహాశయుల ఆనందలహరి గ్రంథమాలలో ఇది మొట్ట మొదట వెలువడింది. ఇదే నేను రాసిన తొలి నవల. దీని కథా భాగం గాంధీ దర్శనం మీద ఆధార పడింది.

వెలువడడం తోనే పాఠక లోకంలో ఇది ఆదరణ సంపాదించుకుంది. దీని నాటక రూపాలూ, కావ్య రూపమూ కూడా తయారయాయి.

సాహిత్య అకాడమీ అనుకూల్యంతో దీని హిందీ అనువాదమున్నూ వెలువడింది. తెలుగు కవులూ, సాహిత్యకులూ అయిన శ్రీయుత పురిపండా అప్పలస్వామిగారు ఇప్పుడు దీనిని ఒడియా మూల గ్రంథంనించి తెలుగులోకి అనువదించారు. అకాడమీ దీనిని స్వీకరించింది. అయితే వొకటి రెండు మాసాల్లో శ్రీ అప్పలస్వామిగారు సార్థకంగా ఈ తెలుగు అనువాదం పూర్తి

చెయ్యడం మాత్రం నిజంగా విస్మయకరమైన విషయం. అంతే కాదు. ఒడియా, తెలుగూ - ఉభయ భాషలలోనూ వారి కున్న గభీరమైన సామర్థ్యానికిన్నీ ఇది నిదర్శనం.

శ్రీయుత అప్పలస్వామి గారితో మౌఖికమైన పరిచయం కాని, ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు జరిపే సౌభాగ్యం కానీ నాకు కలగక పోయినా, నా యింకో ప్రియమిత్రుడు, 'అస్థిసంచయనం' కావ్య రచయిత శ్రీమాన్ దండపాణి మిశ్రగారు మా ఉభయుల మధ్యా పరిచయం కలిగించి, పనిచేశారు. అంచేత ఇది తెలుగు కావడానికి శ్రీ దండపాణి కూడా చాలావరకు కారకు లయ్యారు. ఈ ఉభయులకీ నా హృదయపూర్వక మయిన అభినందనాలు తెలుపుతున్నాను.

కాళిందీ చరణపాణిగ్రాహి,
కటకం.

రెండు మాటలు

నవలా సామ్రాట్టు ప్రేమచందు విషయం సమాలోచన చేస్తూ, ఆయన సాహిత్యమంటే అనురాగం కల వొక బంధువు వొకసారి అన్నారు - "నానాజీ నవలలు గ్రామస్థుల గురించి రాసినవే, కాని గ్రామస్థుల కోసం రాసినవి కావు."

భాషా, భావమూ - ఈ రెంటి దృష్ట్యా "మట్టి మనుషులు" చదివినప్పుడు "ఈ చిన్న నవల కేవలం గ్రామస్థుల గురించి రాసిందే అయినా, ఇది గ్రామస్థుల కోసమున్నూ రాసింది" అని అనిపించింది నాకు. ఇది కేవలం దేశంలోని వాస్తవిక మైన నాగరిక జీవనం మాత్రమే చిత్రించడం లేదు, దానికి మార్గమున్నూ నిర్దేశిస్తున్నది. యథార్థవాదమూ, ఆదర్శోన్ముఖమూ - రెండూ కలిగి వుందిది.

ఒడియాలో సుప్రసిద్ధ సాహిత్యకారులు శ్రీ కాళిందీ చరణపాణిగ్రాహి గారి ఈ కృతికి నా హృదయ పూర్వకమైన ధన్యవాదాలు.

ధర్మోదయ విహారం,
కాలింపో-2.

ఆనంద కౌసల్యాయన.

భూ మి క

శ్రీ కాళిందీ చరణపాణిగ్రాహిగారు రాసిన "మట్టి మనుషులు"లో గ్రామ జీవనం తాలూకు చిత్రముంది. అక్కడ మనిషికీ మనిషికీ మధ్య ఇప్పుడుకూడా ఎంతో కోమలమైన ప్రేమమయ సంబంధం గోచరిస్తుంది. ఆ సంబంధం సమిష్టి పరివార వ్యవస్థ చాలా సీమాబద్ధం చేసేసింది. కొన్ని సంవత్సరాల క్రితం గాంధీజీ నాయకత్వం కింద గ్రామ జీవనంలో వొక ఆదర్శవాదం లేచింది. ఆ గ్రామీణ ఆదర్శ జీవనమే చిరస్థాయిగా వుంటుందని ఆశ కలిగింది. అదిగో ఆ దినాల్లో ఈ పుస్తకం రాయడం జరిగింది. పరిస్థితుల వొత్తిడి కారణంగా, ఆదర్శమని అంగీకరించిన ఆ జీవనం ఇప్పుడు త్వరత్వరగా మారిపోతూ వుంది. ఇప్పుడు గ్రామీణ జీవనం కంటే నాగరిక జీవనం తాలూకు ఆదర్శమే స్థాపితమై పోయింది. అయినా శ్రీ పాణిగ్రాహిగారి నవల చదివిన పాఠకులకి ఒడిశా గ్రామాల జీవనం ఎలావుండేదో అవగత మవుతుంది. దాంతో పాఠకుల హృదయంలో సమిష్టి పరివార వ్యవస్థ ఇప్పటి దాకా భారతీయ జీవనం వికసితం చేస్తూవున్న కోమలమైన ఆ మానవగుణాల మీద ఆదరమూ, సహానుభూతీ కలుగుతుంది.

శ్రీ కాళిందీ చరణపాణిగ్రాహి గారు రూఢివాదం వొదులుకుని, జీవనంలోని యదార్థత ఉన్నది వున్నట్లు వ్యక్తం

చేసే ఆధునిక రచయితల కోవలోని వారు. కవిగా, నవలా రచయితగా ఒడియా సాహిత్య జగత్తులో శ్రీ కాళిందీ చరణ పాణిగ్రాహిగారి స్థానం ఎంతో అంత పైన. ఆయన పేరంటే దేశంలో ఎంతో ఆదరణం. అంచేత సాహిత్య యకాడమీ జనాదరణ కల ఈ నవల ఇతర భారతీయ భాషల్లోకి అనువదించడం కోసం ఎంచడం సముచితంగా వుంది. ఈ పుస్తకమూ, పుస్తకంతో రచయితా దూర దూరాల విస్తృత క్షేత్రంలో తెలియ వస్తారు.

ఒక భారతీయ భాషలోని గ్రంథాలు ఎన్ని అధిక భారతీయ భాషల్లోకి అనువాదమయితే అంత అధికంగా ఈ దేశం తాలూకు భావనాత్మకమైన ఐక్యత దృఢపడుతుందని నా నమ్మకం. ఏమంటే ఇందువల్ల భారతదేశ మంతటా భాషాభేద మెంతవున్నా, జీవనం మాత్రం వొక్క మాదిరిదే అని అర్ధమవుతుంది.

హరేకృష్ణ మహతాబ్.

1

మనకు బాగా తెలిసిన అతి పురాతనమయిన ఈ సూర్యు డిలాగ, కోటి కోటి సూర్యులు విశ్వబ్రహ్మాండంలో రోజూ ఉదయించి రోజూ అస్తమిస్తున్నారు. ఒకొక్కక్క సూర్యుడి చుట్టూ కోటి కోటి గ్రహాలూ, ఉపగ్రహాలూ 'ఒప్పులకుప్పా వొయ్యారిభామా' ఆడుతుంటాయి - పగళ్లూ రాత్రుల్లూ ఋతువులూ మాసాలూ సంవత్సరాలూ తయారు చేస్తాయి. వాటి మధ్య ఎంతో అంత చిన్నగ్రహం మన ఈ చిరకాలంనాటి భూదేవి. అందులో భారతదేశం మరీ చిన్న దేశం. అందులో ఒడిశా. దానిలో పైగా కటకం జిల్లాలోని విరుపానది వొడ్డుతే పధానపడ - ఎంతో చిన్నది, ఉప్పూ పత్రీకాని మానవజాతి నివసిస్తూ వున్న పిసరంత వూరు అది. ఆ వూళ్లో శామపధాను తాలూకు రవంత మట్టికొంప. విశ్వబ్రహ్మాండంలో దాని స్థానమేమాత్రం! అణువా పరమాణువా! ఎవడు చెప్పగలడు!

ఆ గడ్డమీద ఏ వ్యక్తివచ్చి మొదట అడుగుపెట్టాడో, అతడి పదచిహ్నం లేదు. ఆ మట్టిలో ఎవడు ముందు వచ్చి విత్తు నాటాడో, ఫల మనుభవించాడో ఆ వైనం విరుపానది చెపిని చెపుతుంది. ఈ సూర్యచంద్రులు చెపుతారు! అయితే, ఆ మట్టి ఇపుడు ధాన్యంతోనూ, జనపచేలతోనూ నవ్వుతూ వుంది. మనుష్యుల కోలాహలంతో కలకలలాడుతూ వుంది. ఆ వీధిలో ఎంత

మంది పిల్లలో ఆటలాడుకొని పోయారు - శామపధానూ, అతడి తండ్రీ, తాతా - ఏడు తరాలవాళ్ళు.

విరుపా నదీతీరంలో, నోములు నోచిన ఊరి ఆడంగులు ఎంతోమంది ఆనందంతో హుళహుళి ధ్వనులు* చేశారు. ఊరిలో కాలం చేసినవాళ్ళవి ఎందరివో చితాగ్నులు ఆ వొడ్డుని మండాయి. ప్రేత కార్యాలలో స్నానాలికి వచ్చి, జాలిగా ఏడ్చిన వితంతువుల ఎంతమంది కన్నీళ్ళతోనో విరుపాగర్భంలో ఈ పొడిఇసక తడిసిపోయింది - ఎన్నాళ్ళయో ఎవరికి తెలుసు!

శామపధానుడి ఏతరంవాళ్ళు పధానపడాలో నివేశనం కట్టారో దాని చరిత్రలేదు. హిందూ, ముసల్మాను, మరాటా- ఎన్ని రాచరికాలో గడిచిపోయాయి. ఈ నేలమీద హిందూ బౌద్ధ, ముసల్మాన్, కిరస్తాన్-ఎన్నో ధర్మాలు ప్రవహించి పోతాయి. అయితే పధానపడా మాత్రం వీటివేటి గుర్తులూ అట్టే పెట్టలేదు. అది ఆలాగేవుంది, ఎల్లకాలాలూ తల వొంచిన గరికిపోచలాగ. తుఫానుగాలిలో మహా మహా వృక్షాలు పెల్లగిలి పోయాయి. కాని ఆ గరికిపోచకి మాత్రం ఆకబురే వుండదు. శామపధాను మట్టికొంపకూడా అలాంటిదే. ఎవ్వరి రాచరికంలోనూ అతడు రాతిపావంచాలు కట్టలేదు. ఎవరి రాచరికంలోనూ అతడి ఇంటిలో ఎవ్వరూ రంగేళీ వేషంవేసి, పాతికా

---

*శుభకార్యాల్లో ఒడిశాస్త్రీలు 'ఉల' 'వుల' అంటూ మధురధ్వని చేస్తారు. గంజాం, శ్రీకాకుళం జిల్లాల తెలుగువారు దీన్ని ఉలవల పొయ్యడం అంటారు- పురిపండా.

మాశే

పరకా ఎగరగొట్టెయ్యలేదు, లేదా గల్లా బనాయించి వొక వెయ్యి రూపాయలు వెనక వేసిన పాపాన పోలేదు.

ప్రధాన పడాలోని ధర్మం యావత్తూ ఆదికాలంనించీ అదిగో ఆ మందారచెట్టు మొదట నల్ల జునపరాతి మంగళా అమ్మవారి దగ్గిర కుప్పపడి వుంది. ఊరిలోకి గొట్టాలమ్మ వచ్చినా, మశూచికం వచ్చినా మంగళా అమ్మవారే; శుభ కార్యాలకీ పండుగు పబ్బాలికీ మంగళా అమ్మవారే. ఎవరి దయినా వొకచెట్టు కాపులేదనుకోండీ, ఎవరి పిల్లయినా ఎప్పుడూ నీరసంగా వుంటుందనుకోండీ, ఎవరికయినా పాడుకల వచ్చిందనుకోండీ, లేదా ఎవరి పెరటిలో అయినా కొత్తగా అరటిగెల వేసిందనుకోండీ, లేదా ఎవరి పందిరిలోఅయినా బీర పాదు కొత్తగా పిందె వేసిందనుకోండీ - మంగళా అమ్మవారు తెలుసుకునేది, ఆనాటి కాలంనించిన్నీ. ఊరిలో మంచీచెడ్డా, సుఖమూ దుఃఖమూ అన్నీ వినేది. ఎంతో కాలమయింది-చువా నూనె సిందూరాలతో ఆమె శరీరంలో పిసరంత • ఖాళీలేదు* ఇలాంటిదీ పురాతనమయిన ప్రధానపడ గ్రామం, ఇలా చిన్న దిన్నీ, సామాన్యమైనదిన్నీ.

గ్రామంలో వున్న ఇళ్ళన్నింటిలోకీ గ్రామప్రధాను ఇల్లంటే ఎంతో అంత ప్రసిద్ధి - రాతిపావంచాలు • లేకపోతేనేం గాక, ఇటికిగోడలు లేకపోతేనేం గాక! తరతరాలయి ఎన్నోసార్లు

---

* చువామూనే సిందూరమూ గ్రామదేవతకి మర్దనా చేస్తారు.

• కొంచెమైనా

• మెట్లు.

కూలిపోయిందా యిల్లు. ఒకసారి తయారుచేస్తే, పదేళ్ళు నిలిస్తే నిలిచినట్టు. మట్టిగోడలూ, పూరికప్పూ - గాలీ, వానా ఎన్నాళ్ళని నిభాయిస్తుంది ? శామపధాను తండ్రినీ, తాతనీ చూస్తూ వచ్చాను, మాంచి ముఖండీలవండి మనుషులు ! ఇల్లు వొకసారి కూలిపోయిందో, రెండు రోజుల్లో మళ్ళీ మన్ను తొక్కి, వెండి కట్టుకట్టి కొత్తకొంప నిలబెట్టేసేవాళ్ళు. అడుగువేస్తే ఆమడ - మళ్ళీ పదేళ్ళు కొట్టుకుపోయేది. శామపధాను కాలంలోనూ అలాగే సొంత చేతులతో అన్నీ చేసేవాడు. అతడి తరంలో మూడుసార్లు ఇల్లు కూలిపోయింది, మూడుసార్లూ తయారయింది.

ఇంటి గొప్పతనం వల్ల కాదు, యజమాని యాజమాన్యం వల్ల శామపధాను ఇల్లు పదానుపడ చుట్టుపట్ల యావన్మందికీ వినికిడి. ఊరిలోకి వొక బికారి వచ్చినా, వొక సన్యాసి వచ్చినా జనం శామపధాను ఇల్లు చూపించేసే వాళ్ళు. ఊరిలో కానీ, బైట కానీ ఎవళ్ళయినా తగాయిదా పడ్డారో శామపధానుని పిలవాలి. ఎవళ్ళకయినా జబ్బుచేసిందో, లేదా ఎవళ్ళకయినా ఏదయినా ఆపద వచ్చిందో శామపధానుకి కబురు వెళ్ళాలి. ఎవళ్ళింటిలో అయినా పెళ్ళికి జాబితా రాయాలంటే శామపధాను రావాలి. శామపధానుకి చదువు సంధ్య లేమంత రావు. ఏదో భాగవతం మాత్రం చదువుతాడు. * పద్ధతులూ, అవీ ఏమీ ఎరగడతడు. మందులు మాకులున్నూ ఎరగడు. లెక్కా డొక్కా కట్టడం అంత కన్నా తెలియదు.

---

* సామాన్యమైన అక్షరజ్ఞానముంటే చాలు. ఒడియా భాగవతం చదవడానికి అనువుగా వుంటుంది. అర్థమున్నూ అవుతుంది.

అయితే, ఏపని వచ్చినా అతడి సహాయం లభించేది. అర్ధ రాత్రి ఎక్కణ్ణుంచయినా 'నిధి' వైద్యుడికి పిలుపు వచ్చినా, అడ్డ సారం చెక్క ఎక్కణ్ణుంచి తేవలిసి వచ్చినా, ఎక్కణ్ణుంచి బాజా భజంత్రీలు రావాలన్నా, పెళ్ళి సంతర్పణలయినా-శామపధాను వుండవలసిందే. అతడి సొంతానికి లాభమంటారా, చిల్లిగవ్వ వుండేది కాదు. ఇలాంటి వాట్లో అతడు లాభం చూస్తాడూ! ఛీ, ఛీ, కడుపునిండా అతడి కింత కూడు లేదు కనకనా!

ఎవళ్ళకయినా ఆపదో బాధో వచ్చి, వొక వేళ శామపధానుని పిలవలేదే అనుకోండి, వినీ వినడం తోటే పరిగెత్తుకు వెళ్ళేవాడతడు. "ఏంరా? శామపధాను చచ్చిపోయాడా ఏం?" అనేవాడు. తన ఇంటిపక్క ఇంతవరకూ వచ్చి, తన చెవిలో ఈ మాట పడలేదంటే - ఛీ, ఇంకెందుకూ తాను!

ఊరిలో ఇద్దరిమధ్య తగాయిదా రాజుకుందో, బుర్రలు పగలగొట్టుకోడం, కేసులూ, కచేరీలూ - రెండు కొంపలూ కూలి పోతాయి! అందుకని శామపధాను మధ్యని దూరేవాడు. వీళ్ళ కాళ్ళావేళ్ళా పడేవాడు. వాళ్ళ గడ్డం చేతులూ పట్టుకునేవాడు తిండీ తిప్పలూ మానుకుని, మట్టమధ్యాహ్నందాకా పడిగాపులు పడి కూచునేవాడు. "వల్లకాదు, శామపధాను హరీ అని కళ్ళు మూశాక ఏమన్నా చేద్దురుకాని. కేసు చెయ్యండీ, కచేరీకి వెళ్ళండి - వీడు బతికివుండగా మాత్రం వూళ్ళో ఇది జరగదు."

ఎందుకని? మూన్నాళ్ళ ముచ్చటేకదా, తమ్ముడూ! మన తాత తండ్రులు ఏడు తరాలవాళ్ళు ఈ మట్టి తవ్వీ, కొట్లాడుకునీ, తగాదాలు పడీ వెళ్ళిపోయారు. అదే మట్టి ఎలాంటి దలాగ పడివుంది. ఎకరం నేల రెండెకరాలు కాలేదు

కదా! అలాగే మనమూ వెళ్ళిపోతాం. మన కొడుకులూ మనమలూ కూడ వెళ్ళిపోతారు. ఈ పొలాలూ అవీ ఇలాగే పడివుంటాయి. విరూప ఇసకలో ఇలాగే ఏడాదికేడాది కుండ పెంకులు రెండూ, సగం కాలిన కొరకంచు వొకటీ పడి వుం టాయి. వరద వచ్చిందో అంతా సాఫయిపోతుంది - మచ్చా గిచ్చా ఏదీ వుండదు.

కడుపులో వొకటి పెట్టుకునీ, పైకి వొకటి చెప్పేమనిషి కాడతడు. రాజు కొడుకయినా సరే, తాను ఏది సరైందని అనుకునేవాడో అది సరాసరి వెనకా ముందూ చూడకుండా మొహం ఎదట చెప్పేసేవాడు. కాని మర్నాడు అతడి ఇంటికి స్తంభ మెత్తాలంటే బుజం సాయం పట్టేసేవాడు. అతడి భార్య నొప్పులు పడుతూ వుందంటే, అయిదు పూళ్లూ తిరిగి మందూ మాకూ తెచ్చిపెట్టేవాడు అందుకనే అందరూ అతడిమాట వినే వాళ్ళు, వేదవాక్కులాగ. పాతికమందీ వొకమాటంటే, శామ పధాను మరోమాటన్నా డనుకోండీ, అపుడు శామపధాను మాటే సారమయి నిలిచేది.

శామపధాను పుస్తెకట్టి ఎవతెనైతే పెళ్ళాడాడో, ఆమె కూడా ఎంతో అంత మంచి మనిషి. చెషా * వాళ్ళ ఆడబిడ్డ అయితే ఏంగాక, ఆమె బుద్ధి చిన్న బుద్ధి కాదు. ఇరుగూ పొరుగూ ఎవరికన్నా ఏదన్నా లేకపోవడమంటూ వస్తే వాళ్ళు ముందు పధాను ఇంటికి వచ్చేవాళ్ళు. ఎందుకంటే, ఇంట్లో వుండనీ లేకపోనీ, పధాను భార్య నందలూ, జానలూ తడివి

---

* మన కాపు దనం లాంటి వ్యవసాయపు వృత్తి చేసుకునే జాతిని చెషా జాతి అంటారు.

ఎలాగో వోలాగ సోలెడో తవ్వెడో తెచ్చి వాళ్ళ వోళ్లో పో
పంపించేది-"ఏమమ్మా, ఇంట్లో ఏమీ లేకపోతే మాత్రం!
పిల్లల్ని నేను చూస్తే నా పిల్లల్ని అలాగే ఎవళ్ళనా్న చూస్తారు
అనేది.

ఆమె కాపరం కూడా వూరూ వాడా పురాణం ల
చెప్పుకునే వాళ్ళు.

"పధాను ముసిలమ్మా? - మనిషంటే ఆమే నమ్మా
ఆ పిసరంత అడ్డు గదిలో ఎన్ని పిడతలూ, ఎన్ని బానలూ
గూనలూ కడవలూ పేర్చి పెట్టిందంటావు! ఇందులో పచ్చి
బియ్యం ఇన్ని వుంటే, అందులో వుప్పుడు బియ్యం ఇన్ని
వుంటాయి. ఇందులో ఇన్ని నూకలుంటే, అందులో పెసలు
ఇందులో మినుములిన్ని వుంటే, అందులో ఆవాలు. బక్క
లాంటి ఆవు వొక్కటేనా వుంది, ఎన్ని పాలని ఇస్తుందది
అందులోంచే పెరుగు తోడుపెట్టి, వెన్న చిలికి, నెయ్యి కాచి
ఇంత ఇంతా చేసి పిడతలో జాగ్రత్త పెడుతుంది. చుట్టాలూ
పక్కాలూ చిన్నా పెద్దా ఇంటికి వస్తారని." శారదమ్మ అనేది
"ఆ కాలం మనుషులు చూడాలన్నా మరి దొరకర్రా! కోడ
ళ్ళిద్దరూ ఇంట్లో తొంగేనే • వుంటారు. ముసిల్ది చీకటితో
లేస్తుంది. కళ్లాపు చల్లేసి, ఇల్లూ వాకిలీ అలికేసి ఎలా సుబ్బరం
చేస్తుందంటారు, కూడు కుప్పేసుకు తిన్నా అసయ్యం
వెయ్యదు."

సెబితి అనేది, "అంతేనా, సూడూ, ఆయేడు మావిడి
పళ్ళు కుక్క మురికిగా పండేశాయే, అదిగో ఆ యేటినించిన్నీ

• పడుకునే

ముసిల్ది వూరగాయ దాచిపెట్టింది. పిసరంత • నాలిక్కి రాసు కుంటేనా, పురటాలు చెడిపోయిన నోరయినా రెండు దినాల్లో రుచిపుడుతుంది."

ముసిలామె ఎన్ని దేవుళ్ళకో మ్రొక్కి ఎన్నో వ్రతాలూ నోములూ నోచి ఇద్దరు కొడుకుల్ని కంది - బరజూ, ఛకడీ. అయితే ఇద్దరిలో ఎవ్వరినీ ఆమె పేరు పెట్టి పిలిచేది కాదు. "ఆం వాళ్ళేమంత మనుషులని, వాళ్ళకో పేరూ, ఆ పేరు పెట్టి పిలవడమున్నూ!" పెద్ద కొడుకుని 'ఖాఖుఖియా' అని పిలిచేది. చిన్నవాణ్ణి 'చగలా' అనేది. *

అయితే ఆమె కొడుకుల్ని ఎలా చూసేదో కోడళ్ళనలా చూడలేక పోయేది. - "ఆడజన్మ ఎంతో అంత అనాకారిజన్మ - దెబ్బలు తినడం, తిట్లూ చీవాట్లూ తినడం - అన్నీ వోర్చుకుని పడిపుండడం. వాళ్ళ తిండీ గుడ్డా వొక లెక్కేమిటి? మగవాళ్ళ కోసమూ, పిల్లలకోసమూ కదా, వాళ్ళ బతుకంతా. అదే వాళ్ళ సౌఖ్యం. అదే వాళ్ళ మంచీ చెడ్డాను. ఆడజన్మకి సౌఖ్య మేమిటి? ఆయుర్దాయ మేమిటి?"

ముసిల్ది తన తనువంతా అలాగే గడుపుకు వస్తోంది. "ఎంత పాపం చేస్తే ఆడజన్మ వస్తుంది." ఊహించలేకపోయే దామె. కోడళ్ళిద్దరూ ఎప్పుడయినా గిల్లికజ్జా లాడితే ఆమె అనేది, "ఒలే తల్లీ, ఆడజన్మ ఎంతో అంత పాడుజన్మే మీరు కయ్యాలాడీ, గోలచేసీ, ఇల్లు రెండు ముక్కలు చేసేస్తారు,

---

• కొద్దిగా

* ఖాఖుముఖియా: అత్తని చంపుకు తిన్నవాడు. చగలా: పిచ్చాడు.

ఇంతేనా? చూడండీ, వాళ్ళిద్దరూ అన్నదమ్ములేనా! ఎన్న డయినా దెబ్బలాడారూ? వాళ్ళది మాత్రం కాదా ఇల్లు! వూరికే మీదేనా?"

అడపా దడపా అలా వొకటో రెండో మాట లనకపోతే కోడళ్ళిద్దరూ కలసీ మెలసీ ఎలా వుంటారు? ఒకామె కన్న వారు 'కంటూపడ' అయితే వొకామె పుట్టిల్లు సరద. బరజూ, చకడీల లాగ వాళ్ళు వొక్క తల్లి కడుపున పుట్టలేదు కదా, వొకరి మాట వొకరు గ్రహించడానికి!

అయితే చెప్పాలికదా, ముసలామె ఇంకో అత్తలాగ కోడళ్ళని సాధించేది కాదు. పరాయి ఇంటి పిల్లలాయె వాళ్ళు, వాళ్ళు తిన్నారో లేదో, కట్టుకున్నారో లేదో - అదంతా ముసిల్ది కనిపెట్టకపోతే ఎవరు కనిపెడతారు? అలా అని బరజూ చకడీలకంటే వాళ్ళు అధికం కాదు! లోకోక్తి వుండనే వుంది. 'ముందు కొడుకూ తరవాత కూతురూ' అని. అంచేత, ఎప్పు డయినా బరజు ఉదయాన్నే లేచి పొలానికి వెళ్ళే వేళకి ఇంత చల్దికూడు వడ్డించక పోయారో, లేదా చకడి ఎటయినా వెళ్ళి వచ్చి, నీళ్ళు పోసుకుందికని రెండు మూడు సార్లు నూనెబొట్టు అడుగుతూ కూచున్నాడో, అతడి ముందు నూనెగించ వుంచక పోయారో, - ముసిలామె కోపంతో అనేది, "ఏవ(మ్మ)రా, మీరు మరేం చేస్తారని! మిమ్మల్ని రాణీలు చేసి కూచోపెట్టడానికా ఇంటికి తెచ్చాను!"

కోడళ్ళిద్దరిలోకీ చిన్న కోడలు మీద ముసిలామెకి హెచ్చు దయ. దానికి కారణం ఆమె చిన్నది కావడమే - మరేమీ

లేదు. లోకంలో చిన్న వాళ్ళనీ, కాస్త ఓటివాళ్ళనీ జనం కొంచెం హెచ్చు దయతో చూస్తారు. అంచేత చిన్నకోడలు స్నానం చేసిందో లేదో, తిండి తిందో లేదో, తల దువ్వుకుందో లేదో, పసుపు రాసుకుందో లేదో - పాపం ముసిలామె సదా సర్వదా కనిపెడుతూ వుండేది. అదంతా పెద్ద కోడలికి గిట్టేదికాదు. నలుగురు పిల్లల తల్లినని ఆమె కాళ్ళు కింద పెట్టేదికాదు. అత్తా, మామా, భర్తా - అందరి దగ్గిరా ఆమె హెచ్చుగారాము కావాలనేది. అందుకనీ, అత్త ఎప్పుడయినా చిన్న కోడల్ని పిలిచి, "ఒలే ఇటు రమ్మీ, నీ బుర్ర పీచులా చిక్కుపడి పోయి వుంది. మూనాళ్ళయి నూనెబొట్టు లేదు, కూచోమ్మీ, కొంచెం దువ్వేస్తాను." అనేసరికి, పెద్దకోడలు, "అఁ, పిల్లా? జెల్లా? కూచుని ఇంత సింగారం చేసిందికి?" అనేది.

ముసిలామె నవ్వుతూ అనేది, "ఏమే ఖండాయితు కూతురా! నీకు మాత్రం ఏమీ చెయ్యలేదే! జ్ఞాపకం చేసుకో!"

"పేదింటి బిడ్డలం మేం. ఎవళ్ళయినా ఏదయినా మాకెందుకు చేస్తారు.? అంటూ రుసరుస లాడుతూ తనపని తాను చూసుకొనేది పెద్దకోడలు.

"అవ్వ! ఇదెలా నిందిస్తోందో చూడూ!" అనేది ముసల్ది— "చిన్నపిల్ల వచ్చిందికదా, అదేం తిన్నాదోలేదో, తొడిగిందోలేదో వోనాడయినా అడిగిన పాపాన పోయావూ! దానితల పీచులా వుంది, ఓనాడయినా అన్నావూ, 'రావే కొంచెం దువ్వేస్తాను.' అని పైగా నోరెత్తేసరికి వూరికే మీద కలబడి పోతున్నావూ!" అనేది.

నాగుపాం తోకమీద పాములాడు చెయ్యి వేసేసరికి ఎలా అది పడగెత్తుతుంది, అదుగో అలాగ, అత్తమాటమీద వెసక్కి తిరిగి కస్సు మనేది పెద్దకోడలు." ఏమమ్మా చిన్నపిల్లా! నా 'హారా' 'సున్నా'ల కంటేనా చిన్నపిల్ల! పాపం ఇంకా పాలు తాగుతోంది.! నాపిల్లలు ఆకలితో కిరకిరమని పోతూ వుంటే, వాళ్ళకోసం ఎవ్వతే పిడికెడు కుంపటి మెతుకులు వండె య్యేదు, ఇంత పకాళీ అన్నంపిండి ఎదట పెట్టదు— నాకేం పట్టిందీ అంటూ, అడ్డమానివాళ్ళ చాకిరీ చెయ్యడానికి!

" ఒలే తోటికోడల్తో పంతం పెట్టుకుంటున్నావటే !— నువ్వెలా మప్పితే అది అలా నడుచుకుంటుంది కానీ!"

" ఊఁ, నామాట వినడానికే లోకులు కాచుక్కూర్చు న్నారు! - మీరు చెప్పిందిమాత్రం ఎవరంత చేసేస్తున్నారూ అంటా!"

ముసలామెకి కోపంవచ్చేది,-"నీకు మప్పి మప్పి ఇంతయిందీ, ఇక దానికి మప్పేస్తే అయిపోతుంది.! మీ ఇష్టం తల్లీ, మీకెలా తోస్తే అలా చెయ్యండి- నాపెరట్లో నా కూరమడి నాకువుంది. నాకోసమేమీ చెయ్యమనడం లేదమ్మా, మాతల్లీ!"

పెరట్లో కొయ్యగూరమడి ముసిలామెకి ఉదయమూ సాయంకాలమూ పారాయణ గ్రంథం, ఎప్పుడు చూసినా ఒక బోడి కొడవలి పట్టుకొని, మడిలో ముడుచుకు కూర్చుంటుంది కొయ్యగూర కోస్తూను. మనవఁలూ, మనవఁరాళ్ళూ పెట్టుకొని పూసులాడడమూ, కొయగూర కొయ్యడమూ- ఇంతకితప్ప లోకంలో ఆమెకింకో పనిలేదు.

కానైతే ముసిలామె అధికారం చాలావరకూ పెద్ద కోడలు చేతిలోకి వచ్చేసింది. ఇంటికి వచ్చిందీ పోయిందీ, ఇవ్వడమూ పుచ్చుకోడమూ-అన్నీ ఆమే చూసేది. తోడికోడలు మీద హెచ్చుగా అధికారం చెలాయించేది. చిన్నకోడలు అత్త ఎదట 'చూ॒' తప్ప మాట్లాడేదికాదు. అన్ని మాటలూ మౌనంగానే నేది.

ఆవులూ, ఎడ్లూ, తక్కిన జంతువులూ మాట్లాడలేవు. మొద్దుమనిషికూడా అంతే. అంచేత వాళ్ళకేమీ తెలియదని అనుకుంటారు లోకులు. ఏమంటారా, నిష్కారణంగా ఎన్నో దెబ్బలు పడవలసి వస్తుంది వాళ్ళు. ఎంత అన్యాయమైనా నోరు విప్పలేరు. అదిగో చిన్నకోడలు అవస్థా అంతే. అన్నీ ఆమె మౌనంగా వినేది. కాని నోరు మెదపటానికి వల్లకాదు. ఆమె కోసం ఎప్పుడయినా అత్తమాత్రం కలుగజేసుకొనేది. అంతే.

ఎంతయినా ముసలి మనిషి ! ఇంటిపనులు ఎంతనిచూడగల్దు గనక ! అయితే ఇల్లు ఆమెదేకదా !- కోడళ్ళిద్దరి మూలాన ఇల్లు రెండు ముక్కలయిపోతుందేమో అని ముసిలామె మనస్సు మధ్యమధ్య కలత పడుతూ వుండేది.

2

"పొద్దుటినుంచీ ధాన్యం ఎండలో అలా పడివున్నాయి. కసింత కలిపెయ్యడానికి ఎవళ్ళకీ కాళ్ళూ చేతులూ లేవా? ఏమమ్మా - నేను వొక్కతెనే తినేస్తున్నానా ఏమిటి?- మరెవళ్ళకీ ముద్ద దిగడం లేదా?"

ఛీ, ఛీ, ఎప్పుడూ ఈ వొంతులాటే. ఎప్పుడూ ఇల్లు విరిచేసే మాటలే!"

"ఆఁ, అంతే మీకు తెలిసింది, మరేముంది! నేనే ధాన్యం వుడికిస్తాను! నేనే ధాన్యం దంచుతాను! మరి, నేనే ఇల్లు ముక్కలు చేస్తాను! తప్పంతా నాదే! మిగిలిన వాళ్లు మాత్రం తులిసి మొక్కలు!"

మిగిలిన వాళ్ళంటే మరెవళ్లూ కారు, చిన్నకోడలే. ఆమె మునసబు కూతురు - అపురూపమయిన ఆడపిల్ల - కాస్త ముద్దూ మురిపెంతో పెరిగింది. అత్తవారింటికి వచ్చినప్పుడు ఎంతో అంత సారె పట్టుకువచ్చింది. ఇరుగూ పొరుగూ యావన్మందీ చూసి ముక్కుమీద వేలు పెట్టుకున్నారు. ఊరిలోని ఆడబిడ్డలు తండ్రులమీద అలిగారు. కోడళ్లు లోపల లోపల సిగ్గుపడ్డారు. అత్తలు కోడళ్ళని గదమాయించినప్పుడు ఆమెమాటే సాటి తెచ్చేవాళ్లు. "ఏమే గొడ్రాలి కూతురా, పధానుగారి కోడలు లాగ నువ్వేమయినా అందెల కడియాలూ, మురుగులూ

నత్తూ, బావిలీలూ కన్నవారి దగ్గిరనుంచి పట్టుకు వచ్చి నా ఇల్లు నింపేసినట్టు విరగబడి పోతున్నావేమే !" అనేవాళ్లు.

చిన్న కోడలికి ఏదయినా బెత్తాయించక పోతే • తనం తట తాను చొరవ చేసుకుని ఏదీ చెయ్యలేకపోయేది. అందరి దగ్గిరా వొదిగి వొదిగి మసులుకునేది. కొత్తగా వచ్చిందాయె. అత్తా మామా వున్నారు. ఎలా బైటికి వస్తుంది ? ఎవళ్ళతో అయినా ఎలా మాట్లాడుతుంది?

పెద్దకోడలు మాటకి అత్త ఎదురుచెప్పేది కాదు. పైగా మాటల్లో ఆమెని మించిపోయే వాళ్లెవరు ? అయినా కాక పోయినా న్యాయమంటూ వొకటి వుందికదా ! నిజం చెప్పా లంటే, ఆమె వొక్కమనిషే - అన్ని పనులూ చేస్తుంది. కొత్త కోడలని చిన్నామె వూరికే కూచుంటుంది. ఇక్కడ వున్న చీపురుపుల్ల తీసి అక్కడ పెట్టదు.

"నెత్తీ ! ఇలారమ్మీ, నేను 'హారాకి' పసుపు రాస్తు న్నాను, నువ్వు కొంచెం ధాన్యం కలిపేసి వెళ్లుమీ !" అంది అత్త.

పెద్దకోడలు ముసి ముసి నవ్వు నవ్వుతూ మెల్లి మెల్లిగా అత్తతో అంది. "మరి కొంచెం ముద్దు ముద్దుగా పిలవండి."

చిన్న కోడలు పేరు నేత్రమణి. బుంగలాగ మొహం పెట్టుకు వచ్చింది నేత్రమణి. ధాన్యం కలిపేసి వెళ్ళింది. అత్త మొహం మీద ఏమంటుందామె ! మనుమరాలికి పసుపురాసేసి అత్త పెరట్లోకి వెళ్ళాక అంది - "అవ్వ ! ఎన్ని వూసులు నామీద పుడుతున్నాయో ! ఏమమ్మా, నే నెవళ్ళకన్నా అచ్చు

• పని చెప్పకపోతే; పురమాయించకపోతే

న్నానా ? ఎవళ్ళ సొమ్మే మున్నా తింటున్నానా ? అందరూ నా మీద విరుచుకు పడాలనే ఎప్పుడూ కాసుక్కూచుంటారు ! ఎందుకమ్మా !"

పెద్దకోడలు గబ గబా వెళ్ళి అత్తగారిని పిలుచుకు వచ్చింది - "రండి, రండి, బుద్ధిమంతురాలు కదూ మీ కోడలు! నోట్లో వేలు పెడితే కరవదేమో !"

అత్త చిన్న కోడలిని గదమాయిస్తూ అంది - "ఊరుకో, వూరుకో. అది పెద్దదికదూ ! దాని మాటకి ఎదురు చెప్ప వచ్చా ?"

చిన్నకోడలు వూరుకుంది. ఎంతయినా అత్తా మామా వున్న ఇల్లు కదా ! "కోడలు వచ్చి ఏడాదయినా కాలేదు, బుద్ధి చూడండి" అనుకోరూ లోకులు !

చిన్నకోడలు అక్కడేమో వూరుకుంది. కాని ఛకడి దగ్గిర వున్నవీ లేనివీ అన్నీ ఏకరుపు పెట్టింది. తన సొంత కవిత్వం కూడా కలిపింది. అగ్గి కుమిలి కుమిలి ఎప్పుడో వొకప్పుడు పైకి వచ్చేస్తుంది కదా ! ఎన్నాళ్ళని దాన్ని అణిచి పెట్టడం !

ఛకడికి ఇంకా కుర్రతనం, పళ్ళకి బంగారం కట్టించుకున్నాడు. దక్షిణాది కుండలాలు పెట్టుకుని, బుజంమీద కావి గావంచా వేసుకుని వూరంతా తిరుగుతాడు. కలకత్తా వెళ్ళి వచ్చిన కుర్రాళ్ళతో జట్టుకట్టి తెల్లటి కమీజు మీద నల్లటి వేస్టు కోటు వేసుకుని, బుజానికి వెండి జూకాల బటువా సంచి వేలాడదీసుకుని, పరసలూ • పండుగలూ చూసి వచ్చేవాడు. సరిగ్గా వేళకి ఇంటికి వచ్చి అన్నం వడ్డించమనేవాడు. ఆలస్యమయిందో

• ఉత్సవాలు

కుండా మండా పగులగొట్టే వాడు. ముసిలి శామపధాను అను కునేవాడు - "కుర్రతనం వొదల లేదు. మెడకి గంట కట్టేస్తే సరి, వాడంతటు వాడే దారికి వచ్చేస్తాడు."

వీధిలో ఛకడి నోరు వినబడితేచాలు, ముసిల్ది కోడళ్ళని తొందర చేసేసేది - "వచ్చాడరా(. చగలా వచ్చాడు. బిర బిరా వాడికోసం ఇగురో గిగురో చేసి పెట్టేయండి. లేకపోతే ఇంట్లో అగ్గి పెట్టేస్తాడు."

అవాళ 'సునాజోడి' పరస.- పెద్దపరస. పరసలో ఛకడి డబ్బులు వేసి జూదమాడాడు. రంగులరాట్నం మెక్కాడు. రామ లీల చూచాడు. అర్ధరాత్రి ఇంటికి వచ్చాడు. ఉత్తి రోజుల్లో అయితే పధానుగారి ఇంటి పిల్లలు పొద్దుగూకేసరికి నిద్రపోతారు కాని అవాళ మేలుకునే కూచున్నారు. చిన్నాన్న వాళ్ళ కోసం ఏదో పట్టుకువస్తాడు. అందరికంటే చిన్న కుర్రాడు మాత్రం నిద్రపోయాడు. కానైతే చిన్నాన్న రాగానే తనని లేపెయ్యాలని పడుకునే ముందే వాళ్ళ అమ్మనీ, అక్కనీ హెచ్చరించాడు. ముసిలాయనా, పెద్ద కొడుకూ తిళ్ళు తీనేసి నిద్రపోతున్నారు. ముసిలామె కనిపెట్టుకు కూచుంది, చిన్న కొడుకు వచ్చాక తింటుంది. కోడళ్ళిద్దరూ అత్త తినకుండా ఎలా తింటారు! వాళ్ళున్నూ పస్తుతో పడివున్నారు. సున్నా, హోరా కూచుని ముసిలమ్మ దగ్గిర కథలు వింటున్నారు.

విశాఖపట్నాన వీధిగుమ్మాన
వింత రాచకొడుకు బంతులాడాడు
బంతెళ్ళి పాలకొండ సభలోన పడితే
ఇది ఎవరి బంతని వివరించె రాజు

శ్రీకాకుళం వారి చిత్రాల బంతి
బొబ్బిలి వారిదే బంగారు బంతి—

"అమ్మా, వొలే అమ్మా!" వీధిలోంచి ఛకడి కేక వినపడింది.

"ఏమర్రో, చగలా వచ్చాడర్రో!" అంటూ చప్పున తలుపు తెరవడానికి వెళ్ళింది ముసిల్ది. చిన్నాన్న ఏమిటి తెచ్చాడో అంటూ ముసిలమ్మ వెనకాలే పరిగెత్తారు సున్నా, హోరాలు. తమ్ముణ్ణి లేపడానికి వెళ్ళింది కడసారి చిన్నచెల్లి. రసుకోరాలూ, పాకంపట్టిన పేలాలూ, వక్కలూ, ఆకులూ, బంగాళాదుంపలూ, ఉల్లిపాయలూ మొదలైనవి ఎన్నో పట్టుకువచ్చాడు ఛకడి. పిల్లల చేతుల్లో ముందు నాలుగేసి రసుకోరాలు పెట్టేసింది ముసిల్ది. కాని అంతమాత్రాన పిల్లల మనస్సు తృప్తిపడుతుందా? ఉఁహూఁ. అందరూ బలబలా చూస్తున్నారు. చిన్నాన్న ఇంకా ఏమిటో తెచ్చేవుంటాడు. చిన్న కుర్రాడు నిద్రనుంచి లేచి కళ్లు నులుపుకుంటూ వచ్చాడు. చిన్నాన్న దగ్గిర రాసుకుంటూ నుంచున్నాడు.

చిన్నాన్న పెద్దరికం చూపిస్తూ అన్నాడు. - "ఏమర్రా పిల్లలూ, రసుకోరాలు తిన్నారు కదా, మరేమిటి చూస్తున్నారు? వెళ్ళండి, పడుకోండి." ఏమయినా ఒకంతట వొదిలి పెడతారూ పిల్లలు? వాళ్ళకి తెలుసు, చిన్నాన్న తప్పకుండా బొమ్మలూ అవీ తెచ్చేవుంటాడు. అయితే ఆ మాట ఎవరూ నోరు విప్పి చెప్పడం లేదు. ఇంతలో చిన్నాన్న జేబులోంచి ఎర్రటి దేదో పైకివచ్చింది. ఆశతో నలుగురి కళ్లూ చిన్నాన్న చేతిలోని ఆ వస్తువు మీద వొక్కసారి వాలాయి. అది వెలుతురు

దగ్గిరికి తెచ్చి పట్టుకున్నాడు చిన్నాన్న. చిన్న బొమ్మ - బాతులా అప్పపిస్తోంది - అరే, ఇదేమిటి? కొంచెం నొక్కితే చాలు - కూ కూ అరుస్తోంది!"

"ఎవరికి కావాలి?" అంటూ చిన్నాన్న మీదికి ఎత్తి పట్టుకున్నాడు బొమ్మ. నలుగురు పిల్లలు ఎనిమిది చేతులూ వొక్కసారి చాచారు. నలుగురు నోళ్ళనుంచీ వొక్కసారి విన పడింది, "చిన్నాన్నా నాకూ, చిన్నాన్నా నాకూ!";

ఐతే కడసారపు కుర్రాడికి దొరికిందది. తరవాత సంచి లోంచీ జేబులోంచి వొకదాని తరవాత వొకటి బైటికి వచ్చాయి-బాజా. హార్మనీ, పీపా.

ఒకరు బాజా కోసం ఏడిస్తే, ఒకరు బొమ్మకోసం ఏడ్చారు. ఈ ఏడుపులో వొకరు పీప వూదారు. ఇల్లు ఇల్లంతా విరగబడి పోయింది.

ముసిలి శామపధాను నిద్ర తేలిపోయింది. విసుక్కుంటూ అన్నాడతడు - "ఇంట్లో అడుగు పెట్టాడో లేదో పిల్లలతో రామగోల మొదలు పెట్టాడు. వెళ్ళు, కాశీమట్టు వెళతావో కలకత్తా వెళతావో, ఎక్కడికి వెళతావో వెళ్ళు. వీడు కాశీ మట్టి వెళతాడు, కలకత్తా వెళతాడు - గడించుకు వచ్చి నన్ను పోషిస్తాడు!"

కలకత్తా వాళ్ళ క్రాఫింగు తలులూ, ట్రంకు పెట్టెలూ, లాంతర్లూ చూసి తానూ విదేశం వెళతానని తండ్రితో పాపం ఎన్నిసార్లో అన్నాడు ఛకడి. ఎందుకురా, వూరుమట్టి కంపు కొట్టిందా ఏమిటి? 'తాటిచెట్టు ఎందుకెక్కావంటె దూడగడ్డి కోసం' అన్నాట్ట. తాతముత్తాతలు ఇక్కడే కళ్ళు మూశారు.

మరి నువ్వు మాత్రం ఇంత గడించేసి రాతిపీసె తయారు చేస్తావు !" అనేసేవాడు తండ్రి. ఛకడి ఎప్పుడయినా, ఏదయినా తప్పుచేస్తే చాలు ముసిలాడు ఆ మాట ముక్తాయించేవాడు.

భోజనం చేశాక పడక గదిలోకి వెళ్ళాడు ఛకడి. చిన్న గది. అందులో పైగా పుంజెడు పెద్ద పెద్ద వులవల కట్టలు. చిన్న మంచ మయినా లేదు. కింద తుంగచాప పరిచి, దాని మీద చింకిబొంతలు రెండు పరిచి, పక్క తయారయి వుంది. గోడదివ్వె గూటిలో పొన్ననూనె దీపం పెమ్మిద వెలుగుతూ వుంది. గూటికింద నూనె జిడ్డుకట్టి వుంది, మీద దీపం పొగతో మసిబారిపోయి వుంది. పెడకలో రెండు ధాన్యం కుచ్చులు వేలాడుతున్నాయి. వాటిమీద చిన్న చిన్న ధాన్యం పురుగులు ఎగురుతున్నాయి. ఒక పక్క రెండు వుట్టెలు వేలాడుతున్నాయి. రెండు వుట్టెలలోనూ రెండు కుండ లున్నాయి. వాటిమీద వొక్కొక్క మూకుడు. ఒక కుండలో పధాను భార్య మామిడి వొరుగు దాచిపెట్టింది. మరోదాంట్లో కసిన్ని ముక్కిపోయిన ఆవాలు. కింద ఎత్తుగా పెట్టిన మామిడిచెక్క బడ్డీమీద వొక బెత్తుపెట్టె, వొక వెదురుపెట్టె వున్నాయి. తమలపాకులి కి సున్నం రాశాక వేళ్ళు వెదురుపెట్టెకి రాసేసే వాళ్ళు. అందు కని, పెట్టెమీద సున్నం మచ్చలు అక్క డక్కడ అవుపిస్తు న్నాయి. గోడమూలల సాలెపట్లు వేలాడుతున్నాయి. మీద బగ్గిడెలు పడపడ ఎగురుతున్నాయి. లోపలినుండి బైటికీ, బైటి నుండి లోపలికీ ఎగురుతూ దోమలు నోట్లో వేసుకుంటు న్నాయవి. ఉలవల కట్టలకింద ఎలకలు కరకరా మన్ను తవ్వు తున్నాయి. మొత్తంమీద చెప్పాలంటే గదంతా సామానూ, పురుగూ పుట్రానూ. దయతలిచి మనుషుల కోసమని అవి బారె

డంత స్థలం వొదిలి పెట్టేసి నట్టుంది. ఛకడి పడక గదులకంటే, బరజూ, ముసిలి పధానుల పడక గదులు మరీ పాడు. ఛకడి గదిలో రెండు రాధాకృష్ణుల పటాలయినా వున్నాయి. వాళ్ళ గదుల్లో వొక మూల ఎలకల మన్ను కుప్పపడి వుంటే, వొక మూల బగ్గిళ్ళ రెట్టలు. అవన్నీ రోజూ కుప్పపడేవి, రోజూ బాగచేవి.

పాపం ఛకడి అదృష్టానికి ఇలాంటి గది దొరికింది ఏం చేస్తాడు ? ఒక్క గదిమట్టు కయినా మంచి కొంప కట్టిందికి తనకి దిక్కులేక పోయింది. ఇంటి ఖర్చు వెచ్చాలు అన్నీ తండ్రి చేతిలోనూ అన్న చేతిలోనూ వున్నాయి. తనని చూసే వా డెవడు ? మంచి దొక లాంతరయినా కొనగలిగాడా ? మంచి దొక పెట్టయినా సంపాదించ గలిగాడా ? ముసిలి తండ్రి ప్రతీ దానికీ అడ్డేచెప్పాడు. ఊరు వొదిలి వెళ్ళవద్దంటాడు. పరాయి వాడి దగ్గిర చాకిరీ చెయ్యవద్దంటాడు. అన్నకూడా అంతే- తన కోసం పల్లెత్తి వొక మాటన్నా అనడు ! లోపల లోపల తండ్రి మీదా, అన్నమీదా ఛకడి కారాలూ మిరియాలూ నూరే వాడు.

ఇంటిపనులు ముగించి, అందెలూ కడియాలూ ఝుణ ఝుణ లాడిస్తూ ఛకడి భార్య నేత్రమణి పడక గదిలో ప్రవే శించింది. ఛకడి దిక్కు కన్నెత్తి చూడలేదు. పల్లెత్తి మాటన్నా ఆడలేదు. తలుపు దగ్గిర పైటచెంగు పరుచుకుని పడుకుంది. ఇవాళ ఏదో గందరగోళం జరిగిందని వూహించాడు ఛకడి.

ముసిముసి నవ్వు నవ్వుతూ అడిగాడు - "ఏమండోయ్, ఏం జరిగిందేమిటి ఇవాళ ?" ఇల్లాలు మాటాడలేదు. చెయ్యిపట్టి

లేవనెత్త బోయాడు ఛకడి. చెయ్యి విసిరికొడుతూ అంది ఇల్లాలు - "పోపో, ఆ ముద్దు పిలుపులూ అవీ నీ వోదిన దగ్గిరా, దాని పిల్లలదగ్గిరా వొలికించు."

"అదే, మాటా లేదు, మంతీలేదు, ఇలా ఇదయితే - ఏమిటిది ?"

"మాటా మంతీ ! ఏమిటి మాటా మంతీ ? - ధాన్యం ఎండ వేసిందికి చేతులు పడిపోతున్నాయి. కాళ్ళు తెగిపో తున్నాయి ! కాలిపోతున్నారు, మండిపోతున్నారు ! ఎందు కమ్మా ? ఏ ముండ సొమ్మయినా తింటున్నానా, నేను ! ముడు తున్నానా ? కాలిపోవాలని ఎవతయినా నన్నెందు కనాలీ అంటా ?"

"ఏం, నువ్వూ అలాగే అనకూడదూ !"

"నేనేమిటనేది ? నోరు విప్పితే ఇంటిల్లిపాదీ విరుచుకు పడతారు. నీకు నోరు పెగలకపోతే - అలాంటి వాడివి పుస్తె కట్టి పెళ్ళాడా వెందుకంటా !"

అచ్చుతపురం వక్కల కత్తెరతో పోకచెక్కలు కత్తిరిస్తూ నెమ్మది నెమ్మదిగా అన్నాడు ఛకడి - "ఒలే, అదేవతే ? మాలదా, మంగలిదా ? ఈ ఇల్లు దాందా ఏమన్నానా ? అదె లాంటిదో నువ్వూ అంతపాటిదానివే - నిన్ననడానికి అదేవతె?"

నేత్రమణి మూతి తిప్పేసుకుంటూ అంది - రామాయణ మంతా విని రాముడికి సీత ఏమవుతుందన్నాట్ట ! వింటున్నావు కదా, అడ్డమానిమాటలూ అంటున్నాది. తిరిగి అడుగుతా వేమిటి ?"

"అరే, నువ్వు ముందు మాటకి మాట తగిలించు - తర వాత నేను చూసుకుంటా."

"ఆఁ, నువ్వు చూసేస్తావు, మశానం! చెవులో గూడు కట్టుకుపోరాను కదా, దాని పిల్లల్ని నువ్వు ముట్టవద్దని, విన్నావూ ?"

"అదేమిటి, ముసిలాయన డబ్బు లిచ్చాడు కదూ, వాళ్ళ కోసం బొమ్మలూ అవీ తెమ్మని! నేనేమిటి నా చేతిడబ్బు పెట్టి తెచ్చానా ఏమన్నా నా ?"

"ఏమమ్మా, ఊళ్లో మరెవళ్లూ పరస చూసిందికి వెళ్ళ లేదా ?"

"అరే, ఇంటి మనిషి వొకడు వెళుతూవుంటే పరాయి వాళ్ళచేత ఎవరయినా డబ్బులిస్తారూ ?"

తణుకూ బెణుకూ లేకుండా అబద్ధాలు చెప్పుకుపోయాడు ఛకడి. ఆడమనిషి అబద్ధాలు చెప్పకపోతే వినుకుంటుందా మరి! అన్నా, వదినా పగవాళ్ళు కావచ్చు - పిల్లలేం తప్పుచేశారు? పాపం, ఛకడి ఏం చెయ్యగలడు? ఎన్ని విధాల భావించినా ఎంచేతో పిల్లల కోసం అతడి మనస్సు విలవిల లాడిపోయేది. అందుకని, ఇల్లాలికి చాటుచేసి వాళ్ళని కొంచెం ముద్దులాడేసే వాడు. ఎత్తుకునేవాడు. చిన్న బొమ్మో, రసుకోరావుండో కొని తెచ్చేవాడు. చాటునీ మాటునీ వాళ్ళ చేతిలో పెట్టేసే వాడు. "ఇదిగో, పిన్నితో చెప్పారంటే మరెప్పుడూ ఇవ్వను." అంటూ ముందే జాగ్రత్త పడేవాడు.

3

జీవనం - మరణం! మెలకువా - స్వప్నం! రెంటికి రెండూ వేరు వేరు ప్రపంచాలు. కానైతే, రెంటికీ ఎడమంటూ లేదు - వొకదాన్నొకటి అంటిపెట్టుకునే వున్నాయి. మనిషి వొకదాని మీద ప్రయోజకత్వం చూపిస్తాడు. రెండో దాని దగ్గిరికి వచ్చేసరికి మతిపోతుంది. ఇల్లూ, వాకిలీ, భార్యా బిడ్డలూ- అందరినీ వొదిలిపెట్టేసి మనిషి జీవనం నించి మరణానికి వెళ్ళ వలసి వస్తుంది. పిలుపు! తప్పించుకోవడం ఎవడితరం? మనిషి! వ్ఛ! చిల్లిగవ్వ చెయ్యని ప్రాణి!

బరజు పధాను ఇంటికి ఇవాళ ఆ పిలుపు వచ్చింది!- ముందు ముసిలామె కోసం. జాప్రుంది - పాత కొత్తవుతుంది. పండుజుత్తు • నల్లబడుతుంది. పడిప్పుండడ మెందుకంటూ? కోడ ళ్ళిద్దరూ కాళ్ళు పడుతున్నారు. మనమడూ, మనమరాళ్లూ తల నిమురుతున్నారు. ఛకడి కూచుని భాగవతం చదువుతున్నాడు.

దీపం కునుకుతూ వుంది. ఇంట్లో సగం సగం వెలుగు. మిగతా అంతటా వొకటే చీకటి. జీవనదీపం - నూనె చెల్లి పోతే అదిన్నీ ఇలాగే కునుకుపాట్లు పడుతూ వెలుగుతుంది.

దీపం భగ్గు భగ్గు మంటూ వెలిగింది - ఇంట్లో పొడవాటి నీడలు నాట్యం చేశాయి. ముసిలామెకు నూరేళ్లూ నిండి పోయాయి.

• నెరసినజుట్టు

మనమడూ, మనమరాళ్లూ, కొడుకులూ, కోడళ్లూ కట్టు కున్న భర్తా - యావత్తు సంసారమూ వెనకపడి పోయింది - ఇల్లూ, వాకిలీ, కూరమడీ - మాయా, మమతా అంతా వొదిలి పోయింది. ముసిల్ది వెళ్ళిపోయింది. పిసరంత పధానపడాలో ఆ కబురు ఇంటింటా పాకిపోవడానికి నిమిషం పట్టలేదు. జనం నోట్లో వొకటే మాట - ముసిలమ్మ పుణ్యాత్మురాలు. కనకనే పునిస్త్రీచావు దొరికింది. పండు నుదుటిమీద కుంకం బొట్టుతో వెళ్ళిపోయింది. పైగా ఏకాదశినాడు హరీ అని కళ్లుమూసింది."

ముసిలామె చనిపోయి నప్పుడు శామపధాను ఏడవడం ఎవ్వరూ చూడలేదు. శవం వెనకాల కొంతదూరం పేలాలూ గవ్వలూ చల్లి వచ్చాక అత డన్నాడు, "నేను మరి ఎన్నాళ్ళని! ఏడాదీ, ఆరు మాసాలికి మించదు ! ముసిలిదాన్ని వొదిలి ఈ రెండు రోజులూ గడిపెయ్య లేనూ ?"

ముసిల్ది వెళ్ళిపోయింది. ఏదీ ప్రపంచం ఎక్కడా మారి పోలేదే ! పిసరంతయినా మార్పు లేదు. రోజూ కనపడే సూర్యుడి చుట్టూ, ఈ బహు పురాతనమైన భూమి యథాప్రకారం తిరుగు తూనే వుంది. విరూపానదిలో అదే ప్రకారం జలధార ప్రవ హిస్తూనే వుంది. ఒక్క క్షణమయినా ఏదీ ఆగలేదు. పధాన పడాలో వ్యవసాయమూ, పరిశ్రమా, పంటా, రాబడీ, చెట్టూ చేమా, పొలమూ, పెరడూ - అన్నీ అలాగే వున్నాయి.

శామపధాను బరజుని పిలిచి అన్నాడు, "ఒరే బాబూ, మరి ఎన్నో రోజులు లేవు నాకు. ఇప్పు డిక నువ్వు నౌకరీ అదీ చేసి, ఎటుబడితే అటు తిరిగావో, ఏమో ఎప్పు డెలా వుంటుందో, కళ్ళు మూసే ముందు నిన్ను చూడలేక పోతాను..."

బరజు ఏమంత హెచ్చు చదువుకున్న మనిషి కాడు. ఊరి వీధిబళ్లో అతడు చదివిన చదువుకి, జమీందారీ గుమాస్తా, లేదా వకీలు గుమాస్తా, ఇంకా అధికమయితే సెటిలుమెంటు అమీనూ- ఇంతకి తప్ప పెద్ద ఉద్యోగ మేదీ దొరకదు. ఒకటి రెండు చోట్ల గుమాస్తాగిరి చేశాక, ఇప్పుడు సెటిలుమెంటు అమీను పని చేస్తున్నాడు. నౌకరీ మానెయ్యమని ఎన్నోసార్లు చెప్పాడు తండ్రి - "ఎందుకంటా ? మనం తక్కువ వాళ్ళం, మన కింత ఆడంబర మెందుకు ? మట్టి తవ్వి తవ్వి తాతలూ తండ్రులూ పదుతరాలు గడిచిపోయింది. నాగలి వొదిలేసి కలం పడితే మాత్రం ఏమంత స్వర్గానికి వెళ్ళిపోతామా ?"

బరజు కూడా గ్రహించాడు - ఒకడి చాకిరీ చేసి వొకడి కాళ్ళు పట్టి, మరొకడి నెత్తిమీద కాలు పెట్టడం, అధికారం చెలాయించడం - ఎంత సిగ్గుమాలిన పని ! కానైతే ఇల్లూ సంసారం, పిల్లా జెల్లా వున్నారాయె ! వాళ్ళకోసం మనిషి ఏదో కొంత చెయ్యాలికదా ! అందుకని, తండ్రి నౌకరీ మానెయ్యమని ఎన్నిసార్లు చెప్పినా అన్నిసార్లూ "ఊఁ, మానేస్తాను" అనేసి కొన్నాళ్ళు తోసుకుపోయేవాడు. నౌకరీ తాడిచెట్టు నీడ లాంటిది. ఇప్పుడుంటుంది, మరో క్షణంలో వూడుతుంది. దాని మీద ఆధారపడడ మేమిటి ? అయినా తండ్రితో ఇవాళ కొంచెం వాదిస్తూ అన్నాడు. "మానెయ్యాలంటే లిప్తలో మానెయ్యవచ్చు. అయితే, ఏం చేసినా కాస్త ముందూ వెనకా ఆలోచించి చెయ్యాలి. నౌకిరీ వొదిలేస్తే ఇంతలో ఏటా కొంటూ వున్న భూమి పిసరంత మరి కొనలేం కదా !"

కొడుకు తెలివి తక్కువ చూసి ముసిలి పధాను నవ్వుతూ అన్నాడు. "వొరే వెర్రాడా, ధనం కూడబెట్టడం వొట్టి పిచ్చి

తనం. 'కొడుకు బుద్ధిమంతు డయితే ధనం దాచడమెందుకు? కొడుకు బుద్ధిమాలిన వాడయితే ధనం దాచడమెందుకు?' అని లోకోక్తి. డబ్బు కూడబెట్టడ మన్నది ఎప్పుడూ పనికిరాదు."

"డబ్బు కూడబెట్టడం పాపమా?"

"ఉత్తి పాపంకాదు, మహా పాపం. డబ్బు దాచడమంటే దొంగతనం చెయ్యడమన్న మాటరా బాబూ, కేవలం దోపిడీ చెయ్యడమన్న మాట. మన ఊళ్లో హరిమిశ్ర గారిని చూడూ! ఎంతమంది పేదసాదల గొంతుకలు కోసి సంపద కూడబెట్టాడో! అదంతా సంపదే అనుకుంటున్నావటోయి! కాదు, మరుగుతున్న ఉసురు. కాల్చేసి వొదిలిపెడుతుందోయి! కాల్చేస్తుంది. లోకమంతా కాల్చేసి బుగ్గి చేసేస్తుంది. సెటిలుమెంటు డబ్బు నౌకరీ డబ్బు. ఇదంతా ఉసురుకొట్టిన డబ్బు. హాలాహల మది- ఎక్కడ పడితే అక్కడే మండుతుంది."

బరజు చేస్తున్న అమీను పనిలో కడిగేసిన జీతపురాళ్ళు తప్ప చిల్లి గవ్వయినా అధికం చేతికి వచ్చేది కాదు. లోకులు ముక్కుమీద వేలు పెట్టుకుని అనేవాళ్ళు, 'లంకలో హరినామం- అమీనయి, పైగా కస్పి • లాగక పోవడమా? రెండేసి సెటిలుమెంట్లు చూశాం - ఈ మాట వినలేదు, ఇవాళ కళ్ళతో చూశాం."

నిజానికి బరజు చాలా నిజాయితీ మనిషి. ఎవళ్ళ దగ్గిరా వొక వంగ పిందెకోస మయినా కక్కూర్తిపడ్డ పాపాన పోలేదతడు. ఏ వూళ్లోనూ బత్తెం గింజల కోసమయినా నోరు విప్పి ఎరగడు.

• లంచం

తండ్రి మాటమీద బరజు కొంచెం నొక్కి అన్నాడు. "నౌకరీచేసి ఎవడయితే రెండు రాళ్ళు లంచం తింటాడో వాడిది తప్పుకావచ్చు. తన జీతం రాళ్ళుతప్ప ఎర్రని పగాని కోసం ఆశపడకపోతేనో___"

"అప్పనోయి, అన్నీ తెలుసు నాకు. నౌకరి చేస్తున్నావు. జీతం తెస్తున్నావు - లంచం తినలేదు. నిజమే. కాని ఆ జీత మెవరిస్తున్నారు? నీ బాబెక్కడయినా దాచిపెట్టాడా? జీతం, జీతం, బాబులూ, అధికారులున్ను. ఎవరి డబ్బుతో ఈ గర్రా • అంటా! ఈ తలమాసినవాళ్ళ డబ్బులోను. ఈ బాబుగిరీ, ఈ అధికారమూ, పెద్దరికమూ - ఎవరివల్ల? ఒకపూట తిని, మూడు పూటలు పస్తు పడుంటారే, - అదిగో ఆ పేదలవల్ల. ఈ యంత్రాలూ, కార్ఖానాలూ, రైళ్లూ, వోడలూ, మేడలూ మిద్దెలూ - ఎలా తయారయాయి? మన ఈ పేదవాళ్ళ రక్త మోడ్చి కదూ తయారయాయి? కాక, రెండు పుంజీలమంది బాబులూ అధికార్లూ వెళ్లి తయారు చేసేరారా?"

పధాను ముసలాడికళ్లు రెండూ తళతళా మెరిశాయి. ప్రపంచంలోని పేదలకోసం, దుఃఖజీవులకోసం, పీడితులకోసం, పదదళితులకోసం లోకం ముందు నిలపడి, గొంతెత్తి చాటి చెపుతున్నట్టు అతడి హృదయం ఉప్పొంగింది.

బరజు రెండు కళ్ళలోనూ నీళ్ళు తిరిగాయి. తండ్రి నోట మరి రెండు మాటలు వినాలన్న అభిలాషతో అతడన్నాడు. "అయితే అధికార్లూ, సిపాయిలూ, వకీళ్లూ మన మంచి ఏమీ చెయ్యలేదంటావా ?"

• గర్వం

"ఓ, చెయ్యకేం! కావలసినంత మంచి చేస్తున్నారు! దొంగలనించీ దోపిడీగాళ్ళ నించీ కాపాడుతున్నారు. కన్నగాళ్ళనించీ గొంతుకలు కోసే వాళ్ళనించీ రక్షిస్తున్నారు. ఎవరన్నా ఏదన్నా తప్పుపని చేస్తే వాళ్ళకి తగిన శాస్తి చేస్తున్నారు. ఎవడన్నా మోతుబరి మరొకడి పొలం బలవంతంగా సాగుచేశాడో కచ్చేరిలో వాని న్యాయవిచారణ చేస్తున్నారు. అయితే, ఈ దొంగలూ, ఈ కన్నగాళ్లూ మనలోని మనుషులే కదా! మనం ద్రోహులమూ, నేరస్తులమూ అనేకదా, ఇంతమంది ముసద్దీలూ, ఇంతమంది వకీళ్లూ, అధికార్లూ, ఉద్యోగస్తులూ, సిపాయిలూ బంట్రోతులూ వున్నారు! మనమేకదా వీళ్ళని సృష్టించాం? అందుకనే నేను చెపుతున్నదేమిటంటే - వాళ్ళు మరేమీకాదు, మన దుష్కర్మల అభిశాపం, మన పాపఫలం! మన పాపం ఎంత పెరుగుతూవుంటే, ఈ ఉద్యోగులూ, వకీళ్లూ అంత పెరుగుతున్నారు. మనమే మంచివాళ్ళమైతే ఇంతమంది అధికార్లెందుకు? పోలీసులెందుకు? వకీళ్లూ, ముక్త్యారులూ ఎందుకు? ఇన్ని జయిళ్లు దేనికోసం? ఇంతమంది ఎర్రపాగాలు ఏంచేస్తారు?"

కొడుకు - "అయితే, మనకి పుణ్యమిక ఎక్కడినుండి వస్తుంది? డబ్బా, సంపదా అక్కరలేదుకదా, - నడ్డివంచి బురదలో కలుపు తీసేపనే మనకి మిగిలిందన్నమాట! గొప్పవాళ్ళంతా మనల్ని పీడించకపోతే మరెవళ్ళని పీడిస్తారు?"

ముసలాయన నవ్వుతూ అన్నాడు, "డబ్బూ సంపదా పెట్టి అన్నీ కొనవచ్చునోయి, కాని పుణ్యంమాత్రం కొనలేం. డబ్బుపెట్టి టిక్కట్టు కొనేసి వైకుంఠానికి వెళ్లే ఉపాయంలేదు. పుణ్యం కొనాలంటే మనుష్యత్వం కావాలోయి! మనుష్యత్వం

ఎక్కడ ఎంత తక్కువయితే, అక్కడ అంతపాపం పెరుగుతుంది."

ఈ మాట నిజమే. బరజు తన కాలంలో చూసి వస్తున్నాడు - నౌకరీ చేస్తే మెల్లి మెల్లిగా మనుష్యత్వం ఖర్చయిపోతుంది. చంద్రుణ్ణి రాహువు మింగేసినట్టు మనిషిలోపల పిశాచం చూస్తూ ఉండగానే మనుష్యత్వం మింగేస్తుంది. రోజూ కూలిచేసుకునే పేదపనివాడు ప్రపంచంలో చెయ్యాందేముంది? తిండీ గుడ్డా లోకానికి ముఖ్యం - ఈ రెండూ అతడేకదా సమకూరుస్తున్నాడు! మనిషి గాలిపీల్చి బతుకుతాడని ఎన్నిసార్లో రోజూ అనుకుంటాడు బరజు. అలాగే ఈ పేదకూలి వాళ్ళని పిల్చి లోకం బతుకుతుంది. ఆ మాటమాత్రం ఎవ్వరూ అనరు.

నౌకరీ మానెయ్యడానికి నిశ్చయించుకున్నాడు బరజు. ఏడు తరాలనించీ పుట్టి తవ్వడమే తనవృత్తి. అదే చేసుకుంటే పరువుపోతుందా ఏమన్నా?

ముసిలిపధాను అన్నప్రకారమే, ముసిల్ది కళ్ళుమూసి ఏడాది నిండలేదు-తనకీ వచ్చింది వారంటు. వారంటు అందగానే ముసిలాడు చిరునవ్వు నవ్వుకున్నాడు, బరజుని పిలిచి అన్నాడు, "ఒరే బాబూ, నా పనేమో అయిపోయింది. ఇక మీ సంగతి మీరు చూసుకోండి. ఒక్కటిమాత్రం నేను చెపుతున్నాను, మీరు ఇద్దరూ అన్నదమ్ములు కదూ! చూడూ, పొలంమధ్య గట్టు పడకూడదు. కొంపమధ్య గోడ లేవకూడదు. ఇదిమాత్రం నువ్వే కాయాలి."

పెద్దకోడలు పిల్లలికి నేర్పిపంపింది. వాళ్లువచ్చి ముసిలాడి దగ్గిర మారాము చేశారు - "తాతా, మాకోసం ఎక్కడ ఏమిటి

దాచావు ?" ముసిలాడు రెండుసార్లు కళ్ళు విప్పాడు. ఎవళ్ళనో వెదుకుతున్నట్టు బలబలా చూశాడు. మళ్ళీ కళ్ళు మూసేశాడు. పెద్దమనమరాలు పోరా కేకవేసి పిలిచింది, "తాతయ్యా, మాకోసం ఏమిటి దాచావు ?" ముసిలాడు మళ్ళీ కళ్లు విప్పి చూశాడు - ఈ మాటలు ఎంత దూరంనుంచో వినిపిస్తున్నట్టు న్నాయి. తల నిమురుతూ కూచున్న ఛకడి తెలిసేటట్టు మరో మాసు చెప్పాడు. ముసిలాళ్ళు చచ్చిపోయేముందు పిల్లాజెల్లా కోసమని డబ్బో దస్కం దాచిపెట్టడం రివాజు. ముసలిపథాను ఏమిటి దాచాడు ? అతడు చిన్న చిరునవ్వునవ్వి, వొకవేలు పైదికి చూపిస్తూ అన్నాడు, "మీ కోసం ధర్మం ! ధర్మం !"

ముసిలాడి కళ్ళు మూతలుపడిపోయాయి. మరి విడలేదు. కొడుకులూ, కోడళ్లూ, మనవలూ, మనమరాళ్లూ గొల్లు మన్నారు. శవం గదిలోంచి బైటికిరాగానే పెద్దకొడుకు బరజు పథాను కళ్ళలోంచి కన్నీళ్ళు - అయిదారు చుక్కలు రాలి పడ్డాయి. గావంచాతో కళ్ళు తుడిచేసుకుని అపరక్రియలో నిమగ్నుడయాడు. తక్కిన వాళ్ళని ఓదారుస్తూ అన్నాడు, "సరే, ఏముంది బతుకూ చావూ-ఇంతే ప్రపంచం !"

ముసిలి పథాను కాలంచేసిన కబురు వూరు చుట్టు పక్కల నిమిషాలమీద పాకిపోయింది. అందరిఇంటా పెద్దబుర్ర రాలిపోయినట్టయింది. ఆహా ! చెప్పుకోదగ్గ మనిషి. వెయ్యి మందిలో వొక్కడని లెక్కపెట్టాలి. ఏడుజానల జాగా ప్రతీ వాళ్లూ కొనుక్కున్నదే. వుట్టికట్టుకు వూరేగుతూ ఎవ్వరూ వుండిపోరు. అయినా, ఈ మట్టిలోంచే బంగారం పుడుతుంది. ఈ మట్టిమీద బంగారం తునక ముసిలాయన.

మనిషి మంచీ చెడ్డా
కళ్లు మూశాక తెలుస్తుంది.

ఒరజు చాల నికరమయిన మనిషని వూళ్లో అందరికీ తెలుసు. అంచేత శాముపథాను కాలంచేశాక లోకులన్నారు, "తండ్రిపేరు నిలబెడితే బరజు నిలబెడతాడు" అని. తండ్రి గుర్ర మెక్కితే కొడుకున్నా కొంచె మెక్కుతాడు. తండ్రిలాగే బరజున్నా బలమైనవాడు - అయిదడుగుల మనిషి. పలకి గావంచాగుడ్డ చుట్టుకుని ఉదయం మొదలు పొద్దుగూకే దాకా పొలమూ తోటా అంటూ తిరుగుతూనే వుంటా డతడు. ఇంటికి వచ్చాక రెండుకాళ్ళకీ నూనె మర్దనా చేసుకునేవాడు, 'తలమీద పొగా, పాదాలికి నూనేవుంటే వైద్యుణ్ణి వెక్కిరించవచ్చు' అని తండ్రి చెప్పిపోయాడు.

నిజానికి ఒరజు చిర్రున చీదడం ఎవళ్లూ చూడలేదు ఎండనికాదు, వాననికాదు, చలనీకాదు-అన్ని రుతువుల్లోనూ అలాగే పొలంలో పనిపాట్లు చేసివచ్చే వాడతడు. ధాన్యంకట్ట భుజంమీంచి కిందపెడితే ఇద్దరు మనుషులు ఎత్తలేకపోయేవారు. నీళ్లు తోడిందికి గూడ పట్టుకుంటే తనతో నలుగురు మనుషులు చెమట్లు కక్కుకునేవాళ్లు. తా నొక్కడూ అలాగ గూడ పట్టు కుని నిలుచుని వుండేవాడు.

బరజు నిజాయితీ చూసి అతడంటే లోకులు ఎంతో ఖాతిరీ • చేసేవాళ్ళు. బంగారంముద్ద పడివున్నా అతడు కన్నెత్తి చూసేవాడు కాదు. మీ దొక చిల్లిగవ్వ అతడిదగ్గర వుంటే కోరి ఇచ్చేసి మరీ వెళ్లేవాడు. ఒక దమ్మిడీ ఎవళ్ళది తినేవాడు కాదు.

• లెక్క

అంచేత తోటూరనేవాళ్లు, "బరజు ఖాంబ దగ్గిరవున్న డబ్బు మన సొంతో వున్నట్టే. జగన్నాథస్వామి పూజమారితే మారవచ్చు, కాని బరజు పఠాను నోరు తెరిచి వోకమాట అన్నాడూ అంటే అది మారదు. ప్రాణం పోతేనేంగాక, పీక తెగిపోతేనేంగాక - ఆ మాట జరిగి తీరుతుంది. తప్పదు."

అయితే పంలాభం, బరజు ఇల్లాలుమాత్రం అతణ్ణి పోలింది కాదు. చీటికీ మాటికీ జట్టీ * పెట్టుకు కూచుండేదామె. నలుగురు పిల్లల తల్లినని ఆమెగర్వం. అంచేత భూమిమీద నడిచేది కాదామె. అందరూ తనని గౌరవించాలని పట్టుపట్టేది. అంచేత బరజుకీ ఆమెకీ ఎన్నోసార్లు పేచీవచ్చేది.

అయితే ఈ పేచీలకీ, ఆదరించడానికీ, గౌరవించడానికీ బరజుకి తీరికేదీ! ఇంటిసంగతి తెలుసుకుందికి పగలు క్షణమయినా తీరిక వుండేది కాదతడికి. రాత్రి రెండు మెతుకులు నోట్లో వేసుకుని పక్కమీద వాలిపోయేవాడు. ఇల్లాలు ఇంటిపనులన్నీ ముగించాక వెళ్ళి కాళ్ళు పట్టడానికి కూచునేది. బరజు నిద్ర తేలిపోయాక, చిన్నకోడలు మీదా, మరిదిమీదా గొణగడం ప్రారంభించేది, "అత్తమ్మ వుండేది, మామయ్య వుండేవారు. ఏమాట్లూ బైటికి వచ్చేదికాదు. వీడు, కోతిలాగ నిన్నటి గుంటడు • వీడా నన్నంటాడు, లంజ అని! ఎందుకని! నువ్వెవడివిరా, నన్ను అనడానికి! నువ్వా నన్నంటావు? పులి వొండ * లో లేడి నాటకమాడిందట! ఇన్నేళ్లు వచ్చాయికదా, ఎక్కడ సొమ్ములు •

---

* పోరాటం

• పిల్లవాడు

* గుహ

• పశువులు

పడి ధాన్యం మేసేశాయని కానీ, ఎక్కడ పొలం పాడయి పోయిందనికానీ వొక్కనాడయినా చూసిన పాపానపోయావూ? అన్నిటికీ వొక్కమనిషే పరిగెత్తి చిక్కి శల్యమైపోయాడు. ఈ గడపా ఆ గడపా తిరిగి తిరిగి, పూరికే వేళకి ముద్దకోసం ఇంటికి దిగబడతాప్స. పయిగా నన్ను లంజ అంటావూ? పెళ్లాం గారు కూచున్న దగ్గిరనించి ముడ్డి కదపదు - బియ్యపు గింజలు పొయిదగ్గిర కెలావస్తారో తెలియదు. పయిగా మాట వచ్చే సరికి మొగుడూ పెళ్ళాం ఇద్దరూ పెద్ద పులుల్లాగ మీద విరుచుకు పడతారు. అది ముండా అంటుంది. పెల్లకు వచ్చినదానా అని తెడుతుంది. వీడు లంజా అంటాడు. బాగానేవుంది వాటం! నేనేం అడుక్కుతింటున్న బికారిదాన్నా? నాకు ముందూ వెనకావెవళ్ళూ లేరా?"

కానైతే భర్త ఎంతసేపయో నిద్రపోయి గుర్రుపెడు తుంటాడు. ఇల్లాలు గొణుక్కుని గొణుక్కుని తుదకి నిరాశ చేసుకుంటుంది.

అయితే భాగవతం పార్వతీదేవి వినకపోవేనంగాక, శుక మహార్షి వింటూవుండేవాడు.

చిన్నకోడలు గోడదగ్గిర చెవులు పెట్టుకుని అన్నీ వినేది. విని వచ్చి ఛకడి దగ్గిర ఏకరువుపెట్టేది.

"అన్నయ్య అన్నయ్య అని ఇదై పోతున్నారు కదూ, రండి విందురుకాని! పెళ్లాం సొంతం కాకండా మీరయి పోతారూ? పెళ్లాం వున్నవీ లేనివీ నూరిపోస్తున్నాది. మొగుడు దానికి తాళం వేస్తున్నాడు. 'ఇంటిపనంతా అదెందుకు చెయ్యదూ? పూరికే తేరగా కూచుని వొకమనిషి తింటుందా?'

అంటున్నాడు. కూచోపెట్టి వీడు నాకు తిండి పెడుతున్నాడా? ధాన్యం పుడకపెట్టడం మొదలుకుని అన్నం వండడమూ, వడ్డించడమూ దాకా ఎవర్తె చేస్తున్నదీ అంటా! ఇక నాకేం పట్టింది?

ఇన్ని మాటలూ వొక్కసారి వొట్టి అబద్ధమని ఛకడి తెలుసుకోలేకపోయేవాడు. అన్నయ్యాని బైట లోకులెలా చెప్పుకుంటున్నారో, లోపల అతడలా కాదన్నమాట! హరిమిశ్ర గారు చెప్పినమాట నిజమే. బరజు పైకిమాత్రం మెత్తని మనిషి.

హరిమిశ్ర పంచాయితీ ప్రెసిడెంటు. బరజుని లోకులు దేవుడిలా చూసేవాళ్లు. అది హరిమిశ్రగారికి కంటకంగావుండేది. అందుకని మాటిమాటికీ బరజుమీద నిందలాడుతూ తిరిగేవాడాయన. అన్నగారి దోషాలు భార్య నోట వినేవాడు ఛకడి. హరిమిశ్రనోటా వినేవాడు. కాని నోరు విప్పి అన్నదగ్గిర ఏమీ అనలేకపోయేవాడు.

అన్నయ్య తనకంటే వయస్సులో ఎంతో పెద్ద - పదేళ్ళ కంటే హెచ్చు. బరజుపధాను ఇల్లంటే చుట్టుపట్ల పదివూళ్ళవాళ్ళు ఎరుగుదురు. పాపం ఛకడి పేరయినా ఎక్కడా వినపడేదికాదు. తండ్రి చచ్చిపోయేక తన అవస్థ అధ్వాన్నంగా వుందని తట్టింది ఛకడికి. ఎత్తి పొడవడానికి పైగా ఎల్లప్పుడూ సిద్ధంగా వుండనే వుంది ఇల్లాలు.

ఏప్పుడో వొకనాడు ఛకడి పేకాటనుంచి ఇంటికి వచ్చే సరికి ఇంట్లో పాలులేవు. ఒకనాడు కూర చాలలేదు. మరోనాడు అన్నం కుండ అడుగుది, గంజి బాగా వొదలలేదు. ఇల్లాలు మన స్సుకి ఇదంతా బాధగా వుండేది. "ఏమమ్మా, నాకేమన్నా ఆరుగురూ ఏడుగురూ వున్నారా ఏమన్నానా? ఒక్కగాక

ఒక్కమనిషి, అతడు తృప్తిగా రెండు మెతుకులు తినవక్కర లేదా ? అవసరంలేదు. నేనిక్కడవుండి ఎవరికేం చెయ్యాలని! మీ అన్నీ, పాదిన్నీ పెట్టుకుని మీ మానానా మీరుండండి. నాకన్నవారు నాకున్నారు. రోజూ పదిమంది వచ్చి తేరగా తిని పోతున్నారు. నా కడుపుమాత్రం వస్తుంటుందా ఏమిటి?"

మొదట ఇవన్నీ ఛకడికి అసహ్యం వేసేవి. కాని రాను రాను అలవాటయిపోయాయి. అడారె, వాడిలా తాను ఎంత కాలమని ఇలా పడివుంటాడు? వాళ్ళకటాయీ, హోలుసొవ్వూ అన్నదమ్ములనుండి వేర్లయిపోయారు, వాళ్ళకేం గడవడంలేదా? మరింత బాగున్నారుకూడాను, ఆ మాటకివస్తే. దుకాణాలు పెట్టుకుని, చేతిలో నాలుగురాళ్ళు మిగలేసుకుని మా అంత వాళ్ళం మేం అంటున్నారిప్పుడు. అన్నదగ్గిర వుండి ఛకడి కిపుడు ఏమంత మిగిలిపోతున్నదని ! వాని వేర్లవడం ఎలాగ ? ఎవరామాట ముందు లేవదీస్తారు ?

ఆడంగిలేకి

4

నాలుగు దిక్కులా వరిచేలు పచ్చగా అగుపిస్తున్నాయి. పైన ఆశ్వయుజమాసం నీలి ఆకాశం - కరకరా ఎండ నెత్తి మీద కొట్టేస్తూ ఉంది. మధ్య మధ్య చిన్న చిన్న తెల్లమబ్బులు దాబుదాబుగా సూర్యుడి ముందునుంచి తేలిపోతూ వెళ్ళిపోతున్నాయి. వాటి నీడలు పొలం తరవాత పొలం దాటిపోతున్నాయి. దూరదూరాన చెట్లమాటున వూళ్ళు దాగున్నట్టున్నాయి. ఉండుండి గాలి కదిలిపోతూ వుంది. ఈ పచ్చటి మళ్ళ మించే వాసన వస్తోంది. ఆకాశం ఎంత ఎత్తో! ఎంత నీలంగా వుందో! భూమిమీద మిసమిసలాడే ఈ పసితనం చూసి అది నిచ్చెరపోయి చూస్తున్నట్టుంది.

ఈ శోభలో అక్కడక్కడ పొలాలమధ్య ఎన్నో నల్లనల్లటి జంతువులు వంగి ఏదోపని చేస్తున్నాయి. ఒకదగ్గర కొంగల మంద, ఒకదగ్గర చిలకలగుంపు-ఈపొలంమీంచి ఎగిరి ఆపొలంమీద వాలుతున్నాయి. ఆపొలంమీంచిలేచి దూరంగా వూరికంద కలిసిపోతున్నాయి. ఈ వరిచేల్లో వంగివున్న నల్లజంతువుల దృష్టి వీటి మీదా లేదు. ఈ పొలాల్లోని పక్షులూ, సూర్యుడూ, ఆకాశమూ - వీటన్నిటిలాగే ఈ జంతువులున్నూ పాతవే, రోజూ వుండేవే. ఎండనిలేదు, వాననిలేదు, చలనిలేదు, మంచనిలేదు - పన్నెండు నెలలూ, ఆరు రుతువులూ, మున్నూటా అరవై

రోజులూ ఇలాగే వొకేవిధంగా వుంటున్నాయవి. ఎన్ని కాలాలో గడిచిపోయాయి. నేటికీ ఆ జంతువుల శరీరాలకోసం వొక అంగీపిసర దొరకలేదు. ఒళ్ళు కప్పుకుని మానం కట్టుకుందికి-ఆరుమూళ్ళ గావంచా ఎనిమిది మూరలు కాలేకపోయింది. అందుకని వాళ్ళు మనుషులు కారు, జంతువులు. ఉత్తి మట్టి, మట్టి-మట్టి వాళ్ళవృత్తి-పుట్టినప్పటినించీ చచ్చినదాకా అంతే. మట్టిలోనే పుట్టుక, మట్టిలోనే పడక, మట్టిలోనే మనుగడ, మట్టిలోనే ఇల్లు-మట్టి తవ్వితేనే కడుపు నిండుతుంది-మట్టిమనుషులు !

ఈ జంతువుల్లో బరజుపధాను వొకడు - సడ్డికోక మాసిన గావంచా చుట్టుకున్నాడు, తలకి పాగా చుట్టేసి వరి మొక్కల్లో వంగి పనిచేస్తున్నాడు. యుగ యుగాలనుంచీ ఎంతోమంది బరజులు ఇలా బురదకుమ్మి, వీపున ఎండభరించీ మనుష్య జాతి కోసం ఆహారం సిద్ధం చేస్తున్నారు. ఒక ఆశా. వొక బాసా లేదు వాళ్ళకి. కళ్ళుండిన్నీ చూడలేరువాళ్ళు ! చెవులుండిన్నీ వినలేరు. నాలిక వుండిన్నీ మాట పెగలదు. చెవిటివాళ్ళు, గుడ్డివాళ్ళు, మూగవాళ్ళు ! తమ దుఃఖం తాము తెలుసుకోలేరు. తమమాట తాము చెప్పుకోలేరు-అచ్చంగా గొడ్లు !

సకారణంగా అయినా, నిష్కారణంగా అయినా వీపు పెట్లిపోనీ, తిట్లూ చీవాట్లూ వర్షించనీ, యజమాని ముప్పూటలు తిండి పెట్టకపోనీ - దేనికీ అడ్డు చెప్పటమంటూ ఎరుగరు వాళ్ళు.

జదుదశెయి బరజు పొరిగింటివాడు. వరసకి తమ్ముడవుతాడు. పక్క పొలంలో ముడుకులమీద వంగి కలుపుతీస్తున్నాడతడు. ఇద్దరూ మాటా మంతీ ఆడుకుంటున్నారు. తక్కిన

వ్యవసాయదార్లు తమ యింటి విషయాలూ, పొలం విషయాలూ మాట్లాడుకుంటున్నారు.

అంతా అదృష్టంరా బరజన్నా అదృష్టం నిరుడు చెరుకు తోట ఎంచక్కా ఏపుగా పెరిగింది. ఈపడు ఎలాంటి మొక్కలు అలాగే వున్నాయి, ఎదగకుండా పెట్టిన మదుపన్నా వస్తుందో రాదో!

దానికి నువ్వేం చెయ్యగలవు? మనం సాగు చేసే వాళ్ళం శాయశక్తులా సాగుచేస్తాం, అంతే. అపైన ఫలించక పోతే మన చేతిలో ఏముంది?

"ఏదిమాత్రం మన చేతిలో వుందిరా-అదృష్టం-అదృష్టమే అన్నిటికీ మూలం. అదృష్టం లేకపోతే ఎవడిస్తాడు? కుర్రాడు? కాయిలా పడ్డాడు-ఎంతోమంది దేవుళ్ళకి ఎన్నో అన్ని ముడుపులు మొక్కాను. మంగళా అమ్మవారికి ఎంతో అంత ఇది చేసాను. ఏం లాభం! ఎవ్వరన్నా వుంచగలిగారా? అంతా వృత్తిదేరా అన్నా, అదృష్టం వొక్కటే గొప్పది. కుర్రాడు బతికేవుంటే ఈపడు నాకు విచారం లేకపోను. ఆరు నెలలపాటు కలకత్తా వెళ్ళిపోయివుంటే, జగ్గుస్వామి బకాయి ధాన్యం వుండిపోయేదా?"

"మనిషి అనుకున్నట్టే అంతా జరిగిపోతూవుంటే ఇక-"

"అవును, నిజం చెప్పావురా అన్నా, మనిషి అనుకోడం లో ఏమీలేదు. అదృష్టం మూలం. అదే మన్ను బంగారం చేస్తుంది. బంగారం మన్ను చేస్తుంది."

బరజు చిరునవ్వు నవ్వుతూ అన్నాడు. "కళ్ళముందు కనపడలేదూ, హరిమిశ్రగారి కొంప-అదృష్ట మెలా ఎత్తిందో!"

అప్పునురా అన్నా, లోకంలో ధర్మం వుందని ఎలా అను కోడమిక ! ధర్మం వూరికే పురాణాల్లోనూ, భాగవతంలోనూ మాత్రమే ! హరిమిశ్ర బ్రాహ్మడు మళ్ళీనీ - ఏం చెయ్యలేదు చెప్పు-ఎన్ని కొంపలు కూల్చడం! లేదు ! ఎంతమంది పీకలు పిసక డం లేదు ! అవాళ పదిమందీ చూస్తూనే వున్నారు. సెటిలు మెంటు బాబు ఎదట దేవుడి తులసి పట్టుకు ప్రమాణం చేసేసి, జెనాగారి పొలం చపాయించేశాడు. • పాపాల భైరవుడు - వాడి గుండెలెలా భరించాయిరా ! అయితే వాడికి లోపమేం వచ్చిందంటూ ! నిక్షేపంలా ఇంటినిండా ధనం కలకల్లాడుతూ వుంది. ఇది చూశాక లోకంలో ధర్మం వుందని ఎవడంటాడు చెప్పూ !"

బరజు పధాను ఆపాదమస్తకం వణికిపోయాడు. ధర్మం లేదా ? ఉత్తి అధర్మం, అన్యాయం, పాపం - ఇదేనా వుంది ? మానవజాతి దీనిమీదేనా బతుకుతూ వుంది ? అడివి మనుషుల్లో, అందరిలోకీ బలమయిన మనిషి తన భార్యనీ, పిల్లలినీ, బలం లేని పక్కన నలుగురినీ చంపుకు తింటుం దంటూరు. బలమున్న పోతు పిల్లి నక్కినక్కి సొంత పిల్లల్ని చంపుకు తినేస్తుంది. మనిషి కూడా అంతేనా ? చుట్టుపక్కల ఇరుగు పొరుగు వాళ్ళని పది మందినీ చంపుకుతినేనా బతుకుతాడు ? డబ్బులోనో, బుద్ధి లోనో, లేదా బలంలోనో కొంచెం బాగా జోరున్నవాడు, శక్తి లేని ఇరుగు పొరుగు వాళ్ళనీ, చుట్టుపట్ల నిరుపేదల్నీ చంపేసి, దోచుకునీ తాను దుక్కదన్నవలసిందేనా ? అయితే, ఇంతేనా మానవుడు ! భాగవతంలో చెప్పింది మనుషులకోసం కాదూ?

• కాజేశాడు.

అధర్మం కోసమా రామాయణమూ, మహాభారతమూ జరిగింది?-
ఇదంతా మానవజాతి కోసం కావూ ?

ఒరజు గట్టిగా అన్నాడు, "ధర్మం వుందిరా తమ్ముడూ వుంది. మనం పాపుల మయినంత మాత్రాన ధర్మ మెటు పోతుంది ? వీళ్ళనీ వాళ్ళనీ అనడమెందుకూ, స్వయంగా మనమే సేరస్థులం. ధర్మం కోసం ఉడతలాంటిది వారధిమీద కసింత మట్టి వేసింది. కోతులు వెళ్ళి ప్రాణాలొడ్డాయి. వందల కొద్ది రాజులూ మహారాజులూ భార్యా బిడ్డలమీద మోహం విడిచిపెట్టేసి రక్తం ధారపోశారు. [illegible], మనమేం చేస్తున్నాం?- మనలో ఇంటికొక వొంపు. తండ్రీ కొడుకుల మధ్య, అన్నా తమ్ముల మధ్య, ఆలు మొగుల్ల మధ్య - వొకరిమాట వొకరికి నచ్చదు. ఇందులో వొకొక్క హరిమిశ్రులు దూరి నీకూ నాకూ పొరపొచ్చాలు పెట్టి, కోతి మిఠాయి పంచినట్లు మధ్య అంతా చపాయించేస్తున్నారు. తప్పంతా వాళ్ళది వొక్కరిదేనా మరి! మనం కేవలం కడిగేసిన ఆణిముత్యాలమా ? ఊరికే మంగళా అమ్మవారి దగ్గిర దండాలు పెడితే అమ్మవారు రాకాసిని మనిషి చేసెయ్యదుకదా ! మనలో ఏం మనుష్యత్వం వుందని వాళ్ళనీ వీళ్ళనీ నిందించడం !"

"ఉఁ హూఁ, అదేమీ కాదురా అన్నా, అంతా వొక ఎత్తూ, అదృష్టం వొక ఎత్తు. హరిమిశ్ర అదృష్టం గొప్పది. అందు కని అతడే సాహుకారు, అతడే జమీందారు. అతడే పెశిడెంటు. అతడి చేతిలోనే పోలీసులు. అతడి చేతిలోనే అధికార్లు. ఇదంతా అదృష్టం - అదృష్టం గొప్పది కాకపోతే ఇదంతా ఎలా సాగుతుంది ?"

"తమ్ముడూ నిజమేరా, నువ్వన్నమాట నిజమే - అదృష్టమే అంటాను. అయితే, వర్షం పడలేదు, చెరుకుతోట తగలబడిపోయింది, అది అదృష్టమంటే వేరేమాట. కాని నీకూ నాకూ కయ్యం పెట్టేసి, నీ పొలం నా పేర రాయించేసి చెయ్యి తడి చేసుకున్నారు హరిమిశ్రగారు. దాంతో అమీనులు వచ్చారు, పోలీసులు వచ్చారు, మేస్త్రీట్లు వచ్చారు, వకీళ్లూ. ముక్త్యారులూ వచ్చారు. మనం నట్టేట్లో కొట్టుకుపోయాం ఇది వేరేమాట. ఇక్కడ మన అదృష్టమంటే మరేమీలేదు - మన అదృష్టం హరిమిశ్ర. తెలిసిందా!"

కొంతదూరంలో వొక ఎద్దులబండి - ఇరుసుకి కందెన లేదు - 'కేఁ.కటకట కేఁ' అని అరుచుకుంటూ మెల్లిమెల్లిగా నడుస్తూ వుంది. బండివాడి గదమాయింపూ, ఎడ్లమీద కొరడా దెబ్బలూ మధ్య మధ్య వొకొక్క పిసర పదం, "హరొంహరీ నారాయ - ఆదినారాయణా - హొహో!" - వినిపిస్తున్నాయి. బరజు పధానుమాటలు వరిచేలమీద, గాలికెరటాల నాట్యంతో కలిసిపోయి చప్పున నాలుగుదిక్కులా పాకిపోయినట్టయాయి.

జడుదలాయి అన్నాడు, "సరే అన్నా, అంతా తెలిసిందిలే. కాని నీ మాటలు ఏదో అసందర్భంగా అనిపిస్తున్నాయి నాకు. హరిమిశ్ర చెడ్డవాడు. కాని వకీళ్లూ, మేస్త్రీట్లూ మనకి మేలుచెయ్యడం లేదంటావా?"

"అవును, అది వాళ్ళ దయాధర్మ భిక్ష. వాళ్ళు మేలు చేస్తే మన అదృష్టం మంచిది. కీడుచేస్తే మన అదృష్టం చెడ్డది. మొత్తంమీద మనం చెడ్డవాళ్ళం కాబట్టికదా ఈ తతంగమంతా!"

"అవునురా అన్నా, వందమాటల్లో నికరమయిన మాట ఇది. లోకం చెడ్డది గనకే ఈ బాదరబందంతా. ఒక్క మనిషి

మంచివాడై కూచుంటే మాత్రం! తక్కినవాళ్ళంతా దొంగ లయినప్పుడు, ఆవొక్క మంచివాడికీ జాగా ఎక్కడుంటుంది?"

"ఒకడూ వొకడూ కలిస్తేనే కోటి మందవుతారు. ఒకడు మంచివాడయితే మరి పాతికమందిని మంచివాళ్ళని చేస్తాడు. ఒక్కదగ్గిర పువ్వు పూస్తే నాలుగు దిక్కులా గమ్మ్ మనిపిస్తుంది. ఆపువ్వుకి ఎంత వాసనవుంటే అది అంతదూరం ఘుమ ఘుమ లాడిస్తుంది."

ఎడ్లబండి 'కేఁక టకట కేఁ' అరుపూ బండివాడి గదమా యింపూ, ఎడ్లమీద కొరడాదెబ్బలూ, మధ్య మధ్య వొక చర ణం పదమూ - 'మాదప్పడి గోప్పలూ యాదవులు కాయంగా మాదపుడు మచ్చావతారమైనాడూ, ఒహో !-' అన్నీ దూర దూరం మెల్లి మెల్లిగా వెళ్ళిపోతున్నాయి.

అక్కడ ఇంటిదగ్గిర - పిల్లలికి వొకళ్ళకి రెండు చల్దిమెతు కులు పిడిచిపెట్టీ, వొకళ్ళకి పిడికెడు మురమురాలు వొళ్ళో పోసి పెద్దకోడలు బరజు భార్య పలకర్ర నములుతూ చెరువు నీళాటిరేవు చేరుకుంది. అత్త కళ్ళు మూసినప్పటినుంచీ తోడి కోడళ్ళద్దరికీ చుక్కెదురు. ఒకరిమాట వొకళ్ళు సహించేవాళ్ళు కాదు. మాటకిమాట-కస్సుమంటే బుస్సుమనేవాళ్ళు. ఇంట్లో పని వొంతులేసుకున్నారు - పశువులికి కుడితి పెట్టడమూ, గొమ్ములసాల • పరిశుభ్రపరచడమూ, పిడకలు వెయ్యడమూ, ధాన్యం వుడకపెట్టడమూ చిన్నకోడలు పని. వంటా వడ్డనా, వచ్చేవాళ్లూ పోయేవాళ్లూ - ఇదంతా పెద్దకోడలు పని. ఒకరి పని వొకరు పిసరంతయినా చేసిపెట్టరు. పెద్దకోడలు వొకనా

• పశువుల పాక

డై నా ధాన్యం ఎండవెయ్యాదు. చిన్నకోడలు వొకనాడైనా రెండు పుల్లలు పెట్టి పొయ్యి రాజెయ్యాదు.

పెద్దకోడలు పలకర్ర నములుతూ నీళాటిరేవు చేరగానే, ఆమె జట్టు అమ్మలక్కలు వొక్కొక్కరూ రేవులోకి దిగబడ్డారు. మణమ్మ రేవులోంచి పిడికెడేసి మన్నుముద్దలు తీసి ఇత్తడి మురుగులు కస్సుపస్సు తోమేసుకుంటూ అంది, "ఏమో పెద్ద కోడలా, ఇదేమిటి ఇవాళ ఇంత ఆలస్యం! "

"ఏమిటో, పసుపు నూరాను, మసాలా రుబ్బాను, పెద్ద డానికి పిడికెడు పకాళీ మెతుకులు వడ్డించాను, చిన్నవా ళ్ళిద్ద రికీ ఇన్ని మురమురాలు వొళ్లో పోశాను- "

మణమ్మ తవ్వి పోస్తుంది- " ఏమమ్మా, చిన్నావిడ నీ పిల్లలతిండీ అదీ చూడదూ? "

" అది మోతుబర్ల ఇంటి పడుచే, నా పిల్లలు దానికి కంపుకొడతారు! మొగుడూ పెళ్లాం ఇద్దరూ గదిలో వూసు లాడుకుంటూ కూచుంటారు. ఇటు కూటికుండ పొంగిపోనీ, పిలిచి పిలిచి గొంతుకు చించుకున్నా లోపలనించి పైకిరాడు. "

శారదమ్మ పలకర్రతో ముక్కుపుడక తోముకుంటూ అంది, "ఛీఛీ, వయసిందికదా, మొగుడుదగ్గిర ఎల్లప్పుడూ కూచుంటుందీ! బరజుతల్లివుంటే, ఈమాట చెవిని పడిపుండునా! "

పెద్దకోడలు అంది, "ఏమిటి అంతేనటే అప్పా, పెద్దబావ అక్కడే ద్వారం దగ్గిర కూచునే వుంటారు, ఆలు మొగులు - తమ్ముడూ మరదలూ నవ్వుతూ సరాగాలాడుతూ వుంటారు, ఎవరన్నా వింటే, ఇదేం సానికొంపా అనరూ ! "

బోడి పండా ఆవిడ దోసిళ్ళతో నీళ్లు దేవుడి కెత్తిపోస్తూ అంది, "ఇది కలికాలం కదర్రా, ఇహనించి ఎన్నో కొత్తకొత్తవి చూస్తారు, ఎన్నో కొత్తమాటలు వింటారు. మాకు ముప్ఫయ్యేళ్లు వచ్చేదాకా మేం వీధిగుమ్మం తొక్కలేదు. మొగుడు మొహం చూడలేదు. ఈ కాలంలో మరదలూ పెదబావా - ఛీఛీ,- ఈ మాట నోటికి రానివ్వకండి!"

చిన్నకోడలు ఇంట్లోంచి చెవులు చాచింది. ఏదో మిష మీద పెరట్లోకి వచ్చింది. అన్నిమాటలూ విన్నాది. ఛకడి వచ్చాక విన్నమాట లన్నీ చెప్పింది. విననివీ చెప్పింది. ఛకడి ఏం చేస్తాడు? అన్న ఎదట చెప్పడానికి అతడికి సాహసమేదీ?

చిన్నకోడలూ పెద్దకోడలూ ఇప్పుడిహ ముఖాముఖి కయ్యమాడడం మొదలుపెట్టేశారు. అత్తా మామా లేరుకదా, వీళ్ళంతవాళ్ళు వీళ్ళు! ఎవళ్ళనెవళ్ళు లక్ష్యపెడతారు? ఎవళ్ళ మాట ఎవళ్ళు వింటారు? కూచుంలేకయ్యం, నిలబడితేకయ్యం. మాటిమాటికీ కయ్యమే. పెద్దకోడలు కూచునివుంది. చిన్న కోడలు ఆ దారిని నడిచివెళ్ళింది. పొరపాటున పెద్దకోడలికి చిన్నకోడలు కాలు తగిలింది. "విష్ణు" అంటూ చెయ్యి నుదుటికి తగిలించుకుని చిన్నకోడలు వెళ్ళిపోతూవుంది. పెద్దకోడ లంది, "ఏమే, మనుషులు కనబడ్డంలేదా ఏమిటే? నడిచివెళుతూ మనిషిని తన్నేసి పోతున్నావు." మొహం విసురుకుంటూ చిన్నకోడలంది, "ఏమమ్మా మనుషులు కూచుందుకి స్థలంలేదూ? వచ్చిపోయే దార్లోనే కూచోవాలా ఏమిటి?"

"ఏమే ఇంతపోతరం! తాపుకి తాపూ తన్నావు, పైగా మీద విరుచుకు పడుతున్నావు!"

చిన్నకోడలు మాటకిమాట చేరుస్తూ అంది, "ఏమమ్మా, ఎవళ్ళసొమ్మేమన్నా ఎవళ్లు తింటున్నారా ఏమిటి? ఎందు కనరూ! అనక భయపడతారా ఏమిటి? "

మాటమీదమాట పెరిగిపోయి, ఇద్దరు తోటికోడళ్లూ నోటికివచ్చినట్టు పురాణం విప్పారు. వాళ్ళన్నమాటలన్నీ నిఘం టువుల్లో లేవు.

బరజూ భకడీ ఇంటికివచ్చారు. పొలంపని చేసుకువచ్చాడు బరజు. రెండుకోసుళ్ళ దూరంలో దొమ్మరిసానాట చూసి వచ్చాడు భకడి. ఇద్దరూ కయ్యంసంగతి విన్నారు. ఒకడు చిన్న కోడలునేరం విన్నాడు. ఒకడు పెద్దకోడలునేరం విన్నాడు. భకడి అన్నిమాటలూ విని ఇల్లాలిని తారీఫుచేస్తూ అన్నాడు, "అదిగదీ! ఇలా మాటమీదమాట తగిలిస్తేనే నెగ్గుతాం." ఇల్లాలు వైఖరి మరోలా వుంది. మొహం ముడిచేసి అందామె, "ఈ ఆడారి సరాగం మాటలు దాచిపెట్టు. పిడికెడు తింటు న్నానని పదిమంది బికారి ముండలదగ్గిర పదిమాటలు నే నెందుకు పడాలి? పిడికెడు మెతుకులు తిని, వొక గుడ్డముక్క కట్టుకుం దికి నాదేమీ లేదుకనకనా! "

ఆమెదేముందో, ఏమిలేదో ఆమెకి తెలియదు. తెలిసుంటే భకడికి తెలిసుండాలి. అయితే, ఏపొలం ఎంతసాగో అతడికీ తెలి యదు. భార్యని వోదారుస్తూ అన్నాడతడు, "సరే, కానీ-వుండు, ముందు అన్నయ్య ఏమంటాడో చూద్దాం. "

చిన్నకోడలు మండిపోతూ అంది, "పెట్టుకో నీ అన్నా వదినా- నీ అన్నా, వదినా, వాళ్ళ పిల్లలూ పెట్టుకుని నీమట్టుకు నువ్వుండు- నాకుమాత్రం ఒకకుండ వేరుచేసిపెట్టు. "

పక్కగదిలో బరజు కేవలం చిన్నకోడలు తప్పుతే విన్నాడు. ప్రతీదానికి వూరుకుంటే ఇక గడవదని బోధపడిం దతడికి. తనభార్యకీ బోధపరిచి బోధపరిచి విసుగెత్తిపోయాడు. లాభంలేకపోయింది. నమ్మకంమీద లోకం నడుస్తూ వుంది. నమ్మకం నశిస్తే తండ్రీ కొడుకూ, భార్యా భర్తా అన్నా తమ్ముడూ, రాజూ ప్రజా- ఎవళ్ళమధ్యా ఏమీ సంబంధముండదు. తోడికోడళ్ళిద్దరిలో నమ్మకం లేదే అనుకోండి, అయితే అన్న దమ్ము లిద్దరిమధ్యా వుండాలికదా! అదిన్నీ తగ్గిపోయింది.

భార్యకి అన్నివిధాలా బోధపరిచాడు బరజు. చివరి కిలా అన్నాడు, "మీ ఈ జట్టీలవల్లే, చూస్తున్నావుకదా, ఉదయం నుంచీ సాయంకాలందాకా నేను ఇంటిపట్టుని వుండడంలేదు. ఇక కాదంటావా, రాత్రుళ్ళుకూడా ఆ కాస్తా రావడం మాను కుంటాను."

పెద్దకోడలు లోకంమీద దేనికీ అంత భయపడేదికాదు, కాని బరజు విషయంలోమాత్రం ఆమెకి ఎక్కడలేని భయంగా వుండేది. బరజు తిక్కమనిషి. తనకి ఎంతతోస్తే అంత. ఒక్కొక్కప్పుడు దోమలాంటిదాన్ని చంపినా సహించలేడు. ఒక్కొక్కప్పుడు మీరు ఏడవండి, నెత్తి కొట్టుకోండి, చావండి- పిస రంత కన్నెత్తి చూడడు. ఇలాంటి మనిషిని కట్టుకోమని పెద్ద కోడలు నుదుటిమీద రాసిపెట్టాడు బ్రహ్మ. లోకంమీద ఆలు మగలు లేనేలేరా! ఇదిగో, ఛకడీ చూడండి- నవ్వుతూ తుళ్ళుతూ తీరికలేకుండా వుంది. ఇవాళ వేయించిన కొమ్ము సెనగలయితే, రేపు జిలేబీలు, ఎల్లుండి పెద్దంచుకోక! ఇతనూ వొక మనిషే మరి! చెప్పిచెప్పి నోరు పీకిపోయింది, పండుగనాడూ, పబ్బం నాడూ వొక నగచేయించి పెడతాడూ! ఏదో కొంప మునిగి

పోయినట్టు ఎల్లప్పుడూ బుంగలాగ మొహం పెట్టుకు కూచుంటాడు. పైగా పంతగొట్టుతనం బోలెడంత! తాను నోచుకున్న నోము లలాటివి! అయ్యో, పాడుకర్మ !

పెద్దకోడలు జంకుతూ అంది, "ఊఁ, మీ రదే భయపెడతారు నన్ను! పెళ్ళాం బిడ్డల్ని దిక్కుమాలినవాళ్ళనిచేసి వెళ్ళిపోతారు!ఎందుకని? జట్టీ• ఎలాజందయిపోతుందో*చెప్పకూడదూ!"

బరజు చెప్పిందంతా ఇల్లాలికి అసంభవంలా అనిపించేది. బరజు అన్నీ వినేవాడు- అన్నీ గ్రహించేవాడు- చివరికి భార్యదే తప్పనేవాడు. ఆమె పెద్దది, ఆమె ఎలా నడిపిస్తే అలా తప్పనిసరిగా చిన్నకోడలు నడుచుకుని వుండేది. కనక జట్టీ అంతటికీ పెద్దకోడలే తప్పకండా బాధ్యురాలు. ఆమే ముందు ఇంటికివచ్చింది. ఎన్నాళ్ళయో అయినింటి కోడలైవుంది. ఇల్లాలుగా వుంది. ఇంటి మంచీ చెడ్డా యావత్తూ నడిపింది. అందుకని నేరస్థుల్లో ఆమే మొదటి నేరస్థురాలు!

మొహం బుంగలా పెట్టుకుని అనేది భార్య "ఆఁ, నా మాట వినాలని అది కనిపెట్టుకు కూచుంది!"

భర్త అనేవాడు, "అది వినకపోయినా ఆ తప్పు దానిది కాదు, నీదే. ఎంచేతనంటావా, నువ్వు పెద్దదానివి. దానికంటే నీబుద్ధి పెద్దది. దానికంటే నువ్వు హెచ్చు తెలిసిన మనిషివి."

రెండు కన్నీటిధారలు కార్చి పెద్దకోడలంది, "మీరు మీ తమ్ముడిలాట్టూ, మరదలిలాట్టూ చెప్పక నా తట్టు చెపుతారా ఏమిటి? నేనే మీకు పరాయిదానిని!"

• దెబ్బలాట . * ఆగిపోతుందో

బరజు ఎన్నో విధాల బోధపరిచి చెప్పాడు. పురాణా ల్లోంచీ, ఇతిహాసాల్లోంచీ మంచి మంచి కథలు చెప్పాడు. ప్చ్, ఏం లాభం! భార్య వినుకోలేదు.

ఛకడికి సొంత కాపరంమీదా, సొంతంమీదా అధికంగా మనస్సు పరిగెడుతూవుంది. తానూ తన భార్యా, ఈ ఇద్దరూ తప్పిస్తే తన వాళ్ళన్న వాళ్ళు మఱెవరూ లేరు తనకి. అన్నా, వదినా, వాళ్ళ పిల్లలూ-వీళ్ళంతా తననుండి దూర దూరంగా తొలిగిపోతున్నారు. ఇవాళదాకా అన్న ఎదట తాను తిన్నగా నడిచినపాపాన పోలేదు. ఒకనాడయినా అన్నయ్య 'ఛకడీ, పొలానికి వెళ్ళు, ధాన్యం కొయ్యి' అని పని బెత్తాయించలేదు. ఆ అన్నే ఇపుడు పరాయివాడిలా అనిపిస్తున్నాడు! పరసకి వెళ్ళివస్తే పిల్లలకోసం రసుకోరాలూ, పాకంపట్టిన పేలాలూ, కోతీ, పిల్లీ, బొమ్మలూ మరి తెచ్చేవాడు కాడతడు. ఎంచేత నంటే, నేత్రమణి అవి చూసిందో, మూడు రోజులదాకా మూడంకెవేసి కూచుంటుంది. అయితే పిల్లలుమాత్రం తన చుట్టూ మూగి అడిగేవాళ్లు, "చిన్నానాన్నా, మా కోసం ఏమిటి తెచ్చావు?" అని. అలాంటపుడు ఛకడి గుండెల్లో చెయ్యిపెట్టి కలచినట్టయిపోయేది. తల్లి ముసిల్ది వున్నదినాలు జ్ఞాపకంవచ్చేవి. మనస్సు ఏదో భారమనిపించేది. ఆ దినాలుఎటుపోయాయి! ఉత్తి చేతులతో వచ్చినందుకు, పిల్లల్ని బుదిరించడం • కోసం కాస్త ఎత్తుకుందా మనిపించేది. కాని బాబోయి! ఆ గదిలో నేత్రమణి కాసుకుకూచుంది, బతకనిస్తుందా మరి!

బరజుకి హోరా, సున్నా ఇద్దరు కూతుళ్ళు. చొపా కులం కదా-పెళ్ళిఈడు వచ్చేసింది. ఇంకా ఎన్నాళ్ళు వుండగలరు?

• సముదాయించడం.

పెద్దకూతురు పేరొకి పెళ్ళి. వాళ్ళ తల్లికి కాళ్ళు నేలమీద నిలవడంలేదు. వడియాలనీ, పప్పులనీ, దువ్వెనలనీ. బరిణలనీ - ఎక్కడ ఏవివున్నాయో జాగ్రత్త చెయ్యడంలో పగలూ రాత్రీ ఆమెకి వేళ చాలడంలేదు. చిన్న కోడలికి పిల్లలులేరు. ఇవన్నీ ఆమెకి ఎలాసయిస్తాయి ? తక్కిన ఇంటిపని తన ఇష్టానుసారం చేస్తూవుందామె. ఈర్ష్యతో ఆమె వొళ్ళు మండిపోతూవుంది. ఏ పనిమీదా మనస్సు నిలకడలేదు. పెద్దకోడలు మధ్య మధ్య, "నేత్రమణీ, కొబ్బరికాయ కోరేసిపెట్టూ - కూరలో పోపువేసి పెట్టూ" అనేసి తనపని తాను చూసుకుంటూ వుంది. ఈ మాటలు చిన్నకోడలు వొంటిని సూదుల్లాగ పూసుకుపోతున్నాయి. ఊఁ, దానికి పట్టింది !

"ఖబర్దార్, అన్నదగ్గిరా, వదినదగ్గిరా పులుము కు తిరిగావో నా దగ్గిరికి మాత్రం రాకు !" - ఛకడికి ముందుగానే హెచ్చరిక చేసేసింది చిన్నకోడలు. పాపం, అతడేం చెయ్య గలడు ? తన శాయశక్తులా ఏమీ చెయ్యకుండా తప్పించు కుంటున్నాడు. అయినా వొకసారి నూనె కొనడానికి వెళ్ళడ మనీ, పురోహితుడికి దక్షిణ లివ్వడమనీ, మగ పెళ్ళివాళ్ళని మర్యాద చెయ్యడమనీ-ఇలాంటివి చెయ్యక తీరేదికాదు. వీధి వాకిట్లో, భార్య కంటపడని చోట నుంచుని ఏదో ఈపనీ ఆపనీ చేసేవాడు. ఇంట్లోకి వెళ్ళగానే ఏమీ తెలియనివాడిలా వూరు కునేవాడు. అయినా తప్పేదికాదు. భార్య ఎదటపడ్డాడో, ఆమె నాగుపాంలాగ పడగెత్తుకు కూచునేది. పడకగదిలో అడుగు పెట్టేసరికి నేత్రమణి హుకుముచేసేది-"గదిలో పడుకుని వుండకూడదూ ! వీధిగుమ్మానికి వెళ్ళి పెళ్ళి పెద్దరికం వెలగ బెడుతున్నావు !" పాపం, ఛకడికి మరోదారి లేదు. ఇంట్లో

పెళ్లికూతుర కూడా ఇవాళ తోక పైకెత్తి గెంతులేస్తూవుంది. లోలోపలే కొంచెం సరదాపడాలని అతడి అభిలాష.

పూరా పెళ్ళి మంచి గొప్పగా జరిగిపోయింది. కాళ్ళ నుండి తలదాకా నగలు నిండిపోయాయి. యావన్మందీ విందు ఆరగించి సంతోషించారు. తన స్థాయికి తగినట్టు ఖర్చుపెట్టాడు బరజు. కాని హెచ్చు ఖర్చుపెట్టారు మగ పెళ్ళివాళ్లు. బరంపురం పట్టుబట్టలూ, బంగారం మట్రివళ్లూ, * బంగారం కేతకిరేకూ - దేనికేదీ తీసిపోదు.

దివ్యమయిన సంతర్పణ జరిగింది. బోడిపండా ఆవిడా, శారదమ్మా పెళ్ళి చిన్నకోడలు దగ్గిర కిల్లీలు కడుతూ కూచు న్నారు. శారదమ్మ అడిగింది, "ఏదో చిన్నకోడలా, నీ కొత్త కోక ఏదో !"

చిన్నకోడలు ముక్కు ఎగరేస్తూ అంది, "నా కెందు కమ్మా కొత్తకోక ! నాకేం పెళ్ళా ? కార్యమా ?"

"అయ్యో, పెళ్ళి, కార్యమూ ఏమిటో ! ఇంట్లో పెళ్ళి, బాజా బజంత్రీలవాళ్ళు ఎంతమందో బట్టలు పట్టుకుపోతున్నారు. మరి, ఇంట్లో అందరికోసమూ కొత్తబట్టలు తేకుండా వుంటాడా బరజు ! ఏం మాటలమ్మా నీవి ?"

బోడి పండా ఆవిడ ఈ లోగా గది నాలుగు దిక్కులూ చూపులతోనే గాలించేసింది. నవ్వుతూ అంచామె" లేదే, వొసే. అదలా ఇదవుతున్నాది, కాని ఇదిగో కొత్తకోక" అంటూనే తొలిగాని పీంచి ఎర్రటి కొత్తకోక పట్టుకువచ్చిం దామె.

శారదమ్మ వూరి ఆడంగుల్లో గ్రంథకర్త. మంచి మాట కారి. జెనాపురం చౌదరి కూతురు పెళ్ళి చూసిన మనిషికి

---

* మట్రివళ్ళలా చేసి, కూర్చి చేతికి పెట్టుకునే నగ.

తక్కిన పెళ్ళిళ్ల వొక లెక్కేమిటి? ఎన్నో నగలపేళ్లు తెలుసా మెకి. ఎన్నో రకాల బట్టలూ, చీరెలూ చూసిందామె. ఈకోకా ఆమెకి నచ్చుతుంది! మునివేళ్ళతో కోకనేత చూసేసి ఆమె అంది, "ప్చ్, ఈ గోదావరి అనాడి కోకా!–వెలిసిపోతుందేమో ఇది ;"

బోడిపండా ఆవిడ అంది," ఆఁ– పెద్దకోడలూ ఇలాంటిదే కట్టుకుంది."

శారదమ్మ మెల్లిమెల్లిగా బోడిపండా ఆవిడతో అంది, "ఒసే నీకు బోధపడిందేమిటి చెప్పూ, బూడిద! పెద్దకోడలు కోసం అలాంటి చీరె తెచ్చారని చిన్నకోడలు కోసమూ అలాంటిదే తేవాలా ఏమిటమ్మా! ఇలాగే జరగాలని ఏమన్నా పట్టా రాసివుందా ఏమిటి? పెద్దకోడలు కోసం ఏమిటి జరగలేదు చెప్పూ! ఈకోకలోనే చిన్నకోడల్ని దాంతో సమానం చేస్తున్నావు! ఏం, దానికూతురు పెళ్ళాడింది, వందా పాతికా ఖర్చయింది. బరంపురం చీరెలూ, నగలూ నాణాలూ కూతురుకోసం ఎన్నో అన్ని వచ్చాయికదా, వొక మంచి చీరెముక్క చిన్నకోడలుకోసం వస్తే, ఏం పుట్టి మునిగిపోతుందా?"

బోడిపండా ఆవిడ చిన్నకోడలుకేసి చూసి చిరునవ్వు నవ్వుతూ అంది. "ఆఁ అదీ మాట! అందుకనే చిన్నకోడలు మనస్సు చిన్నబోయింది!"

అక్కడ అసలు చిన్నకోడలు లేనేలేనట్టు శారదమ్మ సాగదీసింది, "అదేమిటే, నువ్వన్నమాట ఎందునా పొందదు స్మీ! • మనస్సెందుకు చిన్నబోతుందే! అదేం చీరెలుకట్ట లేదనా,

• సుమీ

ఈ గుడ్డముక్క కోసం దాని మనస్సు చిన్నబోతుంది? అదేం తినెరగదా? కట్టెరగదా? అనుభవించెరగదా?"

బోడి అంది, "ఆమాట ఎవరు కాదన్నారో! ఎంతటి వాళ్ళ కూతురది! దానితండ్రి పేరు తెలియని వాళ్లెవరు? బట్టలకోసం అదేం వాచిపోయిందా? అంచేతే అత్తలు పడ్డాక విప్పేసి పారేసింది. మళ్ళీ కట్టుకుందా?"

చిన్నకోడలు మొహం చేటంతయిపోయింది. ఆమె అంది, "మా అక్కయ్య పెళ్ళపుడు చాకళ్లూ, మంగళ్లూ ఇలాంటి కోకలు ఎన్నో పట్టుకు వెళ్ళివుంటారు!"

శారదమ్మ అంది, "అవునో, ఆ సంగతి తెలియని వాళ్లెవరు? ఎన్నడూ ఎరగరు గనక వీళ్ళ కివాళ కొత్త కాని!"

చిన్నకోడలు కన్నవారింటి సంగతి శారదమ్మకి పిసరంతా తెలియదని వేరే చెప్పనక్కరలేదు.

5

హరిమిశ్రగారు గ్రామ చౌకీదార్ల * ప్రెసిడెంటు. సన్న బియ్యమూ, కాయపప్పూ, నెయ్యీ బాగా ఖర్చుచేశాక ఈ పదవి ఆయనకి దొరికింది. తన పైతృకసంపద పొలమూ అదీ ఏదో వుండేది. దాంతోపాటు దిక్కూ మొక్కూ లేని పేదవాళ్ల కొంపలు కూల్చేసి సొంతంలో కలిపేసుకున్నా డాయన. బరజు ప్రధానంటే ఆయనకి మంట. ఎంచేతనంటే, బరజువల్ల తన పని పాడవుతూ వుంది. అతడివల్ల తాను ఎన్నోవిధాల నష్టపో తున్నాడు. ఊరిలోనూ, ఇరుగు పొరుగు వూళ్ళలోనూ తగాయి దాలూ, కేసులూ అవీ వచ్చినప్పుడు ముందు బరజు ప్రధానుకి పిలుపు వస్తుంది. పంచాయితీలో కూచుని అతడు పై పైనే తగాయిదాలు తెమిల్చేస్తాడు. అంచేత మిశ్రగారి పాచిక పారదు. తగాయిదా విచారణలో ఇవతల పార్టీదగ్గిర పావలా పుచ్చుకుని, వీళ్ళకోసం పావలా వంతూ, అవతల పార్టీదగ్గిర అర్ధరూపాయి పుచ్చుకుని వాళ్ళకోసం అర్ధరూపాయి వంతూ రిపోర్టులో రాసే అవకాశం అన్నిచోట్లా మిశ్రగారికి చిక్కేది కాదు. జనం తెలివి మీరి పోయారు. దీనంతటికీ బరజుప్రధానే కారణం. మిశ్రగారు ఒకటి రెండు పెద్ద తగాయిదాల్లో ఇలా ఉభయపక్షాలా చెయ్యి తడి చెయ్యబోయారు. కాని బరజుప్రధాను మధ్యవర్తిగా వెళ్ళి

---

* పంచాయితీ

తగువు తీర్చేశాడు. మిశ్రగారు సహించ గలరా ఇది ! కులంలో ఘోషా. నిన్న మొన్నటి గుంటడు. వీడి సాహసం చూడండి !

మిశ్రగారు చిన్న పుడకతో పళ్ళు కుట్టుకుంటున్నారు, పళ్ళ సందుల్లోంచి వక్క ముక్కలు తీసుకుంటున్నారు. అదే దారిని బటువా సంచి పట్టుకుని ఛకడి దుకాణంకేసి వెళు తున్నాడు. మిశ్రగారు పిలిచారు, "ఎవర్రా, అరే, మా వొఖాయి చెల్లికొడుకు ఛకడీ!"

బరజు ఛకడీలకి మిశ్రగారు పినతండ్రి వరస. ఛకడి దగ్గ రికి వచ్చాడు. మిశ్రగా రన్నారు, "ఏంరా, రా గడపమీదికి రా-పెళ్ళి ఎలా జరిగింది ? ఎంత ఖర్చయిం దేమిటి ?"

ఛకడి అన్నాడు, "ఖుద్దున వచ్చారు కదా, అంతా చూశారు. మళ్ళీ వేరే ఏమిటడుగు తున్నారు ?"

"ఇహిహీ - మేం చూసిం దేమిటి, చేసిందేమిటిరా ? భోజనం పెద్దలం మేం. పిండివంటలూ, పాయసమూ అయిపో యిందో, మా దారి మాది."

"మరి, నన్నేమిటడుగు తున్నారు ?"

"ఆc, ఆc, ఏమిటన్నావ్రా ? నిన్నడగక పోతే మరెవరి నడుగుతానురా ! ఇంటి తమ్ముడివి నువ్వు. నీ చేతులతో అన్నీ పట్టుకువచ్చి వుంటావు. నిన్నడగకపోతే బారికి • రాముల్నా అడిగేది ?"

ఛకడి గంభీరంగా అన్నాడు, "మేం బారికి రాములు కంటే కనికష్టం దద్దయ్య * గారూ"

• పొలంకాపరి * పినతండ్రి

"ఆఁ, ఆఁ, ఏమిటన్నావ్రా-బారికి రాములా ? బారికి రాము లేమిటిరా, ఛీ ఛీ !

"మరి నన్నడుగుతా రేమిటి దద్దయ్యా, ఖర్చువెచ్చాలు? నేనేమన్నా చూశానా చేశానా ?"

"ఆఁ, నువ్వు ఖర్చు వెచ్చాలు చెయ్యలేదూ ? నువ్వు ఎరగవ్రా ? ఇదేమిటిరా-అబ్బెబ్బే, బరజు పతుంలో ఇదేమీ తగు • మనిషి తరహాగా లేదు. సొంత తమ్ముడు కదా !"

"అతడిదేమీ తప్పు లేదండీ దద్దయ్యా, అతడేం చేస్తాడు ?"

ఛకడి కోపమంతా పదినెగారి మీద. "ఏమిటి, ఇదంతా చిన్న పిల్లడిలా చెపుతున్నావురా, బరజు తప్పులేదూ ? - అంతా ఆడమనిషిదేనా తప్పు ? నాకు నువ్వు చదువు చెపుతానంటా వేమిటిరా ?"

ఛకడి అన్నాడు, "అంతమాట నేను అనగలనా దద్దయ్యా, కాని అన్న -"

"అవే, వెళ్ళవోయి, నీ అన్న నీకుగొప్ప. రమ్మీ, వీధిలో పదిమందినీ పిలూ, ఈ మాట తైపారు * వేద్దాం. అన్నదమ్ము లిద్దరూ వొక కుదురులో కాపరం చేస్తున్నారు. ఎవళ్ళ దగ్గిర ఎంత జమ వుందో, ఎంత ఖర్చయిందో, ఈ లెక్కలు ఉభయులూ తెలుసుకోరూ !"

"కాని దద్దయ్యా, అన్నమీద నాకు ఎన్నడూ అపనమ్మకం లేదు" - ఛకడి నోటి నించి జోరుగా వచ్చింది. మిశ్రగారు

• పెద్దమనిషి

* నిర్ణయం

కొంచెం తగ్గిపోయారు. అబద్ధం మీద నిజం తాలూకు ప్రభావం తక్కువ కాదుకదా !

మిశ్రగారు అన్నారు, "రామ రామ, నే నలా అనలేదే. 'రెండు కళ్ళతో చూడందే గురువు చెప్పినా నమ్మరాదు.' బరజు మంచి మనిషి. ఇది యావన్మందీ చెపుతారు. కాని ఈ మాట మాత్రం అతగాడికి తగదనే నా అభిప్రాయం. పైగా తమ్ముడే మా చిన్న కుర్రాడు కాడు కదా! తమ్ముడికి నీ మీద ఇంత నమ్మకం వున్నపుడు, తమ్ముడి మీద నీకు నాలుగణాల నమ్మకం వుంటే పుట్టిమునిగి పోతుందా పోనీ, తమ్ముడేమీ వూనుకో లేదూ, చెయ్యలేదూ అనుకో, అయితే, ఏనాడయినా నువ్వు తమ్ముడి చేతిలో పదీ పాతికా పెట్టి - 'ఇందరా ఛకడీ, ఈ పది రూపాయల సామానేదో పట్టుకురా' అన్నావూ లేదా, ఎప్పు డయినా, 'రమ్మి రా, ఛకడీ, పదీ తాటాకూ గంటమూ పట్టు కురా, పెళ్ళిలో ఎంత ఖర్చయిందో లెక్క వేద్దాం' అన్నావూ దీనివల్ల అన్న దమ్ముల మధ్య నమ్మకం పెరుగుతుందా తరుగు తుందా"

ఛకడి అన్నాడు, "లేదండీ దద్దయ్యా, లెక్కలు రాయ మనీ, సామానులు తెమ్మనీ అన్నయ్య చెప్పాడు. 'నా కదంతా తెలియదు, మరెవ్వరికయినా బెత్తాయించు' అన్నాను నేను. దానిమీద అన్నయ్య వాళ్ళ బావమరిదిని బెత్తాయించాడు."

చప్పున వొక చప్పటు కొట్టేసి మిశ్రగారన్నారు, "భేష్ బావుందీ ? ఏమయిందిది ? ఇందులో అలకా అభిమానమూ వుందంటావా లేదా ? బావమరిది తనవాడయాడు, తమ్ము డయాడుకాడు !

భకడి మనస్సు దిట్టమైందికాదు, ఇట్టే ఇదయిపోతుంది. చివరిమాటమీద మనస్సు వొరిగింది. ఇంటా బైటా తనస్థితి హీనంగా వుందని గ్రహించా డతడు. చివరి కన్నాడు, "ఒక్క దగ్గిర కలిసి వుండడం నించి కదా ఈ గోలు మా • లంతా! లేదంటే దద్దయ్యా, వేర్లయిన అన్నదమ్ములు పొరు గింటివాడికి సాటిరాడు. వేర్లయిపోతే ఏవడిసొద వాడు చూసు కునేవాడు."

"ఆఁ ఆఁ, వేర్లవుతారూ? ఎందుకురా? ఏమిటి మీకు వచ్చిన ఇబ్బంది?-ఇహిహీ, ఇవన్నీ వుత్తి * కుర్రతనం మాటలు!"

"కాదండీ దద్దయ్యా, కుర్రతనం మాటలుకాదు. ఇక ముందు మేం వొక్కదగ్గిర వుండడం పొసగదు. పైకిమాత్రం వొక్కదగ్గిర మసులుతున్నాం. లోపలేమో మనస్సులు విరిగి పోయాయి. మాడిపోయిన కూర రుచిస్తుంటుందా దద్దయ్యా!

"అరేరే, ఇవన్నీ-ఇవన్నీ వుత్తి పిచ్చిమాటలు. కుర్రాళ్లి ద్దరూ ఇప్పటినుంచే వేర్లయిపోతారటోయి! ఊఁ, నువ్వు చిన్న కుర్రాడివి-మంచిదేదయినా తినాలనిపిస్తుంది నీకు. మంచి గుడ్డ ముక్క కట్టుకోవాలని బుద్ధి పుడుతుంది. నలుగురిలోనూ కూచుని నాలుగు కబుర్లు వినాలని తోస్తుంది. ఎందుకూ, కావా లంటే చెప్పు, రేపు తెల్లవారేసరికి నిన్ను మన చౌకీదారి పంచా యితీలో ప్రవేశ పెట్టేస్తాను."

"కాదండీ దద్దయ్యా, వేర్లు కాకపోతే అవేమీ సాగవు."

"ఇహిహీ, మళ్ళీ అదేమాటా? వేర్లయిపోతాం వేర్లయి పోతాం? వేర్లయిపోవడానికి యెవళ్ళు కాదన్నారు. కాని వేర్లయిపోతే కుర్రాడివి బతకగలవ్వూ?"

• అల్లరి * ఉత్త: కేవలం.

ఛకడె నవ్వుతూ అన్నాడు, "ఎందుకండీ దద్దయ్యగారూ, మీ గుమ్మంలో కూచుంటే మీరు పిడికెడు తిండి పెట్టరూ !"

"అరెరె, అలాఅంటా వేమిటిరా, మీకుమాత్ర మేమీ లేదుకనకనా, సొంతబుద్ధివల్ల అంతా పోగొట్టుకోవడం కానీ, మరొకళ్ళ గుమ్మంలో కూచిందికి మీకేం వచ్చింది అంటా ! శామపథాను కొడుకువి, ఇలాంటిమాట అందువా నువ్వు ! నా గుమ్మంలో నువ్వు కూచుంటావ్రా, ఎందుకురా, నాఇంటి బిడ్డవి నువ్వు. కావాలంటే చెప్పు, రేపు మూడువందల రూపాయ లిస్తాను. దుకాణం పెట్టు. వర్తకం చెయ్యి, నీలాభం నువ్వు తిను. నా అసలు నాకు ఇచ్చెయ్యి. ఏమిటిరా, నెయ్యి ఎందులో పడు తుందీఅంటే పప్పులో పడుతుంది. నాడబ్బు శామపథాను పిల్లలు తింటారు. మరెవళ్లూ తినెయ్యరుకదా ! చెప్పుకోదగ్గ మనిషి నిజంగా శామపథాను. వేళ్ళమీద లెక్కపెట్టవలసిన వాడు - పది మందీ అతగాడి మాట వినుకునేవాళ్ళు, అతగాడి కొడుకులు పెరు-దిక్కూ మొక్కూ లేకుండా తిరుగుతారూ,-మేమంటూ వుండి, అది కళ్ళతో చూస్తామూ వీల్లేదు, వీల్లేదు, అదిమాత్రం జరగదు."

హరిమిశ్రగారికీ శామపథానుకీ ఎలాంటి స్నేహమో ఊరంతా ఎరుగుదురు. హరిమిశ్రగారు ఊళ్లో వొకణ్ణి పిలిచి, "ఏమోయి నీ పట్టువాడు పెండి * జరిపేస్తున్నాడు. వాడి పెండి నువ్వు తెగగొట్టి పారెయ్యవేం" అంటూ వూదరగొట్టేవారు. వాడు పెండి నడపడానికి వెళ్లేవాడు. రెండోవాడు వచ్చి ఫిర్యాదు చేసేవాడు. "ఇద్దరూ చెరి అయిదు రూపాయలు పట్టుకురండి,

---

* గట్టు

కొలిచెద్దాం. మందడి ఎక్కడ పడితే అక్కడ పెండి నిల బెడదాం" అని హుకుం చేసేవారు మిశ్రగారు. అయిదు రూపా యలు మిశ్రగారి ఖర్చుకింద పోతుంది. అంతలో శామవధాను పుధ్య దూరేవాడు. ఇద్దరి మధ్యా కొలతలూ అవీ సరిపెట్టేసే వాడు. ఒక దమ్మిడీ ఎవరికీ ఖర్చయేది కాదు.

ఇద్దరు ఆడంగులు స్నానానికి వెళ్లారు. ఒకామె బంగారం బావిళీ చెర్లో పడిపోయింది. ఆమె ఇంటికి వచ్చి చెవిలో బావిళీ లేకపోవడం చూసుకుంది. రెండో ఆమె నడిగింది. ఆమెకి బావిళీ నీట్లో దొరికింది. ఆమె బావిళీ ఆమె కిచ్చేసిందామె. ఈ కబురు మిశ్రగారి చెవికి వచ్చింది. బావిళీ పడిపోయినామె యజమానిని పిలిపించి అడిగాడాయన, "ఏమోయి, మీరు నన్ను వుండనిచ్చేట్టు లేదే! తుదకి ప్రెసిడెంటు పని కాస్తా నా చేతిలోంచి వూడ గొడతారులా వుంది! ఇది చోరీకేసు, పోలీసుకేసు - నీ వస్తువు నువ్వు పుచ్చుకుని కులాసాగా కూచున్నావు, అయితే కేసెవడు భరిస్తాడను కున్నావు? రేపు పోలీసులు వస్తారు. వీణ్ణీ వాణ్ణీ పట్టుకుంటారు-నేనూ ఆ గోతిలోనే పడతాను - ప్రెసిడెంటు నంటూ వుండి, నా వూళ్లోనే చోరీకేసు కామాపు - ఇదంతా ఏమిటి, నీళ్ళలో ముంచి చంపడమేనా!"

ఇంకేమన్నా వుందా? ఒప్పుకోక పోవడానికి ఎవడితరం? దాంతో, "తే ఇక-చౌకీదారు కోసం ఏమిటిస్తావో తే, ఊరి దేవుడు గుడికే మిస్తావో ఇయ్యి." ఊరి దేవుడితో ఊరి చౌకీ దారు సాటిలేదు-ఏమంటావా, ఉభయులికీ తూర్పు పడమర లంత అంతరం. అయితే మిశ్రగారితో ఊరి దేవుడుగుడీ, చౌకీ దారూ తులతూగుతారు. ఏమంటే, సహజంగా ఆయన దేవుడు గుడీ కాగలడు, చౌకీదారూ కాగలడు. బాగానేవుంది - దీపం

ముడితే చేతికి నూనె తగులుతుంది! ఓహో, ఈ కాలం ఎంత ఘోరకలి అయిపోయిందో! మనిషి నీళ్లు పోసుకుంటూ వుంది, దాని చెవులోని వస్తువు నువ్వు చపాయించేశావూ! ఈ వూళ్లో మరి వుండలేం! ఈ మనుషులు కంట్లోని కనుపాప లాక్కుపోతారు!"

శామపధాను అనేవాడు, "ఒరే. మనమేమో దరిద్రులం, చిన్న చిన్న దొంగలం; సొరకాయమీదా, గుమ్మడికాయమీదా కన్ను వేస్తాం. వీళ్లేమిటంటా? ఈ పెసిడెంటూ, జమీందారూ, సాహుకారూ-వీళ్లు దొంగలు కారు, దోపిడిగాళ్ళు. పట్టపగలు దబాయించీ గదమాయించీ, కేసులూ కోర్టులూ అని బెదిరించి మనల్ని బికార్లని చేసేస్తారు. మనుషులు తినే మొసళ్లూ వున్నాయి. వీళ్లో-మనుషులు తినే మనుషులు. పులుల్ని మొసళ్ళనీ లాగే వీళ్ళని కోర్టులేమీ చెయ్యలేవు. న్యాయమేమీ చెయ్యలేదు-ఇది వాళ్ళ నైజగుణం. అందుకే అంటారు, 'బుర్రని పుట్టిన బుద్ధి పుడకలతో కాని పోదు' అని.

'కళ్ళముందు చూస్తూనే వున్నాం-హరిమిశ్ర బ్రాహ్మడు, కాని చండాలుడికంటే అతడిబుద్ధి నీచం. కిరాతుడు దారిని పోతూ మంచి పిట్టలుచూసి చంపాలని వుబలాట పడతాడు. జాలరివాడు దారిమధ్య ఏట్లో చేపలుచూసి దగ్గిర వల లేక పోయిందే అని నొచ్చుకుంటాడు. అదిగో సరిగ్గా అలాగే ఇతడున్నూ, మగదిక్కులేని ఆడబిడ్డ ఒక్కడన్నా వున్నారా? వాళ్ళపిల్లలు రెక్కలురాని గుడ్లలా మైనారిటీ వెళ్ళకుండా వున్నారా? వాళ్ళకి మంచికొబ్బరి పెరడుందా? అది తన కొబ్బరితోటకి పక్కనే వుందా? అదెలా అయినా తన తోటలో కలిసిపోతుందా? ఎవరిదయిన పిసరంత మామిడితోట తన తోట

పక్కనుందా ? ఆతోట ఆసామి కాయిలాపడి వున్నాడా ? అతడు చచ్చిపోతే అతగాడి భార్య కోరి తనకది అమ్మేస్తుందా? ఇదే ఆలోచన.

"ఊరిలో మరెవళ్లూ మిగలకూడదు. పొలాలూ, తోటలూ, పెరళ్లూ అన్నీ తనవే అయిపోవాలి. మిగిలినవాళ్లు యావన్మందీ తన వాకట్లో కూలి చేసుకు బతకాలి. మిశ్రగారి బుర్రలో ఎల్లప్పుడూ ఇదే గంతు లేస్తూవుంది, ఎప్పుడూ ఇదే భావన. మనిషిని తినెయ్యడమన్నది ఇంతకంటే భయంకరం కాదుకదా ! లోకంమీద మరెవ్వరూ వుండకూడదు. ఎవ్వరికీ పొక మడిచెక్క మిగలకూడదు-ఇలా భావిస్తున్న మనిషికంటే పెద్దపులీ, మొసలీ హెచ్చు ఘోరమైనవా ?

"మనం అనాకార్లమనీ, దొంగలమనీ, దగాఖోర్లమనీ, సయితాన్లమనీ-మనమే గొప్పవాళ్ళని చెడగొట్టేస్తున్నామనీ లోకులంటారు. కిరాతుడి నైజం పిట్టలా చెడగొడుతున్నాయి? జాలారివాడి బుద్ధి చేపలా చెడగొడుతున్నాయి ? మనం పశువులు కాస్తున్నాం, వాళ్ళు మనుషులు కాస్తున్నారు. ఉప్పూ కాదు పత్రీకాదు మనం. పది దెబ్బలు కొడితే మన నోరూ వాయీ లేవదు-ఇంతశ్రేసి బుద్ధిమంతుల్ని మనమాచెడగొట్టేస్తాం? నీళ్లేవో పాలేవో ఎరగనివాళ్ళకా ఇంత ఇది చేతనవుతుంది ? ఎక్కడన్నా వుందా ?"

హరిమిశ్రగారికీ శామపథానుకీ ఇలాంటి దోస్తీ * అతగ్గాడి కొడుకే బరజుపథాను ఇప్పుడు తలెత్తుకు బయలుదేరాడు. బుగ్గ గిల్లితే పాలు కారుతాయి-మిశ్రగారి ముందా మిడిసిపాటు!

---

* స్నేహం.

6

బరజు గమనించాడు, రోజు రోజుకీ ఇంటిపోరు పెరిగి పోతూ వుంది. ఎన్నడూ వొక్క క్షణంకూడా ఇంట్లో శాంతి లేదు. ఇల్లేమిటి - శ్మశానంకంటే అన్యాయం. శవందగ్గిర కాకులూ, రాబందులూ, నక్కలూ, కుక్కలూ ఎలా కాట్లా డతాయి - అదిగో అలాగ మాటమాటకీ ఇంట్లో పోట్లాడు తున్నారు. క్షణమయినా మనిషి నిశ్చింతగా కూచోలేదు. ఛకడి పేరుకి మాత్రం పైకి అన్నయ్యా అని గౌరవిస్తాడు - కాని వెనకాల నానా మాటలూ అంటున్నాడు. అన్నయ్యా కూతు రికి పెళ్ళి చేశాడు, ఎంత ఖర్చుచేశాడో, ఏమిటిచేశాడో ! తన నేమీ అక్కరచేశాడుకాడు. మనస్సు విరిగిపోతే మరేముంది ! తెగిపోయిన పోగుకి ముడిమాత్రం వెయ్యాలిక ! కొంచెం కుం టిందంటే చాలు, చిన్నకోడలు పెద్దకోడలుకి కూతురు పెళ్ళి దెప్పిపొడుస్తుంది. ఒక్కమనిషామె, ఆమెకెవరు తినాలి ? ఎవరు కట్టాలి ?

చిన్న కోడలులాంటి అయిదుగురితో యుద్ధం చెయ్య డానికి పెద్దకోడలు తయారు - ఆమెని మించిపోయే వాళ్లెవరు?

ఏమిటి సాధనం ? ఈ ఇంటికి వెనకటి శాంతి మళ్ళీ ఎలా వస్తుంది ? ఆలోచించి ఆలోచించి బరజుకి కాళ్లూ చేతులూ అందడంలేదు. ఏం చెయ్యడం ? వేర్లయిపోవాలా ? అవును,

వేర్లయినన్నీ లోకులు బతుకుతున్నారు కదా! ఇంటింటా పదేసి చీలికలు. విడిపోతే రెండు కొంపలూ సుఖంగా వుంటాయంటే మంచిమాటే. నానా ఇదిగా వొక్కదగ్గిరే అందరూ కూరుకు పోయి ఎందుకుండాలి? పయిగా అందులో మనస్సులు కలవక పోయినప్పుడు, ఎడంగా వుండడమే మంచిది. అయితే,మనస్సులు కలిసే వున్నప్పుడు వేర్లవడమంటే అది వేరే సంగతి. ఛకడీ బర జులు వేర్లవుతారూ! ఛకడి - అబ్బే, మొన్నటి కుర్రాడు-ఇదిగో నిన్నలా అనిపిస్తూవుంది, చంకని ఎత్తుకుని బరజు వాణ్ణి తిప్పుతూ వుండేవాడు. మారాముచేస్తే బోధపరిచేవాడు. ఇప్పుడుమాత్రం బోధపరచలేదూ?

తండ్రిమాట జ్ఞాపకం వచ్చింది - "వాడు నిలకడలేని కుర్రాడు - ఈ ఇంటిమధ్య గోడ లేవకూడదు - పొలంమధ్య గట్టు పడకూడదు" - బరజు కళ్ళలోంచి గబగబా నాలుగు కన్నీటి చుక్కలు రాలిపడ్డాయి. ఇంతకంటే అధికంగా అతడు ఏడవడం ఎవరూ చూడలేదు.

ఆ ఛకడి దగ్గిరినుంచి ఇవాళ గొడ్డూ గోదా, గిన్నెలూ ముంతలూ, పొలమూ దొడ్డీ సగం సగం చేసుకుని పంచు కుంటాడూ! రేపు తెల్లవారితే ఎవళ్ళదగ్గిర మొహమెత్తుకు నిలబడతాడు? - బరజు ఛకడి దగ్గరనుండి వేర్లయాడూ? ఛీ ఛీ, ఇదా వాడి ప్రయోజకత్వం?

ఎంత బుర్ర చించుకున్నా బరజు ఏదీ నిశ్చయించుకోలేక పోయాడు. పదివూళ్ళ పంచాయితీలలో కూచుని ఎన్నో తగు వులు తీరుస్తున్నాడతడు. ఎన్నో అన్ని తగాయిదాలు తెముల్చు తున్నాడు. కాని ఇంటితగువుకి మాత్రం ఉపాయం దొరకలేదు

ఆడాళ్ళిద్దరూ కదా కయ్యాలాడుతున్నారు - ఛకడి తనతో ఇప్పటిదాకా ఏమీ అనలేదు. మరి, తానై కోరి ఛకడితో ఈ మాట చెపుతాడా ? కుర్రాడి దగ్గిర - సిగ్గు సిగ్గు... !

బరజు చూశాడు, ఇంటిల్లిపాదీ నేరస్తులే - భార్యా, మరదలూ, తమ్ముడూ, తానున్నూ. తాను అందరికంటే పెద్దనేరస్తుడు. ఏమంటే, ఇంటిపెద్ద తాను - ఇంట్లో ఎల్లప్పుడూ అగ్గి రాజుతూవుంది. దానికి తానేమిటి చేశాడు ? కొయ్యబొమ్మలా కూచునివుంటే ఏమవుతుంది ? - తప్పంతా తనదే ! ఇల్లు ముక్కలయిపోతే నింద తనమీదే పడుతుంది !

ఛకడి ఆడాళ్ళమధ్య దూరి వదినెకి తిట్లూ చీవాట్లూ మొదలుపెడుతున్నాడు - ముమ్మారు కొట్టడానికిన్నీ కలబడ్డాడు. పోనీ, ఇవన్నీ బరజు సహించకపోతే ఎవరు సహిస్తారు ?

ఎంతయినా ఈ జట్టికి కారణం ఈ ఇద్దరూ ఆడంగులు. వీళ్ళిద్దరూ వూరికేవుంటే, మగకుర్రాడు ఛకడి జగడం చేస్తాడా? ఆడంగు లిద్దరిలోనూ ఎవరి దగ్గిర జగడం ఆరంభమవుతున్నదీ, ఎవరి దగ్గిర అంతమవుతున్నదీ ఎవరు తెలుసుకుంటూరు? కానైతే వొక్కమాట మాత్రం నిజం-ఇద్దరి కిద్దరూ ఎవరూ తక్కువకాదు. ఒకతె మంచిదయితే రెండోది తనంత తాను వూరుకునేది-వొక్క చేత్తో చప్పట్లు మోగవుకదా !

నిజమే-వొక్క పెద్దకోడలు మంచిదయితే అంతా చక్కబడి పోతుంది. అది ఎవరిచేతిలో వుంది ? బరజు చేతిలోనే వుంది. ఆడమనిషిని దారికి తేలేకపోతే, అతడు మనిషేమిటి మరి ! బరజు హృదయం సంతోషంతో గంతులేసింది. ఇన్నాళ్ళకి తనకి

ఉపాయం దొరికింది - భార్యని మంచిదారికి తీసుకు రాలేదూ తాను !

అవాళ భార్యతో బరజు అన్నాడు, "ఇవాళ నీతో వొక మాట చెప్పాలి."

మాట చెప్పాలీ ? - హోరా తల్లికి బరజు వొక మాట చెప్పాలీ ? ఇవాళ ఏ దేవుడు వరమిచ్చాడు ? మాట చెప్పాలి ! ఏ మాట, ముత్యాల మూట ! హోరా తల్లి హృదయం సంతో షంతో ఉప్పొంగి పోయింది. పసుపూ నూనే రాసుకుని తెల్లటి శరీరం నిగనిగ లాడించిం దామె. తల దువ్వుకుంది. కుంకం బొట్టూ కాటుకా పెట్టుకుంది. భర్త వచ్చే దారికేసి మాటి మాటికీ చూస్తూ కూచుంది - ఆ కాస్తా మాటా - ముత్యమంత మాటా వినాలని. ఎప్పుడూ బుంగలాంటి మొహమే చూసింది. వొక మాటా మంతీ ఆమె నుదుట రాసిపెట్టలేదు. ఇవాళ ఆ బరజు నోట మాట వచ్చింది. ఏ మదృష్టం !

హోరా తల్లి నోట మాట పెగిలింది కాదు. బలబలా చూస్తూ నుంచుందామె.

బరజు అడిగాడు, "చూడూ, ఇంట్లో ఎల్లప్పుడూ ఈ కొట్లాట ఇలా వుండవలిసిందేనా ఏమిటి ?"

"మరి ఎలా తగ్గుతుంది ? అదేదో మీరు చెప్పకూడదూ ! జట్టీ నేను పెడుతున్నానా, అదా ?" పెద్దకోడలిది చెప్పలేనంత స్వాభిమానం-బరజు ఎప్పుడూ తమ్ముణ్ణీ, మరదల్నీ వెనకేసుకు మాట్లాడతాడు. తప్పంతా తనమీదే మోపేస్తాడు.

బరజు అన్నాడు, "జట్టీ ఎవరు పెడుతున్నారో అదంతా పట్టుకు కూచుంటే జట్టీ తీరిపోదు."

"జట్టీ కీరనీ తీరకపోనీ నేనైతే దాని దగ్గిర వుండలేను."

"ఐతే వేర్లయిపోవాలి. అంతకంటే ఉపాయ మేముంది?"

"వేర్లుకండీ, లేదా వొక్కదగ్గిరే వుండండి-నేను మాత్రం దాని దగ్గిర ఇన్ని తిట్లూ సాధింపులూ భరించలేను. దాని దగ్గిర వుండలేను."

బరజు గ్రహించేశాడు. స్వాభిమాన గర్వం కొండలాగ హోరా తల్లి హృదయంలో తిష్ఠవేసుకు కూచుంది. దాన్ని తొలి గించడమంటే అంత సులువయిన పనా? మాటల్లో తెలుస్తూనే వుంది పూర్తిగా, వేర్లయిపోవడమే ఆమె ఉద్దేశం. అయితే నోరు విడిచి ఆమాట అనకండా వుంది. బరజు ఎదట ఆమె చెపుతుందీ? అంత సాహసమా ఆమెది?

బరజు విసుక్కుంటూ అన్నాడు, "ఇన్ని డొంక తిరుగుళ్లు తెలియవు నాకు-తిన్నగా విడమరిచి చెప్పావంటే..." బరజు పెదవులు వొణికాయి. కళ్ళు రెండూ జ్యోతుల్లా మెరిశాయి. ఆ మూర్తిని చూసి పెద్దకోడలు నీరయిపోయింది. ఏం మనిషి దొరికాడురా బాబూ, దాని అదృష్టానికి!-ఇప్పుడే నోటికి ఏదివస్తే అది వేలేస్తాడు!

హోరా తల్లి జంకేసింది. ఏడుపు గొంతుకతో అంది, "ఏమీ కారణం లేదు, వూరికే ఎందుకలా అవుతారు చెప్పండీ! ఇంటి యావత్తు పాటూ నేనే చేస్తున్నాను." వచ్చిందీ పోయిందీ అంతా చూసున్నాను——

బరజు కస్సుమన్నాడు, "అదిగో, మళ్ళీ అబద్ధమాడుతున్నావు-ఇంటి యావత్తు పాటూ నువ్వేనా చేస్తున్నావు? చిన్న కోడలు ఏమీ చెయ్యడం లేదూ?"

పెద్దకోడలికి తెలుసు, ఏడ్చినా అంతే, మొత్తుకున్నా అంతే-బరజు గుండె ఇనుముతో తయారయింది. దేనివల్లా అది కరగదు. పైగా అబద్ధం మాటలు విని కోపం వచ్చేసింది. లోగడ వొకసారి ఇలాగే వో పిసరు అబద్ధం విని రెండు రోజులు ఇంట్లో తిండి మానేశాడు. ఇదీ వొక అబద్ధమేనా ? ఎంతేసి అబద్ధాలు లోకులు చెప్పడం లేదు !

మెల్లిమెల్లిగా అందామె, "చేసిందే అనుకోండి. ధాన్యం వుడకబెట్టిందో, దంచిందో, ఏదో చేసిందనుకోండి - నా పిల్లలు దాన్నేం చేశారు ? నా పిల్లల నెందు కది ఆడిపోస్తుంది ?

"పిల్లల నాడిపోస్తే వాళ్ళకేమీ అయిపోదు." పెద్దకోడలు మండిపోయింది-తన పిల్లల్ని తిడుతుందా అది ! "బాగానేవుంది, నాకు మంచిబుద్ధే నేరుపుతారీయన ! అక్కరలేదు, నా పిల్లల్ని తీసుకు వేరే వుంటాను నేను."

"మంచిమాట, పిల్లల్ని తీసుకు వేరే వుంటావంటే వుండు. నన్నుమాత్రం వెదకకు మరి."

ఓయి భగవంతుడా, పిల్లలకోసం కూడా రవంత మమత లేదీమనిషికి ! "అవును, మరి మీరేమంటా రేమిటి ? అదే చూపించి నన్ను బెదిరిస్తారు."

నిజానికి బరజు అచల స్వరూపం, మహామేరువు. అత గాడి మాటలు కొంచెమయినా మృదువయినవి కావు. "విను, ఏడుపూ గీడుపువల్లా కోపం గీపంవల్లా జట్టీ తీరదు."

పెద్దకోడలు కూడా గట్టిగా అంది, "జట్టీ ఎన్నటికీ తీరదు."

"మంచిమాట. అయితే, కావలిసినంత జట్టీలాడండి"- ఇలా అనేసి బరజు మెల్లిమెల్లిగా వొక మంచి కుర్రాడిలా బైటికి వెళ్ళిపోయాడు. బడికుర్రాడు బడి పంతులు ఎదట ఎలా నడుచుకు వెళతాడు, అదిగో అలాగ నోరు విప్పి వొక మాటన్నా అన కండా తల వొంచుకు వెళ్ళిపోయాడు.

బరజు వెళ్ళిపోయాక హోరా తల్లి తెలువుకుంది. మూగాడి సైగ మూగాడి తల్లికి తెలుసు. "కొంప మునిగింది. రాకాసి దాన్ని ఎంతపని చేశాను! - తిండి తిన్నాకయినా వెళ్లాడా? ఉదయమని పొలమెళ్ళి తిరిగి తిరిగి, నీళ్ళయినా పోసుకోకుండా వచ్చాడు-వెళ్ళిపోయాడు." నదీ ప్రవాహం లాగ ఆమె రెండు కళ్ళనించీ కన్నీళ్లు ధారలు కట్టాయి. "ఏదో మాట చెపుతానని ఎంతో సరదాగా పిలిచాడు-ఈ మాటేనా-తుదకి ఇలా వొదిలేసి వెళిపోదామనా! ఎంత తగ్గి తగ్గి మాట్లాడాను, ఏమీ లాభం లేకపోయింది. నాకు చావురాకండా వుందేం!"

కారణం లేకుండా ఎప్పుడూ ఇలాగే మతివిరుపులు. ఇలా అయితే ఎవరి మనస్సు చేదయిపోదు! హోరా తల్లి కోపమంతా మరదీ తోటికోడళ్లమీదికి తిరిగింది - వాళ్ళిద్దరినించే కదా, మనస్సు విప్పి వొకమాట అనలేకపోతున్నది తాను! ఆలు మొగులయివుండి తాము బావా మరదళ్ళలా నడచుకుంటు న్నారు. ఒకరిమాట వొకరికి విషంలా అనిపిస్తూ వుంది. ఎందు కిలా అయింది? - పగలూ రాత్రీ కొండ మీద పడినట్లుంది, ఎంచేత?

ఎవరో ఏదో చేశారు' - ఇది నిజం, నిజం, నిజం. ఈ చిన్న కోడలు ముండే ఏదో ప్రయోగం చేసి వుంటుంది. మరెవరన్నా

ఏమన్నా ఎందుకు చేస్తారు ? ఎవరికి ఏం పట్టిందని ! కానీ కానీ, పెద్దకోడలు ఇంతటితో వూరుకుంటుందా ? దానిమీద పగ తీర్చుకోకపోతే తాను ఘనపరిడా కూతు రే కాదు !

"ఒలే మోతీ, వొలేసున్నా, నాన్న ఎక్కడున్నాడో చూడండే - నా కోసమే ఇది పుట్టినట్టుంది !" సున్నా తరవాతి పిల్ల మోతీ. మోతీ సున్నాలు వెదికి వెదికి నాన్నని చూశారు. మంగళా అమ్మవారి పీనె*మీద కాళ్ళు చాచుకు పడుకుని వున్నాడతడు. కింద కొల్లాయిగుడ్డయినా పరుచుకోలేదు. పక్కని మొగలి పెండె, మధ్య ముళ్ళగోరింటచెట్టు. ఎదురుగుండా మొగిలిగోర్జ. పెండెమీద ఎ[్రటింతపిట్ట గిరగిరా తిరుగుతూ ఈ కొమ్మమీంచి ఆ కొమ్మమీదికి. ఆ కొమ్మమీంచి ఈ కొమ్మమీదికి వాలుతూవుంది. కాస్త దూరంలో బరజు చెరుకుతోట కొత్తగా వెన్ను వేస్తూ వుంది. మధ్య మధ్య నిద్ర తేలిపోతూవుంటే, చెరుకు తోటకేసి చూస్తున్నాడతడు. ఎన్నెన్ని వూహల్లో వూహిస్తు న్నాడు. తన చెమటోడ్చిన ఫలసాయమది.

పొద్దు పడమటికి తిరిగిపోయింది - ఇంటిల్లిపాదీ తిండీ తిప్పలూ లేకుండా పడివున్నారు, ఎండలో తిరిగి తిరిగీ పిల్లలిద్దరి మొహాలూ మాడిపోయాయి. కూతుళ్లిద్దరినీ వెంటపెట్టుకుని బరజు ఇంటికి వచ్చాడు.

ఏమిటి సాధనం ? తాను తినకపోతే ఇంటిల్లిపాదీ ఎవరూ తినడంలేదు. అందరినీ ఉపవాసంతోనూ ఆకలితోనూ వుంచడ మంటే తనకి నచ్చలేదు అయితే ఏంచెయ్యాలి ? ఎన్నాళ్ళని అందరూ ఆకలితో మాడతారు ? కాని ఆకలీ దప్పులికి బరజు

---

* అరుగు.

భయపడ్డాడూ అంటే, అతడి కార్యం పూర్తికావడ మెలాగ ? ఒకొ్కక్క కార్యం సిద్ధించడం కోసమని ఈ దేశంలో జనం ఎంత లేసో కఠోరమయిన తపస్సులు చేశారు. ఆకూ అలమూ తింటూ గడిపారు. బరజు ఇంతటితో తగ్గిపోతాడూ! పెద్దకోడలు ఉపవాసంలో నెగ్గుతుందీ ! - చిరకాలం ఇలా కయ్యాలమారిగా వుంటుందీ ! - ఇంట్లో ఎల్లప్పుడూ అశాంతీ, ఎల్లప్పుడూ జట్టీలూ జగడాలూ వుండవలసిందే ? వేర్లయారే కడదాం, ♦ అయినా ఎవరూ బాగా విచారించీ, తెలుసుకునీ వేర్లుకారా ? ఎవళ్ళకో ఇద్దరికి పరస్పరం సరిపోలేదనీ, వాళ్ళ చెడ్డబుద్ధి మంచిదిగా మారలేక పోయిందనీ కదూ వేర్లవడం ? ఈ మనిషిలోనే మంచీవుంది, ఈ మనిషిలోనే చెడ్డావుంది. దేవతా వుంది, రాకాసీవుంది. రెంటికీ మధ్య పోట్లాట జరుగుతూ వుంది. ఒకప్పుడు మంచి గెలుస్తుంది, వొకప్పుడు చెడ్డ గెలుస్తుంది. మంచి గెలిచినప్పుడు మనిషి దేవత అయి పూజింపబడు తున్నాడు, అమరుడవుతున్నాడు. మరి పది మందిని మంచిదారికి తీసుకుపోతున్నాడు. చెడ్డ గెలిచినప్పుడు మనిషి దొంగా, మోసగాడూ, దోపుడుదారూ అవుతున్నాడు. ఊరూరా, ఇంటింటా తగాయిదాలూ, కేసులూ, జట్టీలూ పెరిగి పోవడం చూస్తే ప్రపంచంలో చెడ్డ హెచ్చయిందనీ, దేవతా బలంకంటే రాకాసి బలం అధికమైపోయిందనీ అర్థమవుతూవుంది. రామాయణంలోనూ, మహాభారతంలోనూ దేవతలకీ రాక్షసులకీ యుద్ధం జరిగిందంటే, అది మంచీ చెడ్డల మధ్య యుద్ధమే - ఈ యుద్ధం ప్రపంచంలో ప్రతిక్షణమూ జరుగుతూనేవుంది. తెలిసి తెలిసీ బరజు ఈ రాకాసిదగ్గిర వీగి * పోతాడా? పెద్ద

* ఆమతుదాంము.

* ఓడి

కోడలు ఏడుపులూ, వస్తులూ చూసి, కళ్ళముందు ఈ చెడ్డని ఇంట్లో పెరగనిస్తాడా? ఉహూఁ, వీల్లేదు. ఈ యుద్ధంలో బరజు అంత తేలికగా వీగిపోడు. ఈ యుద్ధంలో రాములవారు తండ్రిని వదిలిపెట్టేశారు. ఇల్లూ వాకిలీ విడిచిపెట్టేశారు, భార్యనీ వొదిలిపెట్టేశారు - రాజుకొడుకు మళ్లీ! స్నేహమూ, మమతా చూసుకుంటే మంచి విడిచిపెట్టి చెడ్డ తెచ్చుకోవాలి. పాండవులు అయిదుగురు అన్నదమ్ములూ ఎంత దుఃఖం సహించ లేదు!, పురాణ గ్రంథాలు అన్నింటిలోనూ ఇది వొక్కటే మాట - దేవతలజయం - రాక్షసుల నాశనం.

బరజు లోపలరాకాసి ఉపద్రవం చేస్తూవుంది. బరజూ, ఛకడీ, ఇద్దరు తోటికోడళ్లూ - వీళ్ళందరిలోనూ ఈ రాకాసి పెరిగిపోయింది. ఈ రాకాసిని గెలవడంకోసం రాములవారు పితృశోకమూ. స్త్రీ శోకమూ సహించారు. పంచపాండవులు రాజ్యం వొదెలిపెట్టారు ద్రౌపదీదేవి బండెడంత దుఃఖం భరించింది. మరి బరజు ? ఏమాత్రం వాడని! ఈమాత్రం మొగ మాటం వొదులుకోలేడా? తిండీ తిప్పలూ మానేసి పెద్దకోడలు నాలుగురోజులు పడుకుందే అనుకోండీ, వస్తుపడి పిల్లలు ఏడిశాచే అనుకోండీ - అంతమాత్రాన దేవతని వొదిలేసి రాకాసిని ఆశ్రయిస్తాడా అతడు? అంత అధముడా తాను! హోరా తల్లిని బరజు ప్రేమించడంలేదా? అవును, ప్రేమిస్తున్నాడంటే ఆమె మంచిగుణం ప్రేమిస్తున్నాడు, కాని చెడ్డగుణమెలా ప్రేమిస్తాడు? చెడ్డగుణం ప్రేమించడమంటే అది ప్రేమకాదు, విరోధమే. పెద్దకోడలులోని దుర్గుణాలు తొలిగించి, ఆమెని మంచిదాన్ని చేసుకుని ప్రేమించా లనుకుంటున్నాడు బరజు. ప్రేమించినవాళ్ళ క్షేమంతాను కోరాలా వద్దా! పెద్ద

కోడలు తన మంచీ తన క్షేమమూ తాను తెలుసుకోలేక పోయిందనుకోండీ, బరజు వాటి నామెకి అవగాహన చెయ్యడం సరయిన పని కాదా? అందుకని ఆమెతో పడదు - నష్టమేమిటి? ఆమెకి ఇదంతా ఏమీ బావుండదు-రోగికి మందు బావుంటుందా ఏమిటి? ఇవాళ బావుండదయ్యా, రేపు నయమయిపోయాక, ఆరోగ్యం వచ్చాక, తనంతట తానే తెలుసుకుంటుంది.

బరజు ఇంట్లోకి వెళ్లి కంచంముందు కూచున్నాడు. తిండిమీద తనుపు * లేదు. ఎల్లప్పుడూ మనస్సు ఇదవుతూనే వుంది - ఏంచేస్తే ఈ అశాంతి గడుస్తుంది? మొహంలో కళ లేదు. మనిషి చెయ్యలేంది ఏముంది? ఎంతలేసి రాజ్యాలున్నా నడుస్తున్నాయికదా! ఈ నలుగురు మనుషుల్ని తాను బాగా నడిపించలేకపోతాడూ!

పెద్దకోడలు గ్రహించింది. భర్త మనస్సు భాగా దూర మయిపోతూవుంది. ఇంటిమీదా లేదు, పిల్లలమీదా లేదు-అన్నిటి మీదా తన మనస్సు ఎడమయిపోతూవుంది. కూటికంచం చూసి గ్రహించేసింది - బరజు రోజూ తినే తిండి ఇవాళ తినలేదు. కంటస * పడుతూ అంది - "తిండీలేదు తిప్పలూ లేదు - మనిషి ఇలా ఆకలితో తిరుగుతున్నాడు - ఏ గొడ్రాలుముండో ఏదో, మందో మాకో చేసేసింది!"

"ఏమోలె, ఏమోలె, ఏమిటన్నావూ - ముండా!" చిన్నకోడలు పక్కగదిలోంచి బైటికి వురికేసింది.

బరజు పడుకున్నవాడల్లా లేచి మెల్లి మెల్లిగా ఇంట్లోంచి బైటికి వెళ్ళిపోయాడు, ఆ వెళ్ళడం వెళ్ళడం వెళ్ళిపోయాడు.

---

* ఇష్టము, కోరిక

* రొష్ట

మరి తిరిగి రాలేదు. ఒకరోజు గడిచింది, రెండురోజులు గడిచాయి. అయిదు రోజులు గడిచాయి, బరజు రాలేదు. హోరా తల్లి నాలుగుదిక్కులా మనుషులు పంపింది, ఎక్కడా పత్తా * దొరకలేదు.

శారదమ్మ వచ్చి అంది. "ఇదేమిటో పెద్దకోడలా, తిండీ తిప్పలూ మానేసి కంపలా అయిపోయావు! బరజు ఇలా ఎందు కయాడమ్మా, ఎంతో మంచిమనిషి కదా!"

"నా అదృష్టానికి మంచి మనుషులు చెడ్డవాళ్ళయి పోతున్నారే అప్పా!" పెద్దకోడలు రెండు కళ్ళనించీ కన్నీళ్ళు దిగజారాయి.

శారదమ్మ అంది, "ఛా, పెద్దకోడలా, ఏడుస్తావెందు కమ్మా-బరజు రాకపోతాడా ఏమిటి?"

పెద్దకోడలు దుఃఖం తెరలు తెరలయి పుప్పొంగుతూ వుంది. "చవ్వకండా నేను బతికున్నానే అప్పా! మరి ఆయన వస్తారూ! నమ్మకంలేదు." ఆమె కన్నీళ్ళు సెలయేళ్ళయి ప్రవహిస్తున్నాయి. పిల్లలు గొల్లుమన్నారు. అడ్డాలోని చిన్న కుర్రాడు, "అమ్మ ఏడుత్తోంది" అంటూ బాంద్రుమన్నాడు.

శారదమ్మ అంది, "ఇదేమిటమ్మా, పిల్లలు ఏడుస్తున్నారు, వాళ్ళని బుదిరించ • వమ్మా. తెలిసినదానివి నువ్వు. నువ్వే ఏడిస్తే పిల్లల నెవరు వోదారుస్తారు?"

---

* జాడ

• సముదాయించు

పెద్దకోడలికి నమ్మకంలేదు. బరజు నిజంగా తిరిగి వస్తాడా? బరజు ఎదట నోరు విప్పకండా వుండాలని ఎంతో జాగ్రత్తపడిందామె. లాభంలేక పోయింది. ఎలాగో నోట్లోంచి వచ్చేసింది. విషం తిని చచ్చిపోతే బావుండును!

శారదమ్మ అంది, "నువ్వెందుకలా అవుతావమ్మా, పెద్ద కోడలా, దీనిలో సంగతి నాకు తెలిసిపోయింది. మంచిమనిషి—పెళ్లాం పిల్లలూ, ఇల్లూ వాకిలీ వొదిలేసి—ఇలా ఎందుకవుతాడూ అంటా! ఇందులో తప్పకండా ఇంకా ఏదోవుంది, మర్మం!"

హీరా తల్లి మనస్సుకి ఏదో నచ్చినట్టయింది, "ఆ మాట అసబట్టేనే అప్పా, పడుకున్న మనిషి లేచి వెళ్ళిపోయాడు."

శారదమ్మ మెల్లి మెల్లిగా అంది, "ఒలే, చిల్లంగికి విరుగుడు లేదా ఏమిటే-ఎంతమందినో చిల్లంగివాళ్ళని చూశాను నేను - సనియావొర్ఝాని మించినవా డెవడున్నాడు? సాధనం చేసి ఇన్నినీళ్లు చల్లేశాడో లేదో, జగ్గుసావు ఎనిమిదేళ్ళయి ఇంటికి కబురూ కాకరకాయా పంపనివాడల్లా రెండు రోజుల్లో ఇంటికి వచ్చేశాడు."

"సనియావొర్ఝా ఎక్కడ నే నెక్కడ!-ఇదంతా నాకేం తెలుసు?"

"ఎందుకే నిన్ను ఎక్కడికన్నా వెళ్ళమంటున్నానా ఏమన్నానా? కాక, ఎంతో ఖర్చయిపోతుందా ఏమిటా? తిరగ వెయ్యాని· అట్లు ఏడూ, నేతిదీపం పెమ్మిదలు ఏడూ, ఏడు దర్భలూ——"

శారదమ్మ లెక్క చెప్పేసి హీరా తల్లి దగ్గిర డబ్బులు పట్టుకు వెళ్ళిపోయింది.

7

చిట్టి పధానుపడాలో అన్ని దినాల మల్లేనే ఇవాళకూడా పొద్దుపోయింది. సొమ్ములు * ఇంటికి తిరిగి వచ్చేస్తున్నాయి. కాకులూ, పక్షులూ గూళ్ళకి చేరుకుంటున్నాయి. పొలం మధ్య ఎవరో కేకేస్తున్నారు, "రారో నబీనా-!" చోసావాళ్ళ ఇంటి కోడళ్ళు సంజవొత్తులు పేని, వీధిగుమ్మం తులసికోట దగ్గిర సంజ దీపం వెలిగించడానికి వెళుతున్నారు. కొంపల పెడకల్లో వుంగరాలు తిరిగి ఆకాశానికి వేస్తూవుంది పొగ.

ఛకడిపధాను నడివీధిని దుకాణం పెట్టాడు. తమల పాకులూ, పోకచెక్కలూ, ఖారామాసాలా వాటితో చిన్న దుకాణం. కొనుక్కుపోయేవాళ్లు గబగబా కొనుక్కు పోతున్నారు.

"ఏదీ, నా ధాన్యంగింజలు కాస్తా కొలిచిపెట్టు బాబూ!"

"ఛకడి దద్దా నా ధాన్యం."

"నా కొక పొగాకు రెమ్మ."

"ఏదీ ఛకీ, అగ్గిపెట్టె!"

"నాకు కొంచెం బేగి , ఇచ్చెద్దూ బాబూ, నా కొడుకు ఏడుస్తున్నాడు."

---

* పశువులు , త్వరగా

"ఒలే, నీ కొడుకు పడి స్తే ఎంత, చస్తే ఎంత!- నాకేం వచ్చింది చెప్పూ!" పాపం, ఛకడి ఈ గందిక♦ లో చికాకుపడి పోతున్నాడు.

"మరేం—మంచి బేరానికి వచ్చాను! తేతే, నా సేరు ధాన్యం గింజలూ నా కిచ్చెయి."

"పో, పట్టుకుపో నీ ధాన్యం—"

"ఇచ్చేద్దుబాబూ, ఏదో కావలసిన సామాను - ఎంత చికాకు పడిపోతున్నావో!"

"ఇదేం పొగాకుముక్క ఇచ్చావయ్యా ముక్కు కంపు కొడుతున్న—"

"బీడిముక్కలు రెండు పడెయ్యిరా ఛకీ!- పశువులికి నీళ్లుపడేసి వచ్చాను."

"అరే, నావి ఎన్ని చేతులేమిటి?- వీళ్ళతో అరిచి అరిచి గొంతుకు ఎలివిరేసిపోయింది. చెప్పే సన్నాసమ్మా, నీకేం కావాలో—"

"పొగాకురెమ్మలు రెండివ్వండిబాబూ!"

జంగిడిలోంచి ధాన్యం విసిరికొట్టేసి, నిలబడిపోతూ అన్నాడు ఛకడి, "రా, రాయే, నువ్వు అమ్ముదువు కాని సామాను!"

సన్నయ్యమ్మ అంది, "ఆఁ వొక్కమనిసి, ఎన్ని సేతులున్నా యేటి?- నా పిల్లోడు ఏడుస్తున్నాడు. సాయింత్రమని

♦ రద్దీ

వొచ్చికూకున్నాను రాతిరి రొండు జావుఁలు కావొచ్చింది. - కసింత రొద్దు నిలబడలేకపోతన్నావు నువ్వు! గుఱ్ఱమెక్కి వొచ్చినావా ఏటి? ఇయ్యండిబాబూ, నా ధాన్యం గింజలికి - ఆకులూ, సెక్కలూ, పుగాకూ——"

ఛకిడి చిరాకుపడుతూ అన్నాడు," దమ్మిడీ ధాన్యం, పైగా సామానులు కావాలి ఆరు!"

"ఆఁ- ఇయ్యాల ఇలా అవుతున్నా వెందుకుబాబూ, రోజూ ఇస్తన్నావుకాదా!

పాపం, చకడికి బురదా వొండూ కిట్టదు- వ్యవసాయం పని చేతకాదు. అంచేత చిన్న దుకాణం పెట్టుకున్నాడు. ప్రతీ నెలా అతడికి చేతిఖర్చుకని ఏదో ఇచ్చేవాడు బరజు. తమ్ముడు దుకాణం పెడతాడని తెలిసి కొద్దిగ రూపాయలుకూడా ఇచ్చాడు. పనీ పాటూ లేకుండా ఇంట్లోకూచోడంకంటే ఇలా అయినా ఏదో చెయ్యనీ. అన్న దగ్గిర ఛకడి పుచ్చుకున్న రూపాయల్లోంచి నేత్రమణి పావంజాల మరమ్మతుకని కొంత ఖర్చయి పోయింది. తక్కిన రూపాయలుపెట్టి దుకాణం పెట్టాడు. దుకాణంలో అమ్మకం ఎలా జరుగుతూవుందో తెలుస్తూనేవుంది. పైగా నేత్రమణి తాంబూలం ఖర్చున్నా అందులోనే. సున్నా, మోతీ తొలిరోజుల్లో వచ్చి ఆకులూ, చెక్కలూ, ఖారామసాలా పట్టుకువెళ్లేవాళ్ళు. ఇప్పుడు వాళ్ళమ్మ వద్దనేసింది-"ఎందుకమ్మా మనకి కావలసింది తిన్నగా సావూ దుకాణంనుంచే వస్తుంది. మొగుడు ఎప్పుడో వొకనాడు దమ్మిడీ చెక్కలు ఇస్తాడోలేదో, పెళ్ళాం నానా దెప్పులూ దెప్పుతుంది!"

ఛకడి దుకాణం ఎలాసాగుతున్నదంటే, లాభంమాట దేవుడెరుగును, మదుపు * వస్తుందో రాదో! అయినా దుకాణం పెట్టుకున్నాడు, మరేం చేస్తాడు ?

దుకాణానికి వచ్చేవాళ్ళలో కొనడానికి వచ్చేవాళ్ళకంటే పనీపాటులేనివాళ్లే హెచ్చువచ్చే వాళ్లు, ఖాతాఖానీ వెయ్యడం కోసం. హరిమిశ్రకూడా వొకొక్కరోజు దిగబడేవారు. బరజు అంటే అమాంతంగా మండిపోతున్నా డాయన. అన్నదమ్ము లిద్దరిలోనూ జగడం రేగనీ, ఇద్దరూ వేర్లయి పోనీ - చూద్దాం, బరజుగాడు వీధిలో ఎలా గొప్ప చూపెడతాడో! ఇంటిపోరూ, తమ్ముడి తగవూ ఎలా సంబాళిస్తాడో చూద్దాం. అయ్యగారి సత్తా ఇక్కడే బట్టబయ లవుతుంది. పదిచోట్ల తగు మనిషి తరహా చూపించి తిరుగుతున్నాడు. ఇంట్లో తగువెలా తీరుస్తాడో చూద్దాం ! కుండా మండా, గొడ్డూ గోదా, పొలమూ పెరడూ తమ్ముడిదగ్గిర వొంతని పుచ్చుకుంటాడో లేదో !

"ఏంరా అబ్బాయి, దుకాణం ఎలావుందేమిటి ?" అంటూ మిశ్రగారువచ్చి దుకాణం ఎదట నుంచున్నారు.

మిశ్రగారికోసం చాపముక్క పరిచేసి, ఛకడి అన్నాడు, "కూచోండి దద్దయ్యా"

మిశ్రగారు కూచున్నారు. ఛకడి ఆయనకోసం కిళ్ళీ చుట్టడం మొదలెట్టాడు.

చిట్టి పధానపడాలో గడియ రాత్రయేసరికి సామాను కొనుక్కునేవాళ్ళు కొనుక్కుని వెళ్ళిపోయేవాళ్ళు. తరవాత

---

* పెట్టుబడి

వూరిలోని కబుర్ల రాయుళ్ళందరూ దుకాణం ఎదుట చేరేవాళ్ళు, హాతాశ్ఖాసీ వేసేవాళ్ళు.

కూచున్నాక మిశ్రగా రన్నారు, "ఏమయితేనేం గాక దుకాణ మొకటి పెట్టావు. మంచిపని చేశావు. ఆ వ్యవసాయం పుత్రాకులు నువ్వు పడలేవు."

ధరముదాసు అన్నాడు, "మేం పోరిపోరి ఇది పెట్టారు. కాకపోతే ఈయనేమిటి, దుకాణ మేమిటి ?"

మిశ్రగారిది కొంచెం మెల్లచూపు. పదిమందిలో కూచుని మాట్లాడుతూవుంటే ప్రతీవాడూ తనదిక్కే ఆయన చూస్తున్నా డనుకుంటాడు. ఎదటికి చూస్తే కళ్ళు కుడిపక్కకి పోతాయి. ఎడమపక్క చూస్తే ఎదటికి చూసినట్టు కనబడుతుంది. ధరుము దాసు తట్టు కొంచెం వంకచూపు చూసి మిశ్రగారన్నారు, "అవునురా, ఎవడిబాబు సొమ్ము పెట్టి ఛకడి దుకాణం పెట్టాడంటా ! తండ్రి దాచిపెట్టి పోయాడు. కొడుకు దుకాణం పెట్టాడు."

ఛకడి అన్నాడు, "లేదండీ దద్దయ్యా, అయ్య దమ్మిడీ అయినా అట్టే పెట్టలేదు. చచ్చిపోయినప్పుడు ఏం చెప్పాడో తెలుసా - మీ కోసం ధర్మంమాత్రం, దాచిపెట్టానన్నాడు."

"అవునురా, అంతా విన్నాను. ముసిల్దీ, ముసిలాడూ ఏమీ వుంచలేదు ! బరజుపధాను తన సొంతగడన • లోంచి రూపాయలు తెచ్చి నీ చేతిలో పెట్టేశాడు ! - ఎవరన్నా వింటే నవ్విపోతారు !"

"ఏమోనండీ దద్దయ్యా, నా కళ్ళముందు ఇద్దరూ కళ్లు మూశారు. నా కేమీ తెలియలేదు—"

• సంపాదన.

"ఇహీహీ ! - నీకేం తెలుస్తుందిరా, - సత్రం భోజనం మఠం నిద్రా - ఏంరా ధరమూ, ఏమంటావు ?"

ధరమా అన్నాడు, "లేదు బాబూ, బరజు ఇచ్చారు-గునాపయిడా దగ్గిర బదులు పుచ్చుకుని ఇచ్చారు."

"అవును పోరా, నువ్వు నాకు చదువు చెపుతావు, ఏం ? శామపధ్యానుని నే నెరుగుదును, అతని భార్యనీ ఎరుగుదును-బరజునీ ఇంత కుర్రాడి నుండీ చూస్తున్నాను."

"ఏం బాబూ, బరజుగారి చెడ్డ మేమెన్నడూ-"

"అరే, చూవ్, నోరుముయ్యి-మాటకి మాట ఎదురు చెపుతున్నావు. నీ బుర్ర నీకేం తెలుసు - పెద్ద పెద్ద మాటలాడుతున్నావు- ఏంరా ఛకడీ?"

"అవునండి దద్దయ్యగారూ, ఆమాట ఎవరు చెప్పగలరు? నరుడిమాయ నారాయణుడికి తెలీదు."

"అదీ, తెలుసుకోగలవాడెవడో వాడూ తెలుసుకుంటాడు. ధరుముదాసు తగుదునమ్మా అని మాటలాడుతున్నాడు. దుక్కిడున్నితే కాని బతుకు గడవదు, గెంజినీళ్ళకీ దిక్కులేదు- వీడూ మాతో సమానంగా మాట్లాడేవాడే! కాల మహిమ, తక్కువవాళ్ళ నోళ్ళు మించిపోతున్నాయి."

ధరుముదాసు ముడుచుకు కూచుంటూ అన్నాడు, "లేదండి బాబూ, మీ మాటకి-" అతడికి 'తమర'నడం రాదు.

"ఒరే, నోరుముయ్యి- బుద్ధిలేదు నీకు. కాదే అనుకో, బరుజుపధాను తన చేతిదే ఇచ్చాడనుకో- ఆస్తి యావత్తూ మంచీ చెడ్డా అంతా తనచేతిలో వుంది-అందులోది వందో యాభయ్యో తమ్ముడికిచ్చాడు. అదో పెద్దసంగతా ఏమిటి?"

ఛకడి అన్నాడు, "వాడికి మాఇంటి సంగతి ఏమీ తెలియదండీ దద్దయ్యా- వాడిమాటలు వింటారేమిటి ?"

ధరుముదాసు కిందామీదా ఎరగని వొక మొండిమనిషి. దెబ్బలు తిన్నాసరే, తన మంకుతనం వొదలడు. ఇలాంటివాళ్ళనే దెబ్బలమొండి అంటారు. అతడు మిశ్రగారినేమీ అనలేక పోయాడు, కాని ఛకడిని దబాయిస్తూ అన్నాడు: "అవు నవును, మీకు మా తెలుసు- అందుకనే దేవుణ్ణి మింగేసి దేవుడి రథంకూడా మింగేస్తున్నారు- దుకాణం వేశారుకదా! అసలుకే మోసం-"

ఛకడి వేడెక్కిపోయి అన్నాడు,"పోరా తల విలవ నోరు చెప్తుంది. దద్దగారు కూచుని వున్నారు. ఆయన ఎదట పెద్ద గ్రంథకర్త గిరీ చూపెడుతున్నావు."

"ఆc, ఎంత బిగురుతూ మాట్లాడేస్తున్నారూ ! - ఏం, కొడతారా ఏటి ?"

ధరుముదాసు కులానికి బారిక. * ఆస్తి పాస్తి ఏమీ లేదు. ఎవరన్నా కుమ్మక్కుచేసి పట్టుకుపోయిందికి డబ్బూ దస్కమూ ఏదీలేదు. మోతుబరితనం చేసి నాలుగు దెబ్బలు కొడతారు. అంతమాత్రాన ఏమయిపోతుంది ? చిన్నప్పటినించీ దెబ్బలు తింటూనే వచ్చాడు. తానేమీ దొంగతనమూ దొసుగు తనమూ చెయ్యలేదుకదా, పట్టుకుపోయి జైలుఖానాలో తొయ్యడానికి !

ఏమిటీ ! మిశ్రగారి ఎదుట బారికాడు ఎంతగర్రాగా • మాట్లాడుతున్నాడో ! కానైతే ధరుముదాసు మొండి -ఆ సంగతి పదిసార్లు దెబ్బలుకొట్టి తెలుసుకున్నారు. అతడికేసి

---

* తలారి • గర్వంగా.

ఇంత లేసి గుడ్లుచేసి మిశ్రగా రన్నారు, "ఏంరా ధరమా, ఇవాళ మళ్ళీ వీపు దురద పెడుతూ వుందా ఏమిటిరా !"

అస్నీ తెగించుకు కూచున్నవాడు ధరుముదాసు. మోతు బరితనం చేసి వొకటో రెండో కొడతారు. దానికోసం భయ మేమిటి ? కాని ఈ అర్ధరాత్రి దెబ్బలు తినడమంటే తనకేదోలా అనిపించింది. అందుకని లేచిపోతూ అన్నాడతడు, "ఓ, మీరు చేసేదల్లా మరేముంది ! ప్రయోజకత్వం చూపించి రెండు దెబ్బలు కొడతారు. అంతకీ కాదంటే ఈ వూళ్లోనించి తగి లేస్తారు. • కూలిబతుకు వుంది. కాళ్లూ చేతులూ ఆడుతున్నంత కాలం కడుపు కాలీవుండదు. డబ్బ్యా దసకం పెరిగిపోతూవుంది కనకనా - పెడకమీద ఆనపపిందే, గుమ్మడిపిందే వుండనివ్వరు మీరు - పోనివ్వండి - ఈ వూరు కాకపోతే మరొకవూరు - ఏవూరు వెళతామో ఆ వూళ్లో కూలిచేసుకు బతుకుతాం...!"

"కానీ, వెళ్ళు వెళ్లు - ఇవాళ ఇంతరాత్రివేళ - పంచ కట్టుకున్నాను, మైలపడిపోతుంది - అచ్ఛా, రేపు నీధీమా * చూద్దాం."

"పదిసార్లు చూశారు, మరి రేపుమాత్రం ఏమంత అధికం చూసేస్తారు ?" అంటూనే ధరుముదాసు వెళ్ళిపోయాడు.

మిశ్రగారన్నారు, "చూశావురా ఛకడీ - ఈ తక్కువ వాళ్ళ నోళ్ళు మించబెట్టిం దెవళ్లు ? మీ అన్న బరుజే. కాక పోతే ధర్మ్మదాసా? బాబు పేరడిగితే నోరుపెగల్దు- వాడికింత సాహసం వస్తుందీ? మొహమెదట, ఇలా మాట్లాడి వెళ్ళి పోతాడూ?- ఈ మనుషులికి వోట్టి- ఏమిటి తెలుసా?- వేస్తే

• వెళ్ళకొడతారు. * ధైర్యం.

తాపూ * కూచుంటే తాపూ - అలా అయితేనే తిన్నగా వుంటారు. బరజు పధాను ఈ తక్కువవాళ్ళతో మసులుతాడు. వీళ్ళతో కూచుంటాడు వీళ్లందరికీ బుద్ధులు నేర్పుతాడు - ఇలా అయితే వీళ్ళ నోళ్లు • మించిపోవూ? ఘనఖలెయి కేసు చూడూ, ఏమిటి వాడు అబద్ధం కేసు పెట్టాడా? అందరిఎదటా అబద్ధం అబద్ధం అని చెప్పుకు తిరిగాడు బరజు. వెదికి వెదికి ఖలెయికోసం వొక్కసాక్షినీ నేను సంపాదించలేకపోయాను. అందరూ అబద్ధాలవాళ్ళయిపోయారు, నువ్వొక్కడివేనా నిజాయితీ మనిషివి! అబద్ధం చెప్పకండా వొక పెద్దమనిషి ఎవడున్నాడురా ఛకడీ! అరికాళ్ళని వెంట్రుకలూ, నాలికని ఎముకా ఎవడి కుందిరా!"

"అన్నయ్య ఎన్నడూ అబద్ధ మాడడని లోకులంటారండి దద్దయ్యగారూ."

"అవునురా, అతడు మూర్ఖుల కళ్ళల్లో బుగ్గి • పోసేస్తాడు. నీ దగ్గిరా నా దగ్గిరా దాగుతుందా? ఇంట్లో నువ్వు చూస్తున్నావుకదా! నీ దగ్గిర వొకమాటంటే భార్యదగ్గిర మరో మాట!

"నాకు తెలియదా దద్దయ్యగారూ, ఈ ధరమా బారికా నాకు నేరుపుతాడు! పైగా నన్నంటున్నాడు, దేవుణ్ణి మింగేసి దేవుడుపీఠం మింగేస్తున్నానని!"

"ఒరే, పంచి కట్టుకున్నాను. మైలపడిపోతుందని జంకాను అందుకు వాడు మించి * పోయాడు - గావంచా • కట్టుకుని వుంటేనా వాడిదవడా నోరూ ఎరుపు చేసేసి పోదును!"

---

* తన్ను. • మితిమీరి.

• మన్ను. * తప్పించుకు. • కొల్లాయ.

ధరమాబాంకి మాటలవల్ల ఛకడికి అవమానం కలిగింది. వాడి దవడో, వీపో ఎరుపుకానీ నలుపుకానీ అయిపోయివుంటే తన మనస్సు శాంతించి వుండేది. మిశ్రగారి దన్ను * చూసుకుని అతడన్నాడు, రేపుపొద్దుట వాడిపని కొంచెం పట్టించకపోతే వీల్లేదండి దద్దయ్యగారూ!"

రేపు పొద్దుట ధరుముదాసు దెబ్బలుతినే దృశ్యం తలుచుని లోపల లోపల ఛకడి సంతోషించాడు.

మిశ్రగారన్నారు. "ఆసంగతి వేరేచెప్పాలా? ఉదయం కాస్తా మా ఇంటిదిక్కు నువ్వు రా. ధరు ముగాడికి బులబులాగయితే పనికిరాదు - ఎద్దుకన్నే - కొబ్బరిచెట్టూ - దూలగుండు కొమ్మలూ ఇలాఅయితే సరిపోతుంది. అప్పుడూ ధరుముదాసు దారికి వచ్చేస్తాడు. కాని, మీ అన్నయ్యతో మాత్రం, చాలవేం. ఈవాళ ఒకక్కణ్ణి మనంసాధించి వేస్తాం. రేపు మీ అన్నయ్య నేర్పడంవల్ల మరిముగ్గురు బట్ట విప్పుకు గెంతుతారు. దానికి సాధన మేమిటి చెప్పూ! తక్కువవాళ్ళని మప్పి ఇంటి తమ్ముణ్ణి అవమానిస్తాడూ! ధరుముగాడని వొకమనిషి, డొక్క చించితే అక్షరంముక్క లేదు. వాడికెలా తెలుస్తుందీ, నువ్వు దేవుణ్ణిమింగి దేవుడు పీఠం మింగుతావని! దుకాణం మదుపు ఖర్చుపెట్టేశావని! ఇది బరజు నేర్పినమాట కాదూ! ఛకడీ, నువ్వా నాకు చదువు చెపుతావు?"

"అన్నీ తెలుసుకున్నానండిదద్దయ్యగారూ, పెళ్లాంమాట తోసేసి వచ్చేశాను. కాని ఏంలాభం! ఆడవాళ్ళు వొకొక్క మాట చెపుతారు. అందులో పిసరంత అబద్ధ ముండదు. ఎన్నాళ్ళయో నాతో పోరుతూవుం దది. 'మనం విడిగా వంట పెడదా'

---

* సహాయం

మని 'ముగ్గురు కూతుళ్ళు - వాళ్ళ పెళ్ళిఖర్చు ఇంటి డబ్బేనా, ఎక్కడినుంచయినా వస్తోందా ? మన కెందు కింత బాధ ! పరాయి వాళ్ళని, పెంచడానికి మన మెందుకింత చచ్చీ చెడీ పడివుండడం!' అని చెవులో గూడుకట్టుకు చెపుతుంది."

తన నోటినుంచి 'పరాయివాళ్ల'ని రాగానే గుండెల్లో ఏదో కొట్టినట్టయింది ఛకడికి. ఆc, పరాయివాళ్లు కాకపోతే మరే మిటి ? సొంతమా ? ఎవళ్ళ సంగతి వాళ్లు చూసుకుంటున్నారు. తానెలా దుకాణం పెట్టుకుని తమలపాకులూ, చెక్కలూ, మసాలా విడిగా తెచ్చివేసుకుంటున్నాడో, వాళ్లూ అలాగే విడిగా కొని తెచ్చుకుని వేసుకుంటున్నారు. తోటికోడళ్లిద్దరూ మాట్లాడుకోవడమన్నది స్వప్నమయిపోయింది. మాటా మంతీ కాట్లాటలోనే జరుగుతూ వుంది. అన్నదమ్ము లిద్దరిలోమాత్రం ఏమంత మనస్సులు కలిసున్నాయి ! ఇంటిఖర్చు వెచ్చాలు యావత్తూ అన్న చేతిమీద జరుగుతూవుంది. ఒక్కనాడయినా ఛకడిని పిలిచి చెప్పిన పాపాన పోయాడూ ? లోపల అంతా ఎడదిడ్డమంటే పెడిదిడ్డమే. నోటితోమాత్రం కొంచెం కలిసి మాట్లాడితే ఏమిటి లాభం ? 'కడుపులో లేంది కౌగిలించుకుంటే వస్తుందా'?

మిశ్రగారు అదును కనిపెట్టి అన్నారు. "ఆడవాళ్ల మాట అన్నావు - ఛకడీ, ఆడది ఇంటికి లక్ష్మి. ఇంటిసంగతి మనమేం చూస్తున్నామా చేస్తున్నామా ? మనం వీధిలోకి మాత్రమే. ఇంట్లో అన్నీ చేసేవాళ్ళు వాళ్లేనా ? ఈ ధరుముదాసులాంటి మూర్ఖులుమాత్రం అంటారు. 'పెళ్లాంమాట వినేవాడూ, పెళ్లాం మాట వినేవాడూ' అని. ఇలాంటిమాటల్లో వచ్చేదెంత, పోయే దెంతరా ఛకడీ ? బసువా తల్లి ఇలాగే ఎన్నాళ్లయో వేర్లవు

దామని చెప్పుతూ వుండేది. ఆడవాళ్లమాట కదా అని చెవిని పెట్టేవాణ్ణికాదు. ఇప్పుడు, ఏనాటినుంచి వేర్లయిపోయానో, ఆనాటినుంచీ కష్టసుఖాల్లో భగవంతుడు హాయిగా గడుపుకు వస్తున్నాడు. అంతేకాని, మాఅన్న కెళాలాగ, కలకత్తా అనీ, మేదినీపురమనీ తిరగడం లేదుకదా! అతడిలాగ వంటపుట్టి పని చేసీ, బిచ్చమెత్తీ బతకడం లేదుకదా!" తన అన్నదమ్ముల్లో హరిమిశ్ర మధ్యవాడు. కెళా మిశ్రగారి తమ్ముడు.

"అదేమిటండీ దద్దయ్యగారూ, అంత మాటంటారెందుకూ? మీరు బిచ్చమెత్తితే మరి మేమంతా ఎందుకున్నాం?"

"ఇహీహీ, చిన్నకుర్రాడు, ఏమీ తెలుసుక్తోలేడు-ఏంరా నువ్వెందుకు బిచ్చమెత్తుతావురా? పదెకరాల వ్యవసాయం నీది. ఎడ్లజతా - ఏడుతరాల ఇల్లూ అన్నీ వున్నాయికదా! ఏం చెప్పరా ఛకడీ, ఇదంతా నీ తెలివితక్కువతనం సుమా!"

"మీకు తెలియందేముంది దద్దయ్యా, వ్యవసాయమూ అదీ నాకెవరన్నా నేర్పారా ఏమన్నానా?"

మిశ్ర విసుక్కుంటూ అన్నారు, "నేర్పిస్తారెవర్రా నీకు!- నువ్వేం చిన్న పిల్లాడివా? తల్లిదగ్గిర షాలు తాగుతున్నావా ఏమిటిరా?"

ఛకడి అన్నాడు, "లేదండీ దద్దయ్యగారూ, చందరాశి యోళ ఏంచెప్పాడో అదే చేస్తాను. 'పంచమాణియా' పొలం పెసలు ఈయేడు వేరే వుంచాలనీ, దాని వరిపంట వచ్చే పుష్య మాసంలో కోసి పట్టుకువచ్చి, వేరే కళ్లంలో వుంచాలనీ చెప్పాడతడు.' అన్నయ్య పండించాడుకదా, నేనెలా పట్టుకువచ్చి వేరె కళ్ళంలో పెట్టేది' అన్నాను. 'మీకు ఈబుద్ధి ఎవడు నేర్పాడండీ'

అన్నాడతడు- 'అన్న పండిస్తేనేం. ఆపొలం మీది కాదా? అన్న ఇంట్లోంచే కూలిపెట్టి పండించలేదా ? అన్నగారు. ఇంటి పెద్దరికం చేస్తున్నాడు. దాంతోపాటు తానుకూడా పరిశ్రమచేశాడు, లేదా పరుపట్టుకు దుక్కిదున్నాడు. అంతేకాదు, ఎకరమో రెండెకరాలో మడిచెక్క లోకులుభాగాని కిస్తున్నారు కదా! పొలంలో పండించినవాడు అంతా వాడే తినేస్తున్నాడా? పొలం కలవాడికి వాటా ఇస్తున్నాడా లేదా ?' అన్నాడు. శియాళకుల మయితేనేం గాక దద్దయ్యా. చంద్రయ్య బుద్ధిమంతుడు. ఇంటికి వెళ్ళి, దాంతో ఈమాట చెప్పగానే, 'ఇంకా అడుగుతారా ?' అందది, 'ఆకళ్ళం పక్కనే మనకళ్ళం తయారు చేయించండి. మన పెసలు అక్కడే నూర్పిద్దాం' అంది.

"ఇన్నాళ్ళకి నీదగ్గిర వొక ముసద్దీమాట విన్నానురా ఛకడీ! అవును, న్యాయమయిన మాట, ఇందులో మానావమానాలు ఏమీలేవు. కుండా మండా వేరుచేసే సంగతీ ఇందులో లేదు. పదేళ్ళయి అన్న ఇంటి పెద్దరికం చేస్తున్నాడు. ఖర్చు వెచ్చాలు చేస్తున్నాడు. ఇకముందు తమ్ముడు ప్రయోజకుడయాడు. వాడి సంగతి వాడు చూసుకోడూ ? మంచీ చెడూ చేసుకోడూ? ఇది న్యాయమైన మాట! చందరాశియాళ-ఎండు కర్రలోంచి నీళ్లు లాగుతాడు వాడు. తెలియక నేను వాడికి అవార్తిపని ఇచ్చానా ?"

చందరాశియాళ ఇంతసేపూ ఎక్కడున్నాడో, నాలుగు మూళ్ళ గుంపుగుంపుల ।వెదురుకర్ర దుకాణం ఎదట పడేసి, చాపచుట్టగా మిశ్రగారికి నమస్కారం చేశాడు. మిశ్రగారు

వాడి మొహంచూసి అన్నాడు, "ఒరే, వీడికి నూరేళ్ళు ఆయు ర్దాయంరా - ఏంరా చందరా, ఏమిటి సంగతిరా ?"

చందరా మిశ్రగారి నమ్మిన బంటు. ఎక్కడ ఎవడు తుమ్మాడో, ఎక్కడ ఎవడు కూచున్నాడో, ఎక్కడ ఎవడు నవ్వాడో - అన్నికబుర్లూ పట్టుకవచ్చి మిశ్రగారి చెవిలో వూదే వాడు. శివుడి దర్శనం చేసేముందు లోకులు నందిని తడువు తారు. విష్ణుమూర్తి దర్శనం చేసేముందు గరుత్మంతుణ్ని కౌగి లించుకుంటారు. అలాగే మిశ్రగారి చేతుల్లోంచి, బైట పడాలంటే జనం ముందు చందరాని మంచి చేసుకునేవాళ్ళు.

"ఇది వొక్కనందీ, గరుత్మంతుడూ, చందరా మట్టుకే కాదు" అనేవాడు బరజు-"దేవతలదగ్గిర ఎలాగో మనుషులదగ్గిరా అలాగే. రాజులూ, మహారాజులూ కంటే వాళ్ల దగ్గిరవాళ్లు - ఆఫీసర్లూ, గుమాస్తాలూ, అమీనులూ, వాళ్ళ బంట్రోతులూ హెచ్చు పూజా పురస్కారాలు పొందుతారు." అనేవాడు. చందరాశియాంశ వంకనవ్వు నవ్వుతూ అన్నాడు, "బాబుగారూ, ఇయాళ సంగతి మహా గొప్పసంగతండి. కొంచెం ఇలా దయ సెయ్యండి సెపుతాను*."

"అలా వెళ్ళడ మెందుకురా, ఛకడి నా బిడ్డడు - వాడి దగ్గిర జంకెందుకు ? వాడెవ్వళ్లతోఅన్నా వెళ్ళి చెప్పేస్తాడా ఏమన్నానా ?

"సిత్తమండి, అదిగో ఆ సదెయిమంత్రి సంగతండి - అల్లుడు రెండేళ్ళయి కలకత్తాలో వున్నాడండి-కూతురు కన్నా రింటి దగ్గిరేవుంది. నిరుటి సంగతి కామందు లెరిగే వున్నారు -

---

* మాయం , ఇంటివెనక

ఎక్కడో కామాపు * సేసీశాడు మంత్రి. పత్తా సిక్కలేదు. ఇదిగో, ఇప్పుడు రండి సూద్దురు కాని - అడి ఇల్లా కాతల అరిటి పెరట్లో నిశువు కుఆఁ కుఆఁ ఏడుస్తంది."

"ఆఁ ఆఁ, ఏమిఉన్నావూ? - పిల్ల బతికుందీ?"

"గావు కేక వేసి అరిటితోట ఎగరగొట్టేస్తందండి. కనేసిన పడుసు సాపుసీదా కడిగేసుకునివొంటింట్లో కూడు వొండు తోంది. ఇప్పుడిప్పుడే నాకు శారదమ్మ సెప్పింది, లేకపోతే నా కెలా తెలుస్తాది?'

"ఆఁ ఆఁ, హత్య!- బిడ్డ బతికుంది - లేకపోతేనా, ఏం చేసేద్దునో! ఒరే, వెళ్ళు వెళ్ళు. చౌకిదారుని పిలు. ఠాణాకి కబురు చెప్పనీ. సరెయి మంత్రి ఎక్కడున్నాడు?"

"ఆడేటిసేస్తాడు? ఊరంతా కోడై కూస్తుంటేనీ! ఆడె లాటి మొండిగటవోఁ తెలీదా? ఒకంతట వొప్పుకుంటాడా?"

"ఒరే, వాడెక్కడికి వెళతాడో వెళ్ళనీరా. పండినధాన్యం రోటి దగ్గిరికి రావలసిందే. నువ్వు వెళ్ళు. చౌకిదారుకి కబురు చెయ్యి. చూస్తున్నావురా బాబూ ఛకడీ - చద్దామంటే సమ యం దొరకకండా వుంది. వెళ్లు నాయనా వెళ్లు. దుకాణం కట్టేసి ఇంటికి వెళ్ళు. భోజనంచేసి పడుకుందువు కాని. ఎప్పుడేం జరిగినా కొంచెం చెవులో వేస్తూ వుండు. తెలిసిందా?"

"అదినాకు వేరే చెప్పాలా దద్దయ్యా!"

ఊరూరా అరిటి తోటలున్నాయి. జనపమళ్ళున్నాయి. మొగలి పొదలున్నాయి. చెరువు గట్లున్నాయి—ఎన్నోచోట్ల 'కువాఁ కువాఁ' ధ్వని వినిపిస్తుంది. మనిషిపిల్ల దిక్కూ మొక్కూ లేకుండా పడివుంటుంది! అందుకని ఎవరేం చేస్తారు? హరిమిత్ర

సంపద పెరిగేది. సదెయి మంత్రికొంప కూలేది—'కుఆ కుఆ' ధ్వని విని బరజుపధాను కళ్ళలో కన్నీళ్లు కారేవి—

అనంతుడు రక్షించేవాణ్ణి
బలవంతుడు చేసేదేమిటి ?

8

పెద్దకోడలు దేవుళ్లకీ దేవతలకీ ఎన్నో మొక్కులు మొక్కింది. "అమ్మా, మంగళాతల్లీ ! కులాసాగా వచ్చెయ్యనీ అమ్మా, నీదగ్గిర పూజ చేయిస్తాను - ప్రభూ, కపాలేశ్వరా! లక్ష తుమ్మిపువ్వు లర్పిస్తాను — ఎలా అయినా క్షేమంగా ఇల్లు చేరుకోనీ."

బరజు అయిదు రోజులపాటు ఎక్కడున్నాడో, ఎవ్వరికీ ఆచోకీలేదు. ప్రయోగంకోసం శారదమ్మ డబ్బులు పట్టుకు వెళ్ళిన సాయంకాలం మోతీ వీధి గుమ్మంలోంచి పరిగెత్తుకు వచ్చి "అమ్మా, నాన్న వచ్చాడు" అంటూ కేక వేసింది. వాళ్ళ అమ్మ గుమ్మం దగ్గిర కూచుని, సంజ దీపానికని వొత్తులు చేస్తూ వుంది. ఆమె మనస్సు ఏమయిందో ఆమెకే తెలుసు.

బరజువచ్చి వాకిట్లో నుంచున్నాడు. సున్నా కాళ్ళు కడిగిందికి ముంతెడు నీళ్లుతెచ్చి దగ్గిర పెట్టింది. పెద్దకోడలు వత్తుల నుంచి మొహమెత్తి భర్తమొహంకేసి చూసింది. అతడిమొహం వాడిపోయివుంది. కడుపువీపుకి అంటుకుపోతూవుంది.తలకి నూనె లేక జుత్తు పీచులా ఎగురుతూవుంది వత్తులు పేనడం వదిలేసి లేచి

పోయిందామె. ఇంట్లో దూరిపోయింది. ఆమె చెంపలమీంచి కన్నీళ్ళధారలు కట్టాయి. చిన్నపిల్లలా వెక్కి-వెక్కి- ఏడ్చింది.

బరజు వచ్చేశాడు, కాని మనస్సులో ఆనందం లేదు. లోగడలాగే మొహం బుంగలా పెట్టుకుని వున్నాడు. తిండీ తిప్పలూ, పూసుకోడాలూ రాసుకోడాలూ ఏదీ సరిగా లేదు. భార్య ఎన్ని మాట్లాడినా అన్నిటికీ ఊఁ, ఆఁ, అనేసి వూరు కుంటున్నాడు. ఏమాటకీ ఉత్సాహం లేదు.

నేత్రమణి తలమీద ముసుగు జార్చేసి, తాంబూలం ఎర్ర పెదవులతో నవ్వుతూ నవ్వుతూ ఛకడితో అనేది, "చూశారా సరాగం, ఎన్ని సరాగాలో ఎన్ని వేషాలో వేస్తుం దది. ఊరికే మనం చూడాలని సుమండీ ఇవన్నీను !"

ఛకడి నేత్రమణి అందంచూసి పొంగిపోయేవాడు. "అవును, చూడాలని కాకపోతే మరేమిటి ? సున్నా, మోతీల పెళ్ళి జరుగుతుందికదూ ! మీరుమాత్రం తక్కువవాళ్ళా ఏమిటి? ఎన్నో గెంతులు వేస్తారు - ఎంతో మంచయిపోతారు ! ఇదిగో ముందే చెప్పేస్తున్నాను - నేనుమాత్రం పెళ్ళికి వుండను. నన్ను మా వాళ్లింట దిగబెట్టిరండి, ఆఁ !"

ఛకడి మతిపోయింది. మళ్లీ కన్నవారింటికి వెళుతుందా? ఆరునెలలో ఏడాదో అయిపోతుంది. "నా కూతురు ఎంత ఇదయి పోయిందమ్మా," అంటుంది అత్తగారు - "మరి రెండు మాసాలు పోతే కాని పంపను" అంటుంది. "ఇంట్లో అడుగు పెట్టగానే ఇంతతొందర ఎందుకోయి ? బెల్లంకొట్టు చీమలు తినేస్తున్నాయా ఏమిటి ?" అంటారు మామగారు.

ఛకడి అన్నాడు, "ఎందుకలా అవుతావే వోసే, సున్నా మోతీ పెళ్ళిళ్ళకి మనం వొక్కదగ్గిర వుంచే కదచే!"

హోరాతల్లి బిగి తగ్గిపోయింది. భార్యతో పడక బరజు ఇల్లు వొదిలి వెళ్ళిపోయాడని వూరంతా పొక్కిపోయింది. తోటి కోడలూ, మరిదీ ఈతంతు చూసి నవ్వుతున్నారు - కానైతే అదృష్టంలో ఏముంచే అదే అవుతుంది. ఇరుగుపొరుగు అమ్మ లక్కల మొహం చూసిందికి పెద్దకోడలు తల కొట్టేసినట్టుంది. ఎవరు చూసినా ముసిముసి నవ్వులు నవ్వుతున్నారు. కెలికి కెలికి అడుగుతున్నారు, "ఏమో పెద్దకోడలా, ఏమిటంత జట్టీ వచ్చిందేమిటి, బరజు ఇల్లువొదిలి వెళ్ళిపోయాడు?"

అయిందేదో అయింది, ఇక దేనికయినా ఆమె ఖాతిరి * చేస్తుందా? ఏమీలేదు, బరజు కాస్త నవ్వుతూ మాట్లాడితే చాలు, కులాసాగా ఇంతతిని, సరదాగా తిరిగితే చాలు. శారదమ్మముండ ఎంతపని చేసిందీ? డబ్బులేమో లాగేసింది, ఏదీ ఫలితమేమీ దాఖలా ఇచ్చిందికాదే!

హోరా అత్తవారిసంగతీ, సున్నా మోతీల పెళ్ళిసంగతీ - ఇలా ఎన్నో విషయాలు పెద్దకోడలు బరజు నడిగింది. దేనికీ మనస్సు విప్పి బరజు జవాబు చెప్పలేదు.

పెద్దకోడలు అంది, "ఏమండీ, ఎల్లప్పుడూ మీరిలా ఉదాసీనంగా వుంటున్నారు. సున్నా మోతీలకోసం పెళ్ళికొడుకులు వెదకడానికి నేను వెళతానా ఏమిటి?

"నేనలా అన్నానా?"

---

* లెక్క

"మరి ఆడపిల్ల పెళ్ళికాకుండా ఇంట్లో కూచుంటుందా? దాయాదుల కొంప, రేపు తెల్లవారితే ఛకడి వేర్లవుతాడు. ఎంత తతంగమో నడుస్తూ వుంది."

బరజు మెల్లిమెల్లిగా అన్నాడు, "చూడూ, ఎవ్వరేం తతంగం చేస్తున్నారో, అదంతా నీదగ్గిర వినాలని కూచోలేదు నేను."

భార్య మొహం చిన్నబుచ్చుకుంది. ఊరుకుంటే బరజు మరేమీ మాట్లాడడు. ఆమె అంది. "నా బింకం ఏం నిలబెట్టారని మళ్లీ కోప్పడుతున్నారు! ఆకలితోనూ పస్తుతోనూ వెళ్లిమళ్లీ అయిదురోజులు ఎక్కడో దేవులాడుతారు. మీమాట నేను ఏది వినలేదు చెప్పండి మీరుచెప్పింది ఏది చెయ్యలేదని!......"

ఆమె కళ్ళల్లో నీళ్లు తిరిగాయి.

బరజు అన్నాడు, "నామాట వినమనీ, నేను చెప్పింది చెయ్యమనీ నే ననలేదే! ఏంచేస్తే ఇల్లు బాగుపడుతుందో విచారించి, సొంతంగా నువ్వెందుకు తెలుసుకోవు?"

"ఆడదాన్ని నేను, నేనేమిటి తెలుసుకుంటాను? మీరు చెప్పరాదూ. ఏంచేస్తే బాగుపడుతుందో?"

బరజు కనిపెట్టాడు, భార్య కొంచెం మారింది. ఇలాంటపుడే ఆమె దారికి రావచ్చు.

"మంచిమాట, అయితే వొక్కపని చెయ్యి. నువ్వు చిన్న కోడల్ని ఏమీ దెప్పిపొడవువు కదా? అది నిన్ను తిట్టనీ, లేదా నన్ను తిట్టనీ, పిల్లల్ని తిట్టనీ - దేనిలోనూ నువ్వు నోరు విప్పకూడదు. ఎన్నో అన్ని నోములూ, వ్రతలూచేసి వొకొక్క రోజు పచ్చి మంచినీళ్లయినా ముట్టకుండా వుంటున్నావుకదా, నోమో

వ్రతమో అనుకుని, కాస్తా ఈమాత్రం పాలించూ. ఏం, చేస్తావా ?"

"ఊఁ. ఎందుకు చెయ్యను ?"

భార్య మాటలో అంతజోరు వున్నట్టు అనిపించలేదు బరజుకి. రెండురోజు లయాక పెద్దకోడలు చిన్న కోడలుతో దెబ్బలాడేసి, నాలిక కరుచుకుంది. అన్నివిధాల బోధపరిచాడు బరజు. కాని కోపంమీద అన్నీ మరిచిపోయింది తాను.

బరజు అన్నాడు, "బాగానే నోము పాలించావు !"

భార్య ముకుపుటా లదిరిస్తూ అంది, "పాడుబుద్ధి మండి పోనూ, పిసరంత జ్ఞాపకం లేకపోయింది !"

"సరే పోనీ, ఈసారి జ్ఞాపకం లేకపోయింది. మరొకసారి ఇలాఅయితే ? నాకు తోచింది నేను చేస్తాను."

భార్య భయపడిపోయింది. ఏమో, మరేం చేసేస్తాడో ! అయితే చీటికీ మాటికీ చిన్నకోడలు కళ్ళముందు తన పిల్లల్ని అడ్డమాని తిట్లూ తిట్టిపోస్తూవుంటే, తానెలా వూరుకుంటుంది ? అసందర్భం !

బరజు గ్రహించాడు, వూరికే ఇల్లు వొదిలి వెళ్ళిపోతే భార్య మారదు. ఇంట్లోవుండే, అన్ని ఉపాయాలూ చెయ్యాలి. ఇకముందు భార్య వ్రతభంగం చేస్తే తాను వ్రతం పాలిస్తాడు బరజు. ఇంట్లో తాను మాట్లాడడం మానేస్తాడు. భార్యతోనే కాదు, పిల్లలతోనే కాదు - ఎవ్వరితోనూ మాట్లాడడు. ఏమంటే, వొక్క భార్యతో మాటలు మానేస్తే, పిల్లలతో మాట్లాడించి అన్నిపనులూ జరిపించుకుంటుం దామె.

వారం పదిరోజులు గడిచిపోయాయి. నేత్రమణి ఎన్నో అంది. పెద్దకోడలు నోరు విప్పలేదు అయితే ఆమె మనస్సులో తేళ్లూ జెర్రులూ పాకుతూ వుండేవి.

"తగలబడిపోవాలి. మండిపోవాలి. బుగ్గయిపోవాలి. గొడ్డుముండ. పిల్లలు మింగిన పిశాచి. కూతురు ముండమోసి పోవాలి" - ఇలా గర్జిస్తూ చిన్నకోడలు యుద్ధానికి పిలిచేది; తుదకి వూరుకునేది. పెద్దకోడలు సహించునా ఇది! బరజు ఇంట్లో లేనప్పుడు అడపా దడపా ఏదో ఒకమాట అనేసి చప్పున వూరుకునేది. ఏమంటే, ఆమె వొక్కమాట అంటేచాలు, చిన్న కోడలు గొంతుక వొక్కసారి పంచమానికి లేచిపోతుంది. హటాత్తుగా ఒకవేళ బరజు ఇంటికి వచ్చేస్తే, అతడిచెవిని పడు తుంది. గదిలోనో, వీధిగుమ్మంలోనో బరజు వుంటేమాత్రం ఆమె నోరు బందయిపోయేది.

అవాళ ఎంచేతో బరజు త్వరగా ఏరుతోలుకు ఇంటికి వచ్చేశాడు. వీధిగుమ్మంలో ఏరు విప్పుతున్నాడు. ఇంట్లో కేకలు వినిపించాయి. అగ్గిమీద గుగ్గిలం చల్లుతున్నట్టు పెద్దకోడలు మధ్యమధ్య ఏదో అనేస్తూవుంది. చిన్నకోడలు చిందులుతొక్కుతూ వుంది. గదిలో బరజుని చూసి పెద్దకోడలు నాలిక కరచుకుంది. గమ్మని వూరుకుంది. బరజు మొహంచూసి ఆమె వొళ్లుకొయ్యి బారిపోయింది. చిన్నకోడలు సిగ్గూ సెరమూ వొదిలేసింది. బావగారిని చూసి స్వరం కొంచెం తగ్గిందేకాని, బందుకాలేదు.

బరజు భావించాడు, తన జీవనం పాపిష్టి జీవనం. తనవల్లే ఇల్లు సర్వదుంబాలా కాడానికి సిద్ధంగా వుంది. మాన మర్యా దలు మంటగలిసి పోయాయి. బంగారంలాంటి కొంప బుగ్గయి పోయింది. పండువంటి సంసారం పాడయిపోయింది. ఇంకే

ముంది ? తుదకి దుంపనాశనమయిపోతుంది. ఇంటిమధ్య గోడ వేసి వేర్లు కావలిసిందేనా ? పోనీ అంతమాత్రాన కొట్లాట బందవుతుందా ? ఒకరి జాగాలో వొకరు గొయ్యి తవ్వారనో, పొయిబుగ్గి పోశారనో, వొకరి పిల్లి వొకరి ఇంటికి వెళ్ళిందనో - అన్నిటిలోనూ కలహబీజా లుండనేవుంటాయి. అయితే ఏం చెయ్యాలి ? వేర్లయిపోయి వొక అన్నదమ్ముడు మరో దగ్గిరికి లేచి పోవాలా ? మనిషి తనలోవున్న సైతానుకి జడిసిపోయి ఇన్ని పుర్రాకులుపడితే, ఇక ఇరుగూ పొరుగూ, వూరూ వాడా చూసుకుని బతకడ మెందుకూ? అడివిలో వొంటరిగా వుండడం ఇంతకంటే నయంకాదా ?

బరజు ఏది నిశ్చయించుకున్నాడో అదే చేశాడు. ఇంట్లో సంపూర్ణంగా మాట్లాడడం మానేశాడు. భార్య అడిగినా పిల్లలు ఏదన్నా చెప్పినా - ఎవ్వరికేసీ అతడు చూసేవాడు కాడు - వొట్టి మూగతనమే కాదు, బ్రహ్మచెవుడు ! ఇదిచూసి భార్య బిక్కచొచ్చిపోయింది. మళ్ళీ ఇదేమిటి ఈ ఉపద్రవం ! మనిషి పలుకూ ఉలుకూ లేదు. ఇదేమిటి ? బరజు నడవడిచూసి ఆమె నవ్వాలా ఏడవాలా ?

దినంమీద దినం వెళ్ళిపోతూవుంది - బరజు మాట్లాడ లేదు. అప్పుడప్పుడు బలబలా చూసేవాడు. పూర్వం నీసు లేక పోతే ముద్ద రుచించేదికా దతడికి. ఎక్కడనుంచయినా రెండు ఎండిన పిత్తపరిగెలు తెచ్చి కాల్చయినా సరే, అతడి కంచందగ్గిర పెట్టవలసిందే. కాని ఇప్పుడు చేపా మాంసమూ కూడా దగ్గిరికి రాడానికి వీల్లేదు. బరజు నోము పట్టాడు. కార్యంసిద్ధించేవరకూ దానికి భంగం కలగకూడదు. నూనె మానేసి జుత్తు పీచులా ఎగు

రుతూవుంది. ఒళ్ళు పోలుసులా తయారయింది. మామ్మూళ్లు ప్రకారం రాత్రిళ్లు భార్య కాళ్ళకి కాస్త నూనె మాలీసు చెయ్యడానికి వచ్చేది. బరజు మాట్లాడకుండా లేచిపోయేవాడు. మొదటలో, బరజు మాట్లాడడం మానేసినప్పుడు పెద్దకోడలు వెటకారం చేసింది. నవ్వింది. ఇప్పుడామెకి ఎల్లప్పుడూ ఏడుపు వస్తూవుంది. అవాళ అమావాస్య. బరజుకి అప్పాలంటే మహా ప్రీతి. అంచేత కొబ్బరి ముక్కలు వేసి రుబ్బి బాగా మెత్తగా వుండేట్టు అప్పాలు పోసింది పెద్దకోడలు. మనసారా భర్తకి తిని పించాలని ఆమె అభిలాష.

బరజు జనపనార పట్టుకుని గుమ్మంలో సులక పేనుతూ కూచున్నాడు. తుంగ తెచ్చి ఎండబెట్టాడు. చాప తయారు చేయడంకోసం. పిల్లలిద్దరూ దగ్గిర కూచుని వున్నారు. పెద్ద కోడలువచ్చి అక్కడవూడ్చి శుభ్రం చేసింది. తబుకుతో తబుకుడు అప్పాలు పెట్టేసి వెళ్ళింది. తరవాత పెద్దగిన్నెతో సగం గిన్నెడు పాలూ, ఇంత ఇగురు కూరా, ఇంత బెల్లమూ పట్టుకుని గబగబా పరిగెత్తుకు వచ్చింది. బరజు వొకముక్క నోట్లో పెట్టాడో లేదో లేచిపోయాడు.

పెద్దకోడలు భరించలేకపోయింది - వొక్కసారి బాంధ్రదు మని భర్తచెయ్యి పట్టుకుంది - "ఎందుకిలా ఇది చేస్తున్నారు! కసింత తినెయ్యండి. మీరేంచెబితే అదిచేస్తాను. ఏ ప్రమాణం చెయ్యమంటే ఆ ప్రమాణం చేస్తాను."

బరజు మాటలు మానేసినప్పటినుంచి పెద్దకోడలు చిన్న కోడల్ని పల్లెత్తిమాట అనలేదు. అయితేమాత్రం! అంతమా త్రాన అంతా అయిపోలేదుకదా! ఇంకా ఎంతోవుంది - అసలు

సంగతి - మనస్సులు కలియాలి. మనస్సులు కలియకపోతే ఏదీ జరగదు.

బరజు మాట్లాడాడు. పెద్దకోడలికి కోటి నిధులు దొరికి నట్టయింది !

బరజు అన్నాడు, "చెప్పనా? ఏం చెపితే అదిచేస్తావూ ?"

"చేస్తాను తప్పకుండా, తప్పకుండా చేస్తాను. ఏంచెపితే అది చేస్తాను."

"ఏం, నువ్వు సొంతంగా తెలుసుకోరాదూ ? ఏంచేస్తే బావుంటుందో అది చెయ్యరాదూ ?"

"అలాకాదు, నాకేమీ తెలియదు. ఏమీ తెలియదు - మీరేంచెబితే అది చేస్తాను."

"చెప్పింది చేస్తావూ ?"

పెద్దకోడలు రెండు కళ్ళల్లోంచీ కన్నీళ్ళధారలు కడుతున్నాయి.

ఛకడీ, నేత్రమణీ ఈలోగా వొకటి రెండుసార్లు తలుపు చాటునుంచి తొంగితొంగి ఈ తమాషా చూసివెళ్లాచు, బరజు దెయ్యంలాగ జుత్తుపీచులా పెట్టుకు నుంచుని వున్నాడు. అతడి ఆ గర్విష్ఠిభార్య - దేనికీలొంగని మనిషి - ఆ పెద్దకోడలు అతడి రెండుచేతులూ పట్టుకుని తలవొంచుకు నుంచునివుంది. ఛకడీ నేత్రమణీ ఈ భాగోతం చూసి, గదిలోకి వెళ్ళిపోయి, నోళ్లల్లో గుడ్డలు కుక్కుకుని నవ్వుతున్నారు.

బరజు అలాగే చలించని మహామేరువులా నుంచుని అన్నాడు, "సరే చెప్పు, నీఅంతట నువ్వు ఎన్నడూ చిన్నకోడలుతో వాదించవుకదా! జట్టీ పెట్టుకోవు కదా !"

"అది ఎంతగా ఏమన్నా వూరుకుంటాను."

"ఊం. అది ఎంతగా ఏమన్నా వూరుకుంటాను.'

"సరే, ఇంట్లోకి పద, ఇంకా ఏంచెయ్యాలో చెపుతాను."

భార్య కన్నీళ్ళు బరజు పాదాలమీద పడివున్నాయి. అతడి కఠినమయిన పాదాలమీద అవి వేడిగా వున్నాయో లేవో అతనికే తెలియాలి.

భార్య చూసింది, తాను నవ్వుల పాలయిపోయింది. నవ్వులపా లెవరిదగ్గిర? బరజు దగ్గిరే - లోపమేమిటి? అతడు దొమ్మరాడయితే, తాను దొమ్మరిది! లజ్జా అభిమానమూ అని పైన వొక మూత వుండేది. అది కాస్తా వూడిపోయింది. మరి భయం దేనికి? ఈ చిన్నకోడలూ ఛకడీలకా? ఇరుగు పొరుగువాళ్ళకా? -పట్టుపట్టి అందామె, "ఉఁహూఁ, మీరేం చెపుతారో ఇక్కడే చెప్పండి."

బరజుకి సిగ్గూ బిడియం ఏమీ లేదు. పైగా ఈ తెలివిలేని ఆడమనిషిని ఎంత ఇది చెయ్యలేదని తాను! ఎంత దుఃఖపెట్టలేదని! ఆమె తన ఇల్లాలు, తన పిల్లలు కన్నతల్లి. అస్త్రీయే విశేషించి లక్ష్మి, శక్తి, దేవీ, దుర్గా అయి పూజింపబడుతోంది. బరజు అంత నీచంగా ఎలా చూస్తాడామెని?

ఇవాళ పెద్దకోడలు లజ్జా, అభిమానమూ ఏదీ గణించకుండా వుంది. ఇది చూసి బ్రహ్మానందంగా వుంది బరజుకి.

అలాగే నుంచుని అతడన్నాడు, "అయితే సరే, చెప్పు. రోజూ ఇంట్లో ఏదివండితే అదీ, తినడానికి అట్టేపెట్టిన నెయ్యీ, పాలూ ముందు ఛకడికోసమూ చిన్నకోడలు కోసమూ వేరే

పెట్టి వుంచాలి. వాళ్ళతిండి ముందు చూడాలి. తరవాత పిల్లల సంగతి, అందరివెనక నీదీ నాదిన్నీ."

పెద్దకోడలు కళ్ళు మూసేసి చిలకలాగ అన్ని మాటలూ వల్లించింది - పిల్లల సంగతి చివరినా! కానీ, పిల్లలు నావొక్కరి వాళ్లేనా ఏమిటి? ఇది ఈయనకి బావుందని తోస్తే, మంచిదే.

బరజు కొంచెం నవ్వేసి అన్నాడు, "ఏమిటి, నాచేతులు పట్టుకుని అన్నీ చెపుతున్నావా? అన్న ప్రకారం చెయ్యకపోతే మాత్రం తరవాత విచారిస్తావు. నామీద నీకు ఆశ లేదన్నమాట!"

పెద్దకోడలు సిగ్గుతో ముడుచుకుపోయి చేతులు వదిలేసింది - నిజమే, అవ్వ! ఎంత సేపయి చేతులు పట్టుకునుంచుందో!

బరజు వచ్చి అప్పాల పళ్లెందగ్గిర కూచున్నాడు. పిల్లలతో సరదాగా మాటామంతీ ఆడాడు. పెద్దకోడలు బింకం సడిలిపోయింది, కాని బరజునోట ఆమె ఇగురు కొంచెం తెమ్మనీ, పచ్చిమిరపకాయ కావాలనీ ఎప్పుడయితే విందో, అప్పుడామె కాళ్లు కింద నిలవలేదు. గుమ్మంలోంచి ఇంట్లోకి వొక్క అంగలో వెళ్ళివచ్చింది. గుండెలమీంచి పెద్ద కొండ దించేస్తే ఎలా వుంటుంది, అదిగో అలా తేలిక అనిపించిం దామెకి. రాయిగా వున్న అహాల్య మనిషిగా మారింది - ఇల్లూ వాకిలీ ఎంత బావున్నాయో ఇప్పుడు! బరజు పళ్లెందగ్గిర కూచుని అన్నాడు, "ఛకడిని పిలు."

మంత్రం వేస్తే వెళ్ళినట్లు వెళ్ళింది పెద్దకోడలు. ఛకడిని పిలిచింది. ఆ ఛకడే కొట్టడానికి ముమ్మారు కలబడ్డాడు. అదేదీ జ్ఞాపకం లేదామెకి.

దుకాణానికి వెళ్ళివచ్చాక తింటానని చెప్పి ఛకడి బైటికి వెళ్ళిపోయాడు.

పెద్దకోడలు మనస్సు ఖుసీతో * వుప్పొంగిపోతూ వుంది - అందరూ ఆమెకి మంచిగానే అవుపిస్తున్నారు. అందరితోనూ మాట్లాడాలని ఆమె మనస్సు గెంతులువేస్తూ వుంది. ఛకడి వెళ్ళిపోయాక పెద్దకోడల్ని ఎవ్వరూ ఏమీ బెత్తాయించలేదు. తనంతటతానే చిన్నకోడలు దగ్గిరికి వెళ్ళిందామె ఆమె చెయ్యి పట్టేసుకుని అంది, "చెల్లీ రావే, రెండు అప్పాలు తిందాం. ఛకడి ఎటో వెళ్లారు - ఎంచేపటికి వస్తారో ఏమో!"

చిన్నకోడలు పసికట్టింది - మొగుడు దగ్గర అదరణ పొందాలని పెద్దకోడలు తన దగ్గిరికివచ్చి ఇదవుతూ గునుస్తోంది. మొహం ఝూడించేస్తూ ఆమె అంది, "ఊఁహూఁ, ఈ రెండు జాములప్పుడు ఎవరుతింటారు? ముందు మీరు తినెయ్యండి."

పెద్దకోడలు చిరునవ్వుతో అంది, "చెల్లీ, వెనకటి మాటలు మరచిపోవమ్మా. ఎంతయినా నేను పెద్దదాన్ని కదూ!- ఎప్పుడో ఏదో అనేసివుంటాను. అవన్నీ మూటకట్టుకు కూచుంటావా?"

చిన్నకోడలికి సూదుల్లా వుంటున్నాయి ఈ మాటలు- ఆలుమొగులు పడకండా వున్నప్పుడు ఎడమొగమంటే పెడమొగంగా వుండేది - ఇవాళ కలిసిపోయారని పెళ్లాం వచ్చి పులుముకుంటూ వుంది!

చిన్నకోడలు మొహం బుంగలా చేసుకుని అంది, "ఎందుకూ? ఎవరన్నా నన్నెందుకంటారూ? ఎవర్నన్నా నేనెందుకంటాను?"

---

* సంతోషంతో.

పెద్దకోడలికి ఏమీ పాలుపోలేదు. తిరిగి వచ్చేసి బరజుతో చెప్పింది. అన్నీ విన్నాక బరజు అన్నాడు, "సరే చిన్నకోడలు తినేదాకా నువ్వూ తినకు."

పెద్దకోడలు భర్త మొహం చూసి చిన్న వంకనవ్వు నవ్వింది. బరజుకూడా భార్యకేసి చూసి నవ్వాడు. ఇలా ఇద్దరూ ఇంతక్రితం ఎప్పుడు నవ్వుకున్నారో, ఇద్దరికీ జ్ఞాపకం లేదు. తన నవ్వే అద్దంలో చూసుకున్నట్టు భార్య మొహంలో చూశాడు బరజు. ఆమెకూడా అలాగే తననవ్వు భర్త మొహంలో చూసుకుంది. ఆశ్వయుజ మాసంలో నిర్మలమైన నల్లటి నీళ్ళలో కుమార పూర్ణిమచంద్రుడు కలకలా నవ్వుతాడు. తాను నీళ్ళలోవున్నాననుకుంటాడు చంద్రుడు. తాను చంద్రుడిలో వున్నాననుకుంటుంది నీరు. ఇద్దరిదేహాలూ పుప్పొంగుతాయి. ఇద్దరికీ రోమాంచమవుతుంది. అదిగో అలాగే భార్య మొహంలో ఈ నవ్వు చూసి బరజు శరీరం పులకరించింది. అతడికి తెలిసి వచ్చింది-పెళ్ళయిన రోజునుంచీ ఇవాళదాకా ఆమెతో అతడు మీదమీదే కలిసివుంటున్నాడు. ఇద్దరిమధ్యా వొక ప్రాకారం నిలబడి వుండేది - పేరుకిమాత్రం మూడుముళ్లూ పడ్డాయి. ఇంకా చెప్పాలంటే, ఇద్దరూ విడిపోయినప్పటినుంచీ, ఇంకా ఎడమయిపోయారు. తమ మధ్యవున్న ప్రాకారం ఇవాళ వీరదర్పంతో పగల గొట్టేశాడు బరజు. భార్యా భర్తలు ఇవాళ దగ్గిరసా కలిసి వున్నారు. బరజులోని స్పర్శమణి తగిలి భార్యలోని ఇనుము కాస్తా బంగారంగా మారిపోయింది. ఇద్దరూ ఇవాళ మేలుకున్నారు. భార్య మారిపోవడం చూసి బరజు ఆశ్చర్యపోయాడు. తానిలా కొత్తమనిషిలా అవుపించడంచూసి తనలోతానే నిచ్చెరపోయింది పెద్దకోడలు.

మనుషులందరిలోనూ ఇలా స్పర్శమణి వుంటుంది. తాకించగలిగితేచాలు ఇనుము యావత్తూ బంగారమయిపోతుంది.

సగం రాత్రికి ఇంటికి వచ్చాడు ఛకడి. అర్ధరాత్రిదాకా చిన్నకోడలూ పెద్దకోడలూ ఎవరూ తినలేదు. పెద్దకోడలికి లవలేశమూ కష్టమనిపించలేదు, తనకి ఆలశ్యమయిందని. ఆ చిన్న కోడలే, తన పిల్లల్ని ఎన్ని శాపనార్థాలు పెట్టలేదు! బరజుని ఎంతని తిట్టి పోసెయ్యలేదు! ఆ చిన్నకోడలుకోసం ఇవాళ తాను ఆకలితోనూ, పస్తుతోనూ పడివుంది!

ఛకడి రావడం తెలుసుకుని బరజు అన్నాడు, "ఏంరా, అర్ధరాత్రిదాకా ఎక్కడ తిరుగుతున్నావు, రా? - ఏదీ, ఛకడికి తినడాని కేదో పెట్టవే."

రోజూ భోజనం దగ్గిర కూచునేముందు బరజు ఛకడిని పిలిచేవాడు. భోజనం చేశాడా లేదా అని కనుక్కునేవాడు. ఎటో వెళ్లాడనో, భోజనంచేసి నిద్రపోతున్నాడనో జవాబు వచ్చేది.

ఛకడి ఎన్నడూ అన్నగారి ఎదటపడేవాడు కాడు, అన్నగారికి వొకనాడూ జవాబు చెప్పిన పాపాన పోలేదు. ఏ గూడుపుఠానీ చేసినా నేత్రమణితో చేసేవాడు. అన్నగారు లేనప్పుడు/వదినెతో జగడమాడేవాడు. హరిమిత్రతో అన్ని మాట లాడేవాడు, కాని అన్నగారు ఎదురైతేమాత్రం పుంజాలు తెంపుకు పారిపోయేవాడు. నేత్రమణి వెనకనించి ఎంత పొడిస్తే మాత్రం ఏం లాభం? అన్నగారి ఎదటికి వెళ్ళి అతడు వొక్క మాట నోరువిడిచి చెప్పలేకపోయాడు, ఛా!

పడకగదిలోకి వెళ్ళి ఛకడి నేత్రమణితో ఏదో గుసగుస లాడుతున్నాడు. బరజు మళ్ళీ పిలిచాడు, "ఏంరా, ఎక్కడ దూరావు? ఇక్కడ వడ్డించారు, చల్లారిపోతుంది."

"ఆఁ వస్తున్నాను" అంటూ ఛకడి గబగబా కాళ్ళు కడి గేసుకువచ్చి, అప్పాలపళ్లెం ముందు కూచున్నాడు.

పెద్దకోడలు మళ్ళీ చిన్నకోడల్ని పిలిచింది. "చెల్లీ, రావే. ఎవళ్ళమట్టుకు వాళ్లు తిని పడుకుంటున్నారు. మన ఇద్దరమే ఏం తప్పు చేశామని, రా."

"నాకోసం నువ్వెందుకు కూచోడం?" అంటూ చికాకు పడుతున్నట్టు లేచివచ్చింది నేత్రమణి. ఆఁ, ఇంత ఆదరణ ఎప్ప టినుంచో! చిన్నకోడలుతో కలిసి తినకపోతే పెద్దకోడలికి రుచిం చదులా వుంది!

పెద్దకోడలు పడకగదిలోకి వెళ్ళింది. పెళ్ళయి యిరవ య్యేళ్ళయాక ఇవాళ తన పునస్సంధానంలా వుంది. లోక మంతా తన బంధువులే అనిపిస్తున్నారామెకి. శత్రువులంటూ ఎవ్వరూ లేనేలేరు. తొల్లింటి అందమూ యవ్వనమూ ఇప్పుడు ఆమెలో లేవు, నిజమే. కాని ఇవాళ తనకి వచ్చిన యవ్వనమూ అందమూ - అయిదేళ్లు, పదేళ్ళు గడిచినా వాడిపోవు. శాశ్వత మైన వవి - ఎన్నడూ తయమంటూ లేదు వాటికి.

పెద్దకోడలంది, "ఏమండీ, హోరాపెళ్ళిలో మంచిదొక చీర తేలేదని చిన్నకోడలు చిన్నబుచ్చుకుంది. సున్నా పెళ్లికి దానికోసమొక మంచి చీరె పట్టుకురండి."

తన చెవులు తాను నమ్మలేకపోయాడు బరజు. చిన్న కోడలు కోసం మంచిచీరె తెమ్మని పెద్దకోడలు చేపుతూవుంది.

చిన్నకోడలుకోసం ఏదన్నావస్తే ఈ పెద్దకోడలికే తేళ్ళూ జెర్రులూ పాకేవి. బరజు మెల్లిమెల్లిగా అన్నాడు "సరే, తెస్తాననుకో మరినీకోసమో ?"

"ఆc, మంచి చీరలు కట్టడానికి నాకింకా వయస్సు వస్తోందిగా ఏమిటి ? నా పిల్లలు కడితే నేను కట్టినట్టుకాదూ!"

బరజు అన్నాడు, "నిజమే చెపుతున్నావా?"

"అబ్బే, మీరు వొక్కరే సత్యహరిశ్చంద్రులు. తక్కిన వాళ్ళంతా అబద్ధాలు చెపుతారు !"

"కాదు, నేను నిజం చెపుతున్నానని కాదు. అమసిపివే కదా నువ్వు! కాని ఈమనస్సు ఇలాగే వుండాలి మరి !"

భార్య నవ్వుతూఅంది. "మనస్సు ఇలాగే వుండక ఏమవుతుందండీ?"

"బాగుంది, కాని చెప్పూ, మనం ఇంటింటా బిచ్చమెత్తుకు తిరిగినా ఈ మనస్సు ఇలాగే వుంటుంది? మారదు కదా?"

"ఎందుకండీ ఇన్నిమాటలంటారు? మీరు బిచ్చమెత్తుకు తిరిగితే నేను నాయరాలినై కూచుంటానా? బిచ్చమెత్తడం సంగతలా వుండనివ్వండి, ప్రాణంపోయినా మారదనుకోండి."

బరజుకి బహ్మానందం కలిగింది. పెద్దకోడలులో వున్న దేవత సైతానుని వోడించి కూచుంది.

మర్నాడు పెద్దకోడలు కోనేటికి స్నానానికి వెళ్ళింది. శారదమ్మా, బోడిపండా ఆవిడా వచ్చారు. పెద్దకోడలిమనస్సు ఆనందంతో తాండవమాడుతూవుంది. నూరేళ్ళయిపోగొట్టుకున్న బరజు ఇవాళ దొరికితే ఏలావుంటుంది, అదిగో అలావుందామెకి.

ఇవాళ ఏదీ చిన్నకోడల్ని, మరిదినీ నిందిస్తూ వొక్కమాట అనలేదే ఆమె! "మాకు మరేముందమ్మా, మాపిల్ల లిద్దరికీ ఆ మూడు ముళ్ళూ, పడిపోతేసరి, చేతులు దులుపుకుంటాం. తర వాత ఇల్లూవాకిలీ వాళ్లే అనుభవించనీ. లోకం మీద మనిషి జన్మ మెత్తాక, ఏది వచ్చినా తలవొగ్గాలి. పంతమా? ఎవళ్ళ మీద పంతమే అప్పా! తోడికోడలుతోనూ, మరిదితోనా పంతం! ఎందుకమ్మా, నెత్తిమీద పెట్టుకు ఎవరేం మోసుకు పోయారు కనక, మేంమాత్రం మోసుకుపోతాం!"

పెద్దకోడలు నోట ఈ వేదాంతం విని శారదమ్మా, బోడిపండా ఆవిడా నోళ్లు వెళ్ళబెట్టి చూస్తున్నారు. పెద్దకోడలు చెప్పుకుపోతూ వుంది, "వొక్కచేత్తో చప్పట్లుకావు, అన్నా రాయన - 'మనది తప్పులేదా? వాళ్ళిద్దరిదేనా తప్పంతా?వాళ్లు కుర్రాళ్ళు - వాళ్ళమాట మనం పట్టించుకుంటే తప్పు మనదవు తుందా, వాళ్ళదవుతుందా?' అన్నారు. నిజం విచారిస్తే నాది మాత్రం తప్పులేదటే? అది నాకోసం ఏమీ చెయ్యలేదే కట్టండీ,* నేను పెద్దదాన్నికదా, నేనుమాత్రం దానికోసమేం చేశాను? ఎంచక్కా ఆయన బోధపరిచి చెపుతారంటే, అప్పా!- 'మనతప్పులుమనం చూసుకోలేం. పరాయివాళ్ళ తప్పులుమాత్రం మూటకట్టుకు తిరుగుతాం! నిజమే - నేను నా తప్పు ఎన్నడూ విచారించలేదు. వీధీవాడా లోకులు ఆయన్నెంత మెచ్చుగుంటా రంటావు! నిజంగా దేవుడిలాంటి మనిషి."

పెద్దకోడలు మరి అధికం చెప్పలేకపోయింది. తన సొంతాయన ప్రశంస ఎంతని ఎలా చెపుతుంది! ఛా, సిగ్గు సిగ్గు!

---

* అనుకోండి.

తడిభట్ట మార్చుకుంటూ ఆమె అంది. "ఒలే అప్పా, ఒలే బోడీ, రండి రండి మీకోసం కొయ్యతోటకూరా, వడియాలూ అట్టేపెట్టి వచ్చాను."

పెద్దకోడలు వాటం చూసి శారదమ్మా బోడిపంతా ఆవిడా నిచ్చెరపోయారు. ఇంతదాతగా ఇది ఎన్నాళ్ళయి మారి పోయిందమ్మా!

బరజు దగ్గిర ఎంత ఖరారు చేసిందో, అంతా అక్షరాలా పాలించింది పెద్దకోడలు. తోటికోడలు సంగతి మరిది సంగతి రోజూ ముందుచూసేదామె. పెద్దకోడలు తననిలా ఆదరించ డమే వాజీబయిన * పని అని భావించేది చిన్నకోడలు. ఇన్నాళ్ళ వరకూ తనకీ ఆదరణ దొరక లేదంటే అది పెద్దకోడలు దోషం వల్లే. పెద్దకోడలు చేస్తూవుంటే తాను కలగజేసుకొని చేసిన పని తాను అధికంగా చేస్తున్నదన్న మాట: ఏమంటే పిల్లాజెల్లా బెడద పెద్దకోడలికేవుంది. అంచేత ఇంట్లో మూడువంతులపని ఆమె చెయ్యాలా వద్దా?

---

* సక్రమమైన

9

"ధరమా! ఎవ్రరా కొట్టారు నిన్ను? ధరమా!–" పిలిస్తూ ధరమాబారిక ఇంట్లోకి వెళ్ళాడు బరజు. ధరమా వీపు మీద దూలగుండు కొమ్మల దెబ్బలు వాచిపోయి వున్నాయి. దుడ్డుకర్ర దెబ్బలు నల్లనల్లగా కమిలిపోయి వున్నాయి. చూసి బరజు కళ్ళలో నీళ్లు తిరిగాయి. అతడు ఇంట్లోకి వెళ్ళి చూసే సరికి ధరమా భార్య కసింత సూనె తెచ్చి ధరమా వీపుమీద రాస్తూవుంది. బరజు అన్నాడు. "ధరమా, ఎవ్రరా నిన్ను కొట్టారు?"

ధరముదాసు మూలుగుతూ మూలుగుతూ చెప్పాడు. "మీరు ఇంట్లో లేరా అన్నా! - ఒలే తేయే, ఆబల్లచెక్క తెచ్చి అలా వెయ్యే - ఆ శియాళగుంటడు లేడూ చందగాడూ - వాడు కొట్టాడు - బాపనోడు కొట్టించాడు."

"ఎందుకనిరా? ఏమయిందేమిటి?" నెమ్మదిగా అడిగాడు బరజు.

"మీకు తెలీదా అన్నా, అవడానికేటుంది? - మిశ్ర బ్రామ్మడు ఎన్నాళ్ళయో పగపట్టాడు. ఇయాళ తీర్చేసుకున్నాడు. దుకాణం దగ్గిర కసింత జవాబు చెప్పాను. అయాల నించీ అగ్గిమీద గుగ్గిలం ఏసినట్టున్నాడు - ఇయాల ఎద్దులజత ఆడి అంటిపెరట్ల దూరిపోనాయి. దానిమీద అడిగావా మరి,

ఆ కోపంతో నన్ను పట్టుకెళ్లి కొబ్బరిసెట్టుకి కట్టేశాడు. నా నార్ని ఏమీ అనలేదు. నా మాటతీసే అంత!"

బరజు కళ్లలోంచి నాలుగయిదు కన్నీటి చుక్కలు కింద పడ్డాయి. అయ్యో ధరమా! లోకంలో ఎంతమంది ధరుము దాసుల వీపులో ఇలా పెట్లిపోతున్నాయి! ఎంతమంది బరజుల కళ్ళల్లోంచో కన్నీళ్ళు కారుతున్నాయి! కానైతే ఎవరేం చెయ్యగలుగుతున్నారు?

ధరమా అన్నాడు, "నన్ను ఈసారి ఆడుమామ్మాయి తినిపించేశాడు. నానిక ఆ మిశరగాణ్ణి, చందరాగాణ్ణి సూసే త్తాను, మాదేప్పంది? సర్వవూ౯ తెగించుకు కూకుడున్నాం, సెయ్యాడితే కడుపాడుద్ది. డబ్బుందా దసకవుంచా, ఎవడన్నా వొట్టుకుపోయిందికి? పయిగా నా కొంపకాస్తా సెటిలుమిం టులో ఆడిపేర్నయి పోయిందన్నాడు. నా ఇంటి దిబ్బమీద వంగపెరడేస్తాడంట! ఆడెందుకేస్తాడు? నానే పసిపోతాను, అందుకనే మా ఇంటిదాంతో టన్నాను, 'నీ సేతికడియాలు ఇరి సేసి పారెయ్యి, నా ఆశ వొదిలేసుకో,' అన్నాను-'బారికాళ్ళ పడుసువి నువ్వు. రేపుపొద్దున మరోమనువు సూసుకుని సుక పడతావు. లేదంటే ఇక్కడెలా కూలినాలి సేసుకు బతుకు తున్నావో, ఇంకోదగ్గిర అలాగే బతుకుతావు - నీ కడుపేనా వస్తుంటాది?' అన్నాను."

ధరమా మాటలు బరజు తెలుసుకోలేక అడిగాడు. "ఎందుకురా ఇలా పిచ్చాడిలా వాగుతున్నావు?"

"వాగడంకాదు బరజన్నా, ఇదిగో చువానూనే. సిందూ రం రాసి జాగ్రత్త సేశాను, సూడు!" బాగా సానపెట్టిన కత్తి

తీసి చూపించాడు ధరుముదాసు. "యిదిగో బరజన్నా, మనిషి పీకకి బాగా లేదూ!"

బరజు శరీరం నిలువునా రావి ఆకులా వణకింది. ధరమా నోట ఇవాళ ఈమాటా? ధరముదాసు చెయ్యి పట్టుకుని అత డన్నాడు, "ధరమా, నా తమ్ముడివికదూ! కొంచెంవోపికపట్టు. ఇవాళ మంగళా అమ్మవారి దగ్గిర పూజ - నిన్ను పిలవడానికి వచ్చాను - రాగలవా?"

ధరుముదాసుకి మంగళా అమ్మవారి పూజమీద బుద్ధి పోలేదు. మొదటిలాగే మళ్లీ అన్నాడతడు, "చచ్చిన తల తూరుపుకీ, లేదంటే పడమటికి. ధరముదాసు మిశరగాడి నెత్తురు బొట్టెట్టుకుంటాడు."

"ధరమా, నా తమ్ముడివి కదూ! నామాట విను. కొంచెం వోపికపట్టు, ఇలా ఇదయితే ఏమయినా జరుగుతుందా? ఇవాళ సాయంకాలం మంగళా అమ్మవారి పూజ - రాగలవు కదూ!"

"ఎందుకు రాలేను అన్నా. నాకేటయిందేటి? ఇంత కంటే గట్టిదెబ్బలే అరిగించుకున్నాను. ఇవేపాటి?"

మునిమాపు వేళయేసరికి ధరుముదాసు మంగళా అమ్మ వారి చావిడిదగ్గిర చేరుకున్నాడు. ఎంతో ముందేవచ్చి కూచు న్నాడు బరజు పధాను. సాంబ్రాణి పొగ చుట్టుపట్ల గమ్ము మనిపోతోంది. జయ్ఖుశెయి, ఉదసుతార, రూపజనా, జదు ద్ఘాయి-వొక్కొక్కరే వచ్చి చేరుకున్నారు. తలవంచి మంగళా అమ్మవారికీ వొక్కొక్క దండం పెట్టేసి మాలశీలత మొదట కూచున్నారు.

జడుడళయి అన్నాడు "అన్నా బరజూ, అంతా అదృష్టంరా అదృష్టం ! ధరుము దాసు పాపం, బడుగుపేద, ఎవడికేం నష్టం చేస్తున్నాడు చెప్పూ: ఇవాళ ఇన్ని దెబ్బలు వాడి నుదుటి మీద రాసిపెట్టాడా ?"

బరజు అన్నాడు. "అవాళ నీకు విడమరిచి చెప్పలేదూ - ధరుముదాసు అదృష్టం మరేమీలేదు, సాక్షాత్తూ హరిమిశ్రగారే. హరిమిశ్ర ధరముదాసు నుదుటిరాత తయారుచేస్తాడు. ఒకప్పుడు మంచీ, ఒకప్పుడు చెడ్డా - ఎప్పుడేది తనకి నచ్చితే అది."

"లేదురా అన్నా, నాకెందుకో ఆమాట మీద నమ్మకం కలగడంలేదు. ధరుముదాసు రాత హరిమిశ్రతయారు చెయ్య లేదు. హరిమిశ్రరాత ధరముదాసు తయారుచేశాడు."

"నువ్వు ఎలా అన్నా చెప్పు జదూ, ఒకటే అర్థం రావణాసురుడు రాములవారి దుష్టగ్రహమయి పుట్టడమెంతో రాములవారు రావణాసురుడి దుష్టగ్రహమై పుట్టడమూ అంతే. నుదుటిమీద రాసివుందంటూ కళ్ళుమూసుకు ధ్యానం చేస్తే జరగదు. దుష్టగ్రహం వచ్చిపడినా లోకులు గ్రహశాంతి అంటూ చేస్తున్నారు కదా !"

"అవును, అది నేను కాదనగలనా అన్నా !"

"అయితే, ఈ గ్రహశాంతికోసం ఎంతమంది నడుం కడతారు ?"

"బరజన్నా, నాను మీకేటి సూపెట్టాను ?" అందరూ చెప్పాక కేకవేసి చెప్పాడు ధరుముదాసు.

బరజు తుళ్ళిపడ్డాడు. తరవాత అన్నాడు. "సరే, ఇవాళ హరిమిశ్ర కొట్టారు. రేపు జమీందారు గుమస్తా కొడతాడు.

ఎల్లుండి సాహుకారు బంట్రోతు కొడతాడు - మనం వూరికే దెబ్బలు తినడానికే పుట్టామా ?"

"లేదు లేదు, దెబ్బలు తినడానికే కాదు, దెబ్బలు కొట్ట డానికిన్నీ—"

"ఇవి వొఠి గుండామాటలు. ఈవూళ్లో ఇన్ని రైతు కొంపలున్నాయి. ఎవరయినా ఎవర్నయినా కొట్టడానికి సాహ సిస్తున్నారా? అంచేత సోదరులారా! దెబ్బలు తినడానికే మనం పుట్టాం. అయితే మనం ఎవరినీ కొట్టడం లేదన్నదీ అబద్ధమే. ఏమంటే, మనమే మనవాళ్ళని కొడుతున్నాం. మన బంధువుల్ని, మన అన్నదమ్ముల్ని మనమే కొడుతున్నాం. మన తగువులు మనం తీర్చుకోలేం - అంచేతకదా పయినుంచి తగు మనుషులు పిలవడం—!'

ఉదసుతార అన్నాడు. "అది నిజమేరా తమ్ముడూ, మనం కుమ్ములాడుకోకపోతే అమీను డబ్బులెలా తింటాడు ? అమీనురానీ, మేస్రీటు రానీ మనలో ఎవడి పొలం వాడిదే. తాత తండ్రులు ఏడుతరాలనుండీ ఎవళ్ల పొలం వాళ్ళం దున్ను కుంటున్నాం, వాళ్లు కలం కాగితం పట్టుకుని ఏంచేస్తున్నారో చెయ్యనీ, మన పొలం మనం దున్నుకుందాం. కలంతో గీసేస్తే మాత్రం నీ పొలం నాచేత దున్నించెయ్యరుకదా ?"

బరజు అన్నాడు, "ధరుముదాసు దెబ్బలు తిన్నాడు - ఎవరు కొట్టారు ? మనలోంచి చందరాశియాళ లేకపోతే హరి మిశ్ర వొక్క మనిషి మూడువందలమందిని ఏంచేస్తారు ? ఎంత మందిని కొడతారు ? అసలు సంగతేమిటంటే మనలో కట్టులేదు. ధరుముదాసు దెబ్బలుతింటే, అతడి పొరుగింటి సోదరుడు

ఉదియా నవ్వుతాడు. తాను మంచయిపోతాడు. ధరుముదాసు దెబ్బలుతింటే మనమందరం దెబ్బలు తిన్నట్టు. ఆలోచించండి! దమా ఇల్లు కాలిపోయింది. వాడి కొడుకు చచ్చిపోయాడు - ఆ దుఃఖం మన అందరి దుఃఖమున్నూ అని గుర్తించండి. అపర్తియా కాయిలాపడ్డాడు. మన ఇంట్లో వొకడు కాయిలా పడ్డాడని భావించండి-దమా ఇల్లు నిలబెట్టడమూ మనపనే అను కోండి. అపర్తియా కాయిలా మన కాయిలా అనుకోండి. ధరుముదాసుని వోదార్చడం మన అందరిపనే అని ఊహించండి. అప్పుడు, దుఃఖమన్నది నీళ్ళలా ఇంకిపోతుంది. ఇంతమంది మంచివాళ్ళలో హరిమిశ్ర వొక్కమనిషి చెడ్డవాడయిపోగలడా? ధరుముదాసు దెబ్బలు తిన్నప్పుడు ఇంతమంది నుంచున్నారు కదా, ఏం చేశారు?"

ఇద్దరు ముగ్గురు అన్నారు "మేమేం చేస్తామక్కడ, దెబ్బలు తినాలి కాని?"

బరజు గట్టిగా అన్నాడు, అవును. దెబ్బలు తినాలి. ధరుముదాసు దెబ్బలుతింటే మీరు తిన్నట్టుకాదా? నిన్న మీలో ఎవడో దెబ్బలుతినివుంటాడు. రేపు మరొకడు తింటాడు. ఏమంటావు? ధరుముదాసు వొక్కడే దెబ్బలుతిన్నాడా, మీరం దరూ తిన్నారా?

ముసిలి రతనభాయి అన్నాడు. "అవును, అందరూ దెబ్బలు తిన్నారు. ఇది సూటయిన మాట."

రూపజన్నా అన్నాడు. "మేమక్కడ ఏం చెయ్యగలం చెప్పండి? హరిమిశ్రని ఎరుగుదురు కదా, అతడు ఎవరి మాట యినా వింటాడా? హేమా హేమీలకే దిక్కులేదక్కడ?"

బరజు తాపీగా అన్నాడు. 'మీరుపదిమందీ ధరుముదాసు చుట్టూ నిలబడిపోవల్సింది, 'మిశ్రగారూ, ధరమా ఇవాళ వొక తప్పుచేసేశాడు. రేపుమేంచేస్తాం! మీరు గొప్పవారు. పదిమందిని తిప్పుకుంటున్నారు. మేం కూలివాళ్ళం. పశువులు కాసుకు బతుకుతున్నా. మామాట కొంచెం మన్నించండి ధరమా ఏంచే శాడో, ఏమన్నాడో పదిమందీ కూచుని విచారించండి. ఆ పది మంది ఏశిక్ష నిర్ణయిస్తే ఆ శిక్షవెయ్యండి, కాదూపోదూ, కొడ తామే అంటారా, అయితే మా అందరినీ కొట్టండి' అని చెప్ప వలసింది."

రూపజన్నా నవ్వుతూ అన్నాడు. "హరిమిశ్ర ఈ మాట వింటాడా ? మామీదకూడా దెబ్బలు కురిపిస్తాడు,"

బరజు ఉద్రేకంతో అన్నాడు "బావుండేది - తింటే ధరుముదాసుకోసం దెబ్బలుతినివుండేవాళ్ళు. మీతమ్ముడుకోసం మీరు దెబ్బలుతినేవాళ్ళు. తప్పేంవచ్చింది. హరిమిశ్ర మనల్ని ఇవాళ ధరుముదాసుకోసం కొడతాడు. రేపు నీకోసంకొడతాడు. ఎల్లుండి నాకోసం కొడతాడు. ఒక్కొక్కడికోసం పాతికేసి మందిని కొడతాడు-ఎంతకొడతాడో కొట్టనీ. ఇప్పుడుమాత్రం కొట్టడంలేదు కనకనా! దెబ్బలికి జడిసి దొంగల్లాగ ఇలా ఇళ్లల్లలో దాగుంటున్నాం, అలా అందరం కలసి గుండెలు చూపించి కలిసికట్టుగా నిలబడవలసింది. ఏది వీరత్వమో, ఏది మగతనమో తెలిసేది."

జదుదశెయి అన్నాడు, "ధర్మమంటూ బొత్తిగాలేదా ఏమిటి? - ఉత్తి అన్యాయం మీద సంసారం నడుస్తూవుందా?"

రూపజన్నా అన్నాడు, 'ఊరికే అనెయ్యగానే సరా! ఇంతమంది వున్నారుకదా, ఆపని ఎవరు చేస్తారో చెప్పండి, చూద్దాం?"

బరజు పధాను మండిపోతూ అన్నాడు, "నేనుచేస్తాను, మిశ్రగారి కాళ్ళమీదపడి చెపుతాను, మిశ్ర వినకపోతే ధరుము దాసుని కౌగిలించుకు నిలబడతాను - ఎంతకొడతారో కొట్టండి, దరుముదాసు నాతమ్ముడు, అతడికోసం నేను దెబ్బలుతింటాను. ఈప్రాణం పోయినాసరే వొదిలిపెట్టను. ఊరికే ఈ దెబ్బలూ అవమానమూ చూడడంకంటే, ప్రాణంపోతేమాత్రం ఏమంటాను! ఈ వూరు వూరంతా నిర్మానుష్యమయిపోతే మాత్రం పోయే దేమిటి? పధానపడాలో వంద పేదకొంపలు దుంపనాశనమయి పోతేమాత్రం లోటేమిటి? అందరినీ చంపేసి మిశ్రగారు వొక్కడే వుండాలనుకుంటున్నాడా? అందరి కొంపలూకూల్చేసి, తన వొక్కఇల్లే పెద్దది చేసుకోడమే సుఖమని భావిస్తున్నాడా? అయితే కానీ, ఆయన వొక్కడే వుండనీ ఆస్తిమీద ఆస్తి పెర గనీ. ఈ వూరిలో మన అవసరమే లేకపోతే - ఇలా కుక్కల్లా, పురుగుల్లా బతకడంకంటె చావడం నయంకాదా? మనమంత బలంలేనివాళ్ళమనే మీ రను కుంటున్నారా? అంత చేతకాని వాళ్ళమా మనం? గడ్డిని కాళ్ళతో తొక్కేసి గొర్రెలు మేసే స్తాయి. అయితే ఆ గడ్డితోనే తాళ్ళు తయారయి, ఏనుగులాంటి జంతువు కట్టుబడిపోతుంది. మనం మనుష్యజన్మ మెత్తి, వంద కొంపజనం చచ్చిపోతాం, హరిమిశ్ర వొక్కడూ వూళ్లో వుట్టి కట్టుకు వూరేగుతాడా?"

ఎవరో వొకరు కేకవేశారు, "లేదు, లేదు. ఎక్కడన్నా వుందా ఇది!"

బరజు అందుకున్నాడు, "మన దోషంవల్లే మనం చస్తున్నాం. మనం పదిమందిమీ ఒక్క తాటిమీదికి వస్తే తెలుస్తుంది, హారిమిశ్రులు ఎటో మాయమయిపోతారు. మనం పదిమందిమి హారిమిశ్ర దెబ్బలికి చావడానికి సిద్ధపడితే చాలు, సోదరులారా, తెలుసుకోండి! ఈ వుడుకు నెత్తురు ఏ నేలమీద పడుతుందో, ప్రళయం వచ్చినాసరే, అక్కడ ఆ మరక మాసిపోదు. ఈ శుష్కించిన చర్మం ఎక్కడ మండుతుందో, ఆ అగ్గి ఒక దగ్గర కాదు, సోదరులారా, పది దిక్కులు వ్యాపించి మండుతుంది మరి - ఈ ఎముకలు - మిశ్రగారి దెబ్బలుపడి ఇనుములాగ గట్టిపడివున్న ఈ ఎముకలు - ఇవి ఎక్కడ పడనీ అక్కడ మాట్లాడతాయి. భీముడులాంటి వీరుడు వచ్చి, మేరుపర్వతం మీద వాటిని కోటికోటి యుగాలు రంగరించినా సరే, తరిగిపోవవి. సముద్రంలో పారేసినా సరే, అవి అరుస్తాయి. అన్నలారా, తమ్ములారా, మనం చేతకానివాళ్ళం కాదు. కొర్రు నేలమించి మొలకలు పుట్టించగల రైతులం మనం, కూలీలం!"

బరజు పధాను మాట్లాడలేక పోయాడు. సోం సోం జాపోసిపోయాడు. కళ్ళల్లో నీళ్లు తిరిగాయి. ముసలి రతనభాయి అన్నాడు, "అవునురా, మన ఈ గడ్డిపరక బతుకు వుంటేనేం వూడితేనేం! చంపరా అంటే నేను చచ్చేవున్నాను అన్నాట్ట! మనం బతికే వున్నామా ఏమన్నానా, మన్ని ఎవడన్నా చంపడానికి!"

జదుదళెయి అన్నాడు. "ఇలా మనంచచ్చిపోయివున్నాం అలా అయితే ఇంకా బతికి పోతాం."

రూపజన్నా అన్నాడు, "మీ ఇంట్లో శవంపడి కుళ్లుతూ వుంటే నేను చూడనుకదా, మనలో ఇది జరుగుతుందా ?"

గావంచాతో మొహం తుడుచుకుంటూ అన్నాడు బరజు, "అందుక నేరా తమ్ముడూ, మనకీ అవస్థ! అదేకదూ మొదట చెప్పాను! ఊం, ఏమంటారు? ఊరిలో పదిమందీ వొక్కకట్టు మీద వుంటారా? ఒకడి ఆపద, కష్టం, సుఖం పదిమందీ పంచు కుంటారా? ఏమంటారు? చెప్పండి, చెప్పరేం?"

వీణ్ణివాడూ, వాణ్ణివీడూ తోసుకున్నారు, "చెప్పూ ఏం చెపుతావో!"

బదుదశెయి అన్నాడు, "ఇందులో ఎవడి చేతిదన్నా పదీ అయిదూ ఖర్చయిపోతుందా ఏమిటి? ఇది మనచేతులతో చెయ్య వలసినపని. నోటితో అనవలసిన మాట! ఊరిలో అందరూ అన్న దమ్ములే. ఊరంతా వొక్కటే ఇల్లు. ఈమాట గుర్తించుకుని అందరం కలిసి మసులుకుందామా? లేదంటే ఇప్పుడున్నట్టు జట్టీలూ జగడాలూ ఆడుకుంటూ వుందామా? నాకు ఆపదా హానీ వచ్చినప్పుడు నువ్వు వచ్చి నా గుమ్మంలో హామీగా నిల బడతావు. నీకు కష్టం వచ్చినప్పుడు నేనువచ్చి నీగుమ్మంలో నిల బడతాను. ఏంరా తమ్ముడూ రూపా! ఈమాట మంచిదా, లేకపోతే నీఇంట్లో జగడం జరుగుతూ వుంటే నేను గోళ్ళు గిల్లుకుని కూచుని, నీపెరట్లో నా సొమ్ములు దూరితే నువ్వు బందెలదొడ్డికి తోలుకుపోయా - ఈమాట మంచిదా?"

రూపజన్నా అన్నాడు, "ఈమాట వేరే అడగాలా అన్నా! అయితే నేనన్న మాటేమిటంటే, ఇది వొక్కరోజులో అయిపోయే పనికాదు. అదికాక మనలో వొకరో ఇద్దరో ఉలెత్తుతారు కదా!"

బరజు అన్నాడు, "అలా లేచిన వాళ్ళని మనలోకి లాక్కుందికి ఎన్ని ఉపాయాలున్నాయో అన్నీ చేద్దాం.

బతిమిలాడదాం. కాళ్ళు పట్టుకుందాం - ఎందులోనూ దారికి రాకపోతే వెలివేసి వేరే పెడదాం. పాకీ వాళ్లూ, మాల వాళ్లూ అన్యాయం చేస్తున్నారనేకదా మనం వాళ్ళని ముట్ట లేదు. పదిమంది మాటమీదా నడుచుకోనివాడు. మంచి అన్నది ఎన్నడూ చెయ్యనివాడు పాకీవాళ్ళతోనూ మాలవాళ్ళ తోనూ సమానంకూడా కాదు. పాకివాళ్లూ, మాలవాళ్లూ కల్లు తాగుతారు - పాపం పనులు తలపెడతారు, పది రూపాయలు పాడుచేస్తారు. అంతే. వీళ్ళు అంతకంటే హీనులు."

జదుద కెలయి అన్నాడు. "అవునయ్యా, పదిమందిలోంచి విడిపోయి వొక్కడు ఎటుపోతాడు ?"

బరజు మళ్ళీ అందుకున్నాడు, "అచ్ఛా, అయితే మన లోంచి మొదట పదిమంది ముందుకి ఉరకండి. చెడ్డవాణ్ని మంచి దారికి తీసుకువద్దాం. మనం మనుషులం. మనిషి చేత్తోకాని దేముంది ? ఊరి మంచికోసం అంతాచేద్దాం. తిట్లకీ దెబ్బలికీ భయపడవద్దు. చావు వచ్చినా జంకవద్దు ఇదిగో నేను చెపుతు న్నాను, ఈ పదిమంధిలోనేనొకణ్ణి. నేను ముందు అగ్గిలో దూకుతాను."

నేనొకణ్ణి. నేనుముందు అగ్గిలో దూకుతాను."

తరవాత- జదు, నిధియా, రూపా, ఉదియా, నేతరా, ధరమా- పదిమంది ముందుకివచ్చారు.

జదు అన్నాడు "అన్నీ చేసావుకాని బరజూ, మనిషిచేతిలో ఏమీ లేదురా. భగవంతుడు ఎంతచేస్తే అంత."

బరజు నవ్వుతూ అన్నాడు" భగవంతుడు మన చేతుల తోనే అన్నీ చేయిస్తున్నాడు. మనిషి దేవుడినుంచి వేరే ఉన్నాడా ఏమిటి?"

జడు అన్నాడు," నువ్వన్నమాట నిజం"

"చేసేవాణ్ణి నేనేనోయి చేయించేవాణ్ణీ నేనేనోయి, నన్నొక్కణ్ణితప్పించేస్తే వేరేగతి లేనేలేదోయి ధరుముదాసు అన్నాడు."అంతానెస్తున్నారు మీరు. బావుంది, కాని బరజన్నా, నాకత్తి మాత్రం నేనుఇడిసిపెట్టను. బాగా నూరినూరి అట్టే పెడతాను"

బరజు నవ్వేసి అన్నాడు" నీకత్తిముందు ఏట్లోపారే శాక నేనేపనయినా చేస్తాను."

రూపజన్నా, బంఘా ఇళ్ళకివెళ్ళిపోతూ బంఘా అన్నాడు "బరజుభాయి బాగా చదువుకున్నాడు. ఎంచక్కా మాటలు కూర్చి చెప్పాడో!"

రూపజన్నా అన్నాడు "బరుణెలు పర్వతం బుద్దావ తారం నువ్వు, అలా అనకపోతే ఎలా అంటావు! ఒరే వాడు అమీనుపనిచేసాడు కదరా! చదువులేకపోతే వూరికే సర్కారు వారు పనిఇచ్చేస్తారా ఎమిటిరా!"

10

వచ్చేవైశాఖంలో సున్నా పెళ్ళి.ధాన్యం వుడకబెట్టడమూ ధాన్యం దంచడమూ మినుములు రుబ్బడమూ, వడియాలు పెట్టడమూ, పెద్ద కోడలికి ఊపిరితిసిందికి తీరుబాటులేదు.

నేత్రమణి మంచి పట్టుబట్టి కూచుంది." కన్నవార్రింటికి వెళతాను. అన్నయ్యకి కబురుచెయ్యండి" ఛకడి చుక్కలు లెక్కపెడుతూ కూచున్నాడు- వెర్లుకాకండా మరోదారిలేదు

ఛకడి సన్నయ్యా జారికితో చెప్పాడు, "పెసలకోసం కళ్ళం తయారు కావాలి." సన్నయ్యా ఆరునెలల నౌకరు.బరజు పథాను ఇంట్లో అతడు ఆరుమాసాలు పాలేరు పనిచేసేవాడు. మిగతా ఆరుమాసాలు వీళ్ళింటా వాళ్ళింటా కూలీనాలీ చేసు కునేవాడు. ఛకడి చెప్పినమాట విని తెల్లబోయి చూశాడు సన్నయ్యా.

ఛకడి అన్నాడు,"ఏంరా, బోధపడలేదూ?" సన్నయ్యా అన్నాడు, "ఏమిటి సెపుతున్నారు? ఏరే కళ్ళ మెందుకు తయారు సెయ్యాల?"

"అరే. నీకదంతా ఎందుకు ? నీకు నేనేంచెప్పానో అది చెయ్యి. కోళ్ళు మేపుకున్నవాడికి కొట్లో సంగతెందుకు?"

"ఊ, కోళ్ళుమేపడమా? కోట్లోసంగతులా?।నాకేటీ తెల వడంలేదు. దొరా! ఏర్లవుతారా? ఏ అన్నదగ్గిర ఏర్లవుతారండీ- బరజుపథానుగారి దగ్గిరా ?లచ్చమనుషుల్లో బంగారంముద్దకదా?

"ఒరే, ఈ చలాకీచూపమని ఎవరుచెప్పార్రానీకు! నేను ఏమి ఏదిచెప్పానో అదిచెయ్యి।వెళ్ళు"

"నరే, కానీండి. కూలోడిబుర్రమాది. ఇదంతా మాకేం పట్టింది?"

సన్నయ్యా మనసులో అనుకున్నాడు, "ఈడూ ఒక మని సేనా? బరజుపథాను లాంటి అన్నదమ్ముడు నెత్తికొట్టుకుంటే దొరుకుతాడా?"

బరజు అరిటి గెలలకోసమని రెండు రోజులై ఎటో వెళ్ళాడు. ఇంటికివచ్చి అన్నీవిన్నాడు. చిరునవ్వు నవ్వుతూ భార్యతో అన్నాడు. "కానీకానీ, మంచిదే అబ్బాయికికొంచం సంసారం చేసే బుద్ధిరానీ. ఏమంటావు?"

"కానీ, మంచిదే. ఇందులో మనకి నష్టమేముంది?" పెద్ద కోడలుకూడా నవ్వింది. ఆమెకి ఏమీతెలిసినా తెలియకపోయినా వొక్కటిమాత్రం తెలుసు. బరజు ఏది చేసినా సరైన పనే చేస్తాడనీ, ఏంచెప్పినా అసలయినమాట చెప్తుతాడనీ ఆమెకి తెలుసు ఆపైన ఆమెకి తెలియకపోతే పోనీ - బరజునుండి ఆమె ఎందులోనూ భిన్నంకాదు.

బరజు వెళ్ళి సన్నయ్యతో అన్నాడు, "ఏంరా సన్నీ, ఈ పెసలు ఏ మడివిరా?"

"పంచమాణియా పొలానివి దొరా!"

"తక్కిన పెసలు ఎండిపోయాయా ఏమిటి?"

"ఊఁ, రేపు తీసి పట్టుకొస్తాం - అవి మీకళ్ళంలో కుప్పె య్యాలకదా!"

"నాకళ్ళం వేరే ఏమిటిరా? ఇది మరెవడి కళ్ళమేమిటి?" వంకనవ్వు నవ్వుతూ అడిగాడు బరజు.

సన్నయ్య అన్నాడు, "ఊఁ, గంధం తీస్తూ కర్ర పేరడుగుతారేటి దొరా! ఇది ఛకడి దొరకళ్ళం కాదా! ఏరే తయారు సెయ్యించినారు. ఆరి పెసలు ఏరే వుంటాయి. మీ పెసలు ఏరే వుంటాయి."

"వాడిదేమిటి నాదేమిటిరా సన్నీ - వాడిదీ నాదీ అయితే అంతా వాడిదే. నాదేమీ లేదు. తక్కిన పెసలు పట్టుకు వచ్చి, ఈ పెసలుతోనే కలిపి ఇక్కడే వుంచు."

సన్నయ్య చూశాడు, ఇలాంటి మనిషితో ఏం చెయ్యడం? అడిగాడు, "అయితే అన్ని పెసలూ ఆరే తీసుకుంటారా?"

బరజు నవ్వుతూ అన్నాడు, "అవునురా, వాడు కాకపోతే మరెవడు తీసుకుంటాడు?"

సన్నయ్య బలబలా చూశాడు, "వొంతు వేసుకోరా మరి?"

"బరజు అన్నాడు," ఒరే, తెలివితక్కువవాడా! వొంతులు వెయ్యడం ఎప్పుడయినా చూశావ్రా? నేను పట్టుకు వెళ్ళితే వాడు పట్టుకు వెళ్ళినట్టయేది, వాడు పట్టుకు వెళితే నేను పట్టుకు వెళ్ళినట్టు ఎందుకు కాదురా?"

సన్నయ్యకి ఏమీ అర్థం కాలేదు. పెసలన్నీ తెచ్చి వొక్క దగ్గర కుప్పవేశాడతడు. ఛకడి అడిగాడు,

"ఏంరా సన్నయ్యా, ఇదేమిటి, పెసలన్నీ వొక్కదగ్గిరే కుప్పేశావేమిటిరా?"

"పెద్దదొర సెప్పారండీ, అన్నీ మీరే తీసుగుంటారంట."

ఛకడి మనస్సు చివుక్కుమంది, "ఆఁ - ఏమిటీ?"

"అదేనండీ, మీ అన్నగారు సెప్పినారు. పెసలన్నీ మీరే తీసుగుంటారంట!"

ఇలాంటి మాటలికి రుషిలాంటివాడైనా జుత్తు పీకుకుంటాడు! సులువుగా వేర్లయిపోదామనుకున్నాడు ఛకడి. పైగా ఈగోలుమాలే•మిటి?

నేత్రమణి అన్నీవిన్నాక అంది. "మంచిదే ఆయన ఎంత మంచితనం చూపించుకుంటాడో ।చూపించుకోనీ, అన్ని పెసలూ పట్టుకు వచ్చేయ్యండి. అమ్మేయ్యండి."

హాహారిమిశ్రగారన్నారు, "ఙావుందోయి, పిల్లి అదృష్టానికి వుట్టి తెగిపడింది. ఇంకా అడుగుతావా? వొదిలిపెట్టకు."

• గందరగోళం.

ఛకడి అన్నాడు. "దద్దయ్యగారూ, అన్నిమాటలోనూ వాళ్ళుఇలాగే అంటారు-ఇటు కూతురుపెళ్ళి కొడుకుపెళ్ళి జరుగుతోనే వుంటాయి."

మిశ్రగారు కన్నుకొట్టి అన్నారు, "అదిగదీ అసలుకీలకం అక్కడేవుంది. నీకేసంగతి తెలియదు కనక! ఆవలిస్తే పేగులు లెక్కపెడతావు."

మిశ్రగారి మెచ్చుకోలు విని ఛకడి మొహం చేటంత అయిపోయింది. "సంగతేమిటో నేను తేల్చెయ్యనా దద్దయ్య గారూ, ఇంట ఆడది నన్ను దద్దమ్మ అనేస్తేసరా:"

మిశ్రగారు కాస్తా ఉబ్బవేసారు. "ఒరే, నువ్వుదద్దమ్మ వయితే మరి, తెలిసినవాళ్ళెవర్రా?"

ఛకడి అన్నాడు. " సెసలు సంగతేమో తేలిపోయింది, ఇంకా ఏమిటి చేస్తానో చెప్పనా?"

"ఇంక బెల్లం,"

"సరిగ్గా చెప్పారండి దద్దయ్యగారూ-మీ బుద్ధికి మించింది లేదు. మీకుతెలియని సంగతేముందని! అవునండి దద్దయ్యా, బెల్లం మాట చెప్పారుకదూ, వినండి. పదిపన్నెండు కుండలికి దుకాణా నికి రెండే వచ్చాయి. తక్కినవన్నీ పట్టుకుపోయి ఇంట్లో పెట్టే శారు. ఖర్చుపెట్టినవి ఖర్చుపెట్టేసి, నాలుగయిదు కుండలు అమ్మేశారు. మరి రెండో ఎన్నో పెళ్ళికోసం ఇంట్లో అట్టే పెట్టారు."

"ఒరే, నీకు చెపితేకాని తెలియదు- పన్నెండు కుండ ల్లో నీవాటాకి ఆరువస్తాయి. నువ్వురెండు పుచ్చుకున్నావు-

ఇంకా నాలుగు నీకు రావాలి కదా! అవి ఇంట్లో వుంచేనేం బైటవుంచేనేం? అవి నీవే.''

"అవునండీ దద్దయ్యగారూ, మా ఆడది నాతో మహా పోరు పెడుతూవుంది. మిగిలినబెల్లం పట్టుకువచ్చి మన పడక గదిలో పెట్టండి, మన బెల్లం మధ్యగదిలో ఎందుకుండాలి? అంటుంది.''

"అది కలిగిన వాళ్ళింటి పిల్లరా- ఏమాటచెప్పినా ఇల్లు బాగుపడేమాట చెపుతుంది.''

ఛకడి మధ్యగదిలోంచి మూడు బెల్లపుకుండలు తెచ్చి తన పడకగదిలో పెట్టాడు! పెద్దకోడలునోరు విప్పలేదు. ఛకడి అన డం మాత్రం వింది, "పెళ్ళికి బెల్లంకొని పట్టుకురండి. ఈ బెల్లం దుకాణానికి కావాలి.''

బరుజు ఇంటికి వచ్చాక పెద్దకోడలు చెప్పింది.

"ఇదేమిటండీ బెల్లపుకుండలన్నీ ఛకడిపట్టుకుపోయాడు?"

ఇప్పుడు బరజు మొహాన ఎల్లప్పుడూ చిరునవ్వే. గంప లాంటి మొహానికి ఆనవ్వు అందంగావుండేదికాదు. అతడన్నాడు' "పెళ్ళికి కొని తెస్తాంకదూ, అందుకనివాడు పట్టుకుపోయాడు.''

"ఇదేం న్యాయమండీ, కొనితేవడమెందుకూ?"

"కొనకపోతే పెళ్ళికార్య మెలాజరుగుతుంది?"

భార్య వూరుకుంది. ఈమాటకి మరేం జవాబుచెబుతుం దామె?

సన్నయ్యబారికి అన్నాడు. "మరిలాబంలేదు! ఊ, ఊఁ అద్దరేతిరి నక్కలు రొప్పించెవరు?-నీళ్ళు తోడించెవరు? ఫల సాయం పండించిం దెవరు? బెల్లం తినేసరికి తినిందెవరు?"

నెత్తవోర్రు అన్నాడు," ఒరే, మనిషయితే వాడిలా చేస్తాడా? ఎవడయినా అలాంటి అన్నదగ్గిరా వేర్లవుతాడు? ఉత్తిమప్పిన బుద్దివల్ల ఇలా అవుతున్నాడుకాని వాడికి బుద్దేమయినా వుందా?"

సన్నయ్య అన్నాడు, "బుద్దున్నవాడు ఎవడన్నా ఇలా సేస్తాడా? ఆయన వొక్కమనిషి, ఏది పండించకపోతే అదికాదు. పండించిన పెశీపంటా కొంపకే వచ్చింది. అందరి కర్సూ అందులోనే కానేదా? అందులోనుంచే నీదుకానంపాకకి రొండుకుండలిచ్చినాడు గదా: ఆ బాపతేమన్నా కానిడబ్బు అడిగినాడా? పెళ్ళినాటికని రొండు కుండ లుంచినాడు. అయీ ఎగరేసు కెల్లిపోయినావు! నువ్వు సిగ్గుమాలినోడి వయినావని అందరూ అలా గవుతారేటి? ఇంత అనాకారి బుద్దా?"

ఇంట్లో ఏమయినా కానీ, బైటికిమాత్రం రాకండా వుంటే చాలు—అదీ బరజు ఉద్దేశం. బైటిబుద్ధివల్లే ఇల్లు ముక్కలు కాడానికి సిద్ధంగావుంది. ఆ తట్టుమాత్రం అతడి దృష్టిలేదు. ధీమాపెట్టుకు కూచున్నాడతడు. తాను విరవకపోతే ఇల్లు విరుగుతుందీ ? ఎవడిసాధ్యం ? ఊరు వూరంతా ఒక్క ఇల్లుచెయ్యడానికి పూనుకున్నాడు తాను. వాళ్ళందరినీ అన్నదమ్ములుగా చెయ్యడానికి సంకల్పించాడు. ఇటు తన ఇంట్లో అన్నదమ్ములిద్దరూ వేర్లవుతారా ? అసంభవం ! తండ్రి చెప్పాడు—"ఇంటిమధ్య గోడ లేవకూడదు, పొలంమధ్య గట్టు పడకూడదు." బరజు పధాను ఈ మాత్రం చెయ్యలేడా? చూద్దాం ఈ ప్రాణం వుంటే ఎంత, వూడితే ఎంత ?

మొన్నసాయంకాలమే కదూ ఊళ్ళోవాళ్లు యావన్మందీ మంగళా అమ్మవారి పాదోదకం పుచ్చుకుని కావూ, బారికా,

గుడియా * మంగలీ వొకరినొకరు అన్నా అంటే తమ్ముడూ అని పిలుచుకున్నారు! ఇవాళ, వొకేరక్తం పంచుకుని, వొక్క తల్లిదండ్రుల కడుపున పుట్టిన అన్నదమ్ములు ఛకడీ బరజులు వేర్లవుతారా ? రేపు చందరా, జగువా ఏమంటారు? 'బరజు ఇంట్లోనే కట్టులేదు—ఒక్క కడుపున పుట్టిన అన్నదమ్ముతే వేర్లయిపోతున్నారు— ఇక వూరంతా అన్నదమ్ములెలా అవుతారు ? ఒకడు కాయిలాపడితే వొకడువచ్చి ఎలా సాయం చేస్తాడు?' అంటూ అనరూ? బరజు పధాను బతికివుండగా ఈ మాట వింటాడా ? అలా అయితే తాను చవ్వకండా బతకడ మెందుకు?

కట్టికర్ర విరిగిపోతుంది కాని వంగదు - బరజు పధాను నికరమైన మనిషి హారాపెళ్ళి ఎలాజరిగిందో సున్నాపెళ్ళి జరగాలి. మోతీపెళ్లి అలాగే జరగాలి. హారాపెళ్లికి తాను ఎక్కడయినా బదులుతెచ్చాడా ? ఇంట్లోపాతుడేమయినా తీశాడా ? ఆ ఇంట్లోనే ఎలాగో వొకలాగ జరిగిపోయాయి. సున్నా, మోతీలకోసం భయమెందుకు ? వాళ్లని పుట్టించిన వాడే చెప్పకండా చెయ్యకండా మొదట తల్లిరొమ్మున పాలు సిద్ధంచేసి పెట్టాడు. వాడే ఇప్పుడున్నూ అన్నీ నెరవేరుస్తాడు. దీనికొక విచారమంటూ ఎందుకూ బరజుపధానుకి ?

"చేసేవాణ్ణి నేనేనోయి, చేయించేవాణ్ణి నేనేనోయి,

నన్నొక్కణ్ణి తప్పించేస్తే వేరేగతిలేనేలేదోయి! చేసినా వాడేచెయ్యాలి. చేయించినా వాడే చేయించాలి. దీనికోసం ఇంత బుర్రచించుకోడమెందుకూ బరజు ? ముసిలిపధాను కళ్లుమూసి

---

* బెల్లం వస్తువులు చేసేజాతి.

నప్పుడు ఆకాశం కేసి చేయెత్తి చూపించి చెప్పిపోయాడు, 'మీకోసం ధర్మం దాచాన'ని, కానీ ఎక్కడ దాచాడు? బరజు దగ్గిర దాచాడా? భకడి దగ్గిర దాచాడా? మరింకెవరిదగ్గిర దాచాడా? ఎక్కడా లేనేం? ధర్మం అందరికోసమున్నా కాదా! అందరి యిళ్ళల్లోనూ అది నిండేవుంది. బరజుకి భయందేనికి - భయపడే వాళ్ళు నాస్తికులు, బరజుకోసం ధర్మం వుంది - చెట్లచేమల్లో వుంది. నదుల్లోప్పుడి, పర్వతాల్లోనూ, అడవుల్లోనూ - అన్ని చోట్లా బరజుకోసం ధర్మం వుంది మనుషుల గండిక * లోనూ, ఊళ్ళలోనూ, పట్నాల్లోనా ఏధర్మం వుందో మనుష్యమాత్రుడు లేనిచోటా, జీవజంతువులులేనిచోటా అదే ధర్మం వుంది బరజు దేనికి భయపడుతున్నాడు? మానవ బాలుడే కదా, ధ్రువుడు! అడివీ గిడివీ ఏదీ లక్ష్యపెట్టలే దతడు. పులికీ, పాముకీ దేనికీ బయ బడ లేదు.

బరజు గదిలో చేతులు జోడించి అన్నాడు, "హే ధర్మ దేవతా, నాకు బలం ప్రసాదించు. సాహసం ప్రసాదించు అధర్మం వున్నచోట, పాపంవున్నచోట నేను బోర ♦ విరుచుకు నుంచో గలిగేట్టు, ప్రాణాలర్పించ గలిగేట్టు అనుగ్రహించు. అధర్మం హతమార్చడానికి, పాపం ధ్వంసం చెయ్యడానికి నా ఎముకలు ఆయుధాలు కానీ!"

సున్నా పెళ్ళి జరిగిపోయింది... చిన్నకోడలుకోసం మంచి కోకవచ్చింది - అయితే ఆమెకిమాత్రం నచ్చలేదు- "ఊఁ, పెళ్లిమీద పెళ్ళిచేసి, ఇల్లు గుల్లచేసేశారు. ఊరికే నా కళ్లు తుడవ డానికని చీరెముక్క పట్టుకు వచ్చారు. ఓ, ఎన్నికోకలో చూశాను - మీ చీరె మీరే పెట్టుకోండి."

---

* నందడి ♦ రొమ్ము

ఎన్ని కాలాలనుంచో మనుష్యజాతి ప్రవాహంలా సాగి పోతూవుంది. మనిషిని మనిషి కుమ్ముకుంటూ పోతున్నాడు. కాళ్ళకింద చచ్చిచావని మనుష్యులు "చచ్చాను చచ్చాను" అంటూ అరుస్తున్నారు. కుమ్ముకుపోతున్న వాడి చెవులకు విని పించడంలేదు. ఈ వడిలో అతడు కొట్టుకుపోతూ నడుస్తు న్నాడు. క్షణంకూడా ఆగడంలేదు. నిలవడంలేదు. ఎవరో కేక వేస్తున్నారు. కొంచెం విందామన్న మాటలేదు. కెరటం మీద కెరటం - వొకడు మునిగితే వొకడు తేలుతున్నాడు- వొకడి సంగతి వొకడి కక్కరలేదు! తన అన్నదమ్ముల రక్తం తాగడం తనబంధువుల రక్తం, తన కుటుంబంవాళ్ళరక్తం, ఇరుగుపొరుగు వాళ్ళరక్తం తాగడం నేటిదాకా మానలేదు మనిషి. ఇంకా ఏనాడు మనిషికి సభ్యత్వం వస్తుంది? అడవులూ, మహారణ్యాలూ మారిపోయి మేడలూ మిద్దెలూ అయిపోయాయికాని మనిషి ప్రకృతిమాత్రం-పంతం, కపటం, అహంకారం- ఎలాంటి దలాగే వుంది-

భూమి సూర్యుడిచుట్టూ తిరుగుతూ వుంది - పగలూ, రాత్రీ, నెలలూ, సంవత్సరాలూ తయారుచేస్తూ వుంది. మనుష్య జాతి ప్రవాహం యుగయుగాలనుండీ వొకేవిధంగా సాగిపోతూ వుంది, ఎన్నెన్ని కలహాలు, కపటాలు, అహంకారాలు - ఎంత లేసి యుద్ధాలు, మహా యుద్ధాలు, రాజులు, మహారాజులు ఎటో వెళ్ళిపోయారు. సత్య, ద్వాపర, కలియుగాలు ఎటో ఏష్యమై * పోయాయి, ఈ కాలప్రవాహంలో ఎవరిస్థానమెంత వుందో, దాని బేరీజు వేసినవాడెవడు ? బరజు పధాను! బరజు పధాను దీనిలో ఎక్కడ? ఈ ప్రవాహంలో అతడొక గడ్డి

* గడిచి,

పరక, ఎన్ని సుళ్లో, ఎన్ని నురుగులో, ఎన్ని బుడగలో దాటు కుంటూ నడిచిపోతున్నా డతడు. కాని హటాత్తుగా మధ్యలో అడ్డం వచ్చింది. ఆగూ, ఆగూ - ఎవరో పిలుస్తున్నారు - ఎవరో చీత్కారం చేస్తున్నారు.ఇది మనిషిగొంతుకే! మనిషి! మనిషి!

ఒరే మనిషీ! భూమి నీకు చాలడంలేదురా, ఆకాశం చాలడంలేదు - పైగా యేమిటీ పని? నీ అన్నదమ్ముల్ని, నీ జాతివాళ్ళని, నీ రక్తబంధువుల్ని కుమ్మేసి, తొక్కేసి వెళ్ళిపోతు న్నావు! - ఒకడు రోగంతో మూలుగుతున్నాడు. అతడికి మందుపిసర తెచ్చిపెట్టే దిక్కులేదు - చేతిలో ఎర్రని ఏగానీ లేదు - వొకడు ఒకపూట తిని, మూడుపూటలు పస్తుపడి వున్నాడు. చంకలో పిల్లాడికి కుడపడానికి వొకతల్లి రొమ్ములో పాలులేవు - వొకడి వీపు దెబ్బలతో పెట్లిపోయి వుంది. నూనె చుక్కకోసం చేతిలో దమ్మిడీ లేదు - ఇదంతా మనుష్యజాతి! ఆగూ, ఒక్క క్షణమైనా నిలబడు! ఎంతమంది మనుషులో వెళ్ళిపోయారు. రాజులూ, మహారాజులూ వెళ్లిపోయారు నువ్వు కొంచెం ఆగిపో. రవంత విననయినా విను - మనిషి గొంతుక కదూ!

బరజు పఠాను మానవప్రవాహంలో అడ్డుకుపోయాడు. అతడు కేక వింటున్నాడు- రోగులూ సగంచచ్చినవాళ్ళూ, పస్తుపడున్నవాళ్ళూ, దెబ్బలుతిన్నవాళ్ళూ అరుస్తున్న అరుపులు వింటున్నాడు. అతడిక దేనికి భయపడతాడు? ఇంటింటూ బిచ్చ మెత్తుతాడు. దెబ్బలుతింటూ చచ్చిపోతాడు. బరజు పఠాను చావుకి భయపడతాడా? తనది ఏమంత గొప్ప జీవనమని! తన కోసం ఏడ్చేవాడెవడు? వెదికేవాడెవడూ? రోగంతోనూ. పస్తి తోనూ కోట్లకొద్దీమంది ఊరూపేరూ లేకండా చచ్చిపోతు

న్నారు. పుడిసెడు నీళ్ళు దొరకడంలేదు. పుట్టినప్పటినుంచీ చచ్చినదాకా ఎంతోమంది హరిమిత్రులచేత పశువుల్లాగ దెబ్బ లుతింటున్నారు. బొబ్బలుపెట్టి పిలిస్తే వినేవాళ్ళులేరు. బరజు పథాను వాళ్ళలో వొక్కడయి చస్తాడు. హే ధర్మదేవతా! నువ్వు ప్రపంచం భరిస్తున్నావు. నీదగ్గిర రాజులూ,మహారాజులూ ఎంతో, నిరుపేదలూ, గర్భదరిద్రులూ అంతే. లోకంలో ధనం కలవాళ్ళకి, బలమున్నవాళ్ళకి, శక్తికలవాళ్ళకి నువ్వు మంచిబుద్ధి ప్రసాదించు. మంచిమాటలు నేర్పు - దుఃఖితులమీద, దుర్బలుల మీద వాళ్ళ హృదయంలో దయ పుట్టించు ధరమాచారికి! వాడికి ఈబుద్ధి ఎవరిచ్చారు? దెబ్బలు తినితిని వాడు చచ్చిపోతు న్నాడు. వాడు మరి మనిషయిలేడు - చచ్చిన శవమయిపో యాడు. ఎంతమంది ధరముదాసులు ఇలా బతికిఉండె శవాలయి పోయివున్నారు! ఓ ధర్మదేవతా ఓ సత్యదేవతా! వాళ్ళని మీరు మనుషులు చెయ్యండి. మంచిబుద్ధి నేర్పండి. గొప్పవాడు తక్కువవాళ్ళని మంచిచూపు చూడనీ - మనిషి మనిషిని గుర్తిం చనీ - గౌరవించనీ, చిన్నవాడు పెద్దవాణ్ణి ఈసుతో చూడ కండా వుండనీ. ఎదటివాడు గొప్పవాడని అతడి నాశనం కోర కండా వుండనీ - బరజు కళ్ళల్లో గిర్రున నీళ్ళు తిరిగాయి

"బరజు అన్నా - బరజు అన్నా!"

"ఏంరా నిత్తా, ఇలాంటపుడు వచ్చావు?"

నితెయి మహారణా వొంటినిండా ధూళి - కాళ్ళనుంచీ తలదాకా విభూతి పూసుకున్నట్టుంది.

నితా మహారణ ఖాంద్రుమని ఏడుపు మొదలుపెట్టాడు. "బరజు అన్నా, నాపని అయిపోయింది -నాబిడ్డలు వీధిలో బికా

ర్లయిపోయారు. కర్రలు నరుకుతే కడుపు నిండుతూవుంది, పాతిక రూపాయలు నే నెక్కడినించి తెచ్చేది చెప్పూ? నా పిల్లలు ముష్టెత్తుకోవాలి కానీ ఇం కేమయినా వుందా అన్నా!"

బరజు అన్నాడు, "ఎందుకలా ఇదవుతావురా నితెయి, ఏమిటయిం దేమిటి?"

నితెయి ఛూచుండిపోయి, నెత్తిమీద చేతులు పెట్టుకుంటూ అన్నాడు, "కూతురు పెళ్లికి, కులంవాళ్ళ సంతర్పణ కని పదిరూపాయలు బదులు తెచ్చాను. ఇరవై దాకా తీర్చాను. కాగితంముక్క ఇచ్చెయ్యమంటే ఇవాళ పాతిక రూపాయలు తెమ్మంటున్నాడు, 'బీదముండావాణ్ణి, ఇన్ని రూపాయలెక్కడ తెచ్చేది? నా కేముందని!' అన్నాను. దానిమీద 'ఏం ఊరంతా కమిటీ కట్టారుకదా, ఇప్పుడు నీబాబు ఎవడిస్తాడో ఇవ్వడేం?' అంటున్నాడు. ఈ మాటవిని అన్నా, నాగుండెలెండిపోయాయి. కడుపులో శూలనొప్పి లేచింది. నా పిల్లలు నట్టేట్లో మునిగిపోతారుకాని ఇంకా ఏమన్నా వుందా? గంజీ కడుగూ పోసి పెంచాను వాళ్ళని-రేపు పొద్దున్న వీధిలో బికార్లయి తిరుగుతారు. పిల్లాడికి ఉబ్బసా కఫం ముంచుకొచ్చింది. మందు తెచ్చి ఇద్దామంటే చేతిలో దమ్మిడీలేదు. పాతికరూపాయలు ఎక్కణ్ణుంచి తెచ్చేది చెప్పూ!"

నితెయి మహారణ భో భో ఏడ్చాడు. బరజు అడిగాడు, "ఎవరి రూపాయలు రా నితెయి, మిశ్రగారివటరా? ఏం నువ్వు ఎప్పుడెప్పుడు ఎంతెంత ఇచ్చావో విడమరచి చెప్పలేదూ?"

"ఇంకా చెప్పేదేమిటిరా అన్నా, బుగ్గిలో దొర్లి దొర్లి తలమీద వెంట్రుకలు ఊడిపోయాయి, ఏమీ లాభం లేకపో

యింది-'పోపో ఊరంతా కమిటీ కట్టారు కదా, ఊళ్ళోవాళ్ళు ఇవ్వరా ఏమిటి?'అంటూ కసిరికొట్టేశాడు..

"కానీ, నితెయి కొంచెం నెమ్మదిపడు- ఇలా వూరికే అన్యాయంగా అన్నీ సాగిపోతాయా?"

"బరజు అన్నా, నష్టేట్లో కొట్టుకు పోతున్నాను-నాకు దిక్కు మరెవరున్నారు? పగలూ రాత్రి చేస్తూ మీదవున్న భగవంతుడే చూడాలి."

బరజు కళ్ళు చెమ్మగిల్లాయి. పెదవులు వణికాయి.

"అన్నీ వాడే చేస్తున్నాడు రా నితెయి. పైనా కిందా వాడే వస్తూపోతూ వున్నాడు. వాడే అన్నీ చూస్తున్నాడు,వాడే అన్నీ చేస్తున్నాడు. వాడే తప్ప నీసంగతి ఎవడు విచారిస్తాడు?

బరజుపధాను కళ్ళలోంచి నాలుగయిదు కన్నీటిచుక్కలు రాలి కింద పడ్డాయి. బరజుపధానా విచారిస్తాడు! చేత్తోగడ్డిపరక తెంచలేడు, నితెయి మహారణాని ఎవడు చేశాడో, హరిమిత్రుని ఎవడు చేశాడో వాడే నితెయి మహారణ సంగతి విచారిస్తాడు.

"చేసేవాణ్ణీ నేనేనోయి చేయించేవాణ్ణీ నేనేనోయి
నన్నొక్కణ్ణీ తప్పించేస్తే వేరేగతి లేనేలేదోయి"

బరజుపధాను ఏంచేస్తాడు?అదిగో వాడి ఆజ్ఞా వాడి ఇచ్ఛ బరజుపధానులో ప్రకాశిస్తూవుంది.

11

సున్నా పెళ్ళి జరిగిపోయింది; నేత్రమణి కోక కట్టుకో లేదు. బరజు పథాను పెసలు కొన్నాడు, బెల్లం కొన్నాడు, పెళ్లి చేశాడు. ఛకడి బెల్లం అమ్మాడు, పెసలు అమ్మాడు. నేత్ర మణికోసం కుత్తిగంటు తయారయింది. గోవతాడు వచ్చింది.

ఛకడి అన్నాడు, "దద్దయ్యా, నేనేం చేసినా సరే, అన్నయ్య కిక్కురుమనడం లేదు. పెసలు అమ్మేశాను. బెల్లం అమ్మేశాను. అంతా పట్టుకెళ్లి ఖర్చు పెట్టేశాను. అన్నయ్యా వదినా దేనికీ నోరు విప్పలేదు. మా ఆడదిమాత్రం వేరే పొయ్యి పెడదామని ఎల్లప్పుడూ ప్రాణం తినేస్తుంది, 'మందెకు పిల్లలు. అందరికీ పెళ్ళిళ్లు చేస్తారు. దొంగతనం చేసినవాళ్ళు అన్నిటికీ వూరుకోక ఏంచేస్తారు? ఊరుకుంటేనే వాళ్ళకి లాభం. మళ్ళీ మోతీ పెళ్లి జరుగుతుంది. పెళ్ళయి వెళ్లిన కూతుళ్ళ ఇళ్ళకి ప్రతి నెలా కావుళ్లు నడుస్తున్నాయి. చిన్నగుంటడి కోసమని రోజూ గిన్నెడుపాలు వాడిక ?' - ఏమయినాసరే, దద్దయ్యా, నా మన స్సెందుకో వొప్పకుండా వుంది. అన్నయ్య ఎందులో అయినా పల్లెత్తి మాట అంటే అనుకోవచ్చు. లోగడ వదినన్నా. చిర్రూ బుస్సూ లాడేది. ఇప్పుడు ఆమెకూడా గమ్మని వూరుకుం టుంది - చిత్రం ! నేను వొక్కణ్ణి ఎంతని కయ్యానికి కాలు దువ్వేది ? లోకులేమంటారు నన్ను ! 'లోకులు మనని చెడ్డవా ళ్ళంటే అననీ' అంటుందది - 'లోకులు మంచీ అంటారు. చెడ్డా

అంటారు - కాని ఎవరయినా మనఇంట్లో తెచ్చి పెట్టేస్తారా ఏమిటి ?' అంటుంది.

మిశ్రగారన్నారు, "అవునురా, నేనేమిటి చెప్పాను ?- పులిపిల్ల పులిపిల్లే, పిల్లిపిల్ల పిల్లిపిల్లే. - అయినింటి పిల్ల అది. నువ్వు నిజంగా దద్దమ్మవి. ఒరే, వీధిలో తలమాసిన వాళ్లూ, పూటకి గతిలేనివాళ్లూ ఏదో అంటారు. వాళ్ళమాటల్లో ఏముంది ? నన్ను అందరూ మంచంటున్నారా ఏమిటి ? అందు కని ఈ దరిద్రగొట్టువాళ్ల మాటలికి భయపడతానూ ? ఇలాంటి నూరు కుక్కలు మొరిగితే నన్నేం చేస్తాయి ?"

భకడి జంకుతూ అన్నాడు, "అయితేనేంగాక. దద్దయ్య గారూ. అన్నీ తెలుసునాకు. అయినా ఎంచేతో ఇదంతా గందర గోళంలావుంది. అన్నయ్య అన్నిటికీ తల వూపుతున్నాడు. నేనై ఎలా వేర్లవుతానన్నమాట ముందు ఎత్తుకోడం?"

"అరే అదికాదురా, కుండలు వేర్లయినంతమాత్రాన వచ్చిపడేదేముంది? అవన్నీ ఉత్తి ఆడంగుల మాటలు. కుండలు వేరుచేసి రెండురోజులు వేరే తింటారు. మళ్ళీ కలుస్తారు మళ్ళీ వేర్లవుతారు- ఈతతంగం సాగుతుంది. వేర్లయితే మగాడిలా వేర్లవాలి. పొలమూ పెరడూ, గొడ్డూ, గోదా, కంచాలూ, ముంతలూ అన్నీ వొంతులు వేసుకోవాలి. అంతేకాని, ఇవాళ కుండలు పట్టుకు వెళ్ళి వేరే ఇంట్లో పెడతావు. రేపు మళ్ళీ తీసుకువెళ్ళి ఆవంటింటిలోనే కలుపుతావు-ఈ ఆడంగుల మాటలు నాకేమీ నచ్చవుసుమా!"

"మరేం చెయ్యమంటారు దద్దయ్యా, నాకేమీ పాలు పోవడంలేదు. 'ముందు కుండా మండా వేరుచేసుకుందాం, తర వాత పొలం, దొడ్డీ, గొడ్డూ గోదా అన్నీ వాటాలువేసి తీసు

కుందాం' అంటుందది - ఇద్దరు కూతుళ్ల పెళ్లికి ఎంత ఖర్చు యిందో లెక్కవేసి, అందులో సగం మనకి వాళ్లు ఇచ్చుకోవాలి' అంటుంది."

"ఛకడీ నువ్వు చాలా అదృష్టవంతుడివి. ఇలాంటిఇల్లాలు ఎవరికి దొరుకుతుందిరా? ఎక్కడ ఏది ఎలా చెయ్యాలో, అన్నీ అది నీకు బెత్తాయించేస్తూ వుంది. అలాంటపుడు నువ్వు గందర గోళంగా వుందంటావా? ఇహిహీ! ఇందులో గందరగోళం ఏముందిరా? నలుగురు తగుమనుషుల్ని పిలుచుకువెళ్లి ఎక్కడి మడిచెక్క అక్కడ చెరిసగం వాటాలు వేసుకుంటారు. ఇందులో చిక్కేముంది?"

"అవునండి దద్దయ్యగారూ, ఠీకౌ*యినమాట చెప్పారు. మరి తగు మనుషులూ గిగుమనుషులూ తెలీదు నాకు - మీరు వొక్కరూ వస్తేచాలు. అయితే, వొకటేనండి దద్దయ్యా, వేర్ల వడంమాట అన్నయ్యతో ఇవాళదాకా అనలేదు నేను. ఎలా చెప్పమంటారు? ఏమని చెప్పేది?"

"ఛా దద్దమ్మా, ఎన్నిమాటలెవడు నేరుపుతాడు నీకు? అన్న దగ్గిర మాట్లాడకండా మూగినోము పడితే వేర్లెలా అవు తావురా! పోపో, ఎలా ఇంట్లో కలిసివున్నావో ఆలావుండు," హరిమిశ్ర చిరాకుపడుతూ అన్నాడు.

ఛకడి అన్నాడు, "మా ఇంటిది దద్దయ్యా, ప్రాణం కొరికేస్తూవుంది- లేదండి దద్దయ్యా, రేపు పొద్దుట మిమ్మల్ని తీసుకు వెళ్ళకపోతే కుదరదు. మీరువచ్చి కూచోకపోతే ఏదీ జరగదు."

---

* సరి అయిన

"ఛా, వొక నేనువచ్చి కూచుంటే ఏం చెయ్యగలనని? నువ్వు అన్నఎదట నోరు విప్పితేనా? తగు మనిషినయి వెళ్ళి నేనా మీయిద్దరికీ వేర్లుచేసేది? మంచిమాటే చెప్తున్నావు నువ్వు!"

"లేదండీ దద్దయ్యగారూ, నేనంత దద్దమ్మనా? ఇవాళ ఇంటిదగ్గిర అన్నిమాటలూ తేలిపోవా?"

మిత్రగారి ఎదటేమో ఇలా చెప్పాడు ఛకడి, కాని ఇంటిదగ్గిర ఏమాటా ఎత్తుకోలేదు. అవాళ మధ్యాహ్నం ఛకడి చూశాడు, తాటాకులూ గంటం పట్టుకుని బరజు భాగవతం దశమస్కంధం చూసి రాస్తున్నాడు. ముసిలి శామపధాను చతుర్థస్కంధందాకా ఎత్తిరాశాడు. తక్కింది రాయమని బర జుకి బెత్తాయించాడు. తండ్రి గుడికట్టాడు, కొడుకు శిఖరం పూర్తిచేస్తున్నాడు. బరజు పరపరా రాసుకుపోతున్నాడు, ఒకటే ధ్యానం. ఛకడి అక్కడికివెళ్ళి తచ్చాడు• తున్నాడు. బరజు అతడి దిక్కు మొహమెత్తి చూడలేదు. ఎవ్వరి దిక్కూ అతడి నజరు * లేదు.

ఛకడి వేర్లయేమాట ఎలా చెపుతాడు? ఒకటి రెండు సార్లు గదిలోకి దూరిపోయాడు. నేత్రమణిని పిలిచి అన్నాడు, "వోలే, అన్నయ్య ఇవాళ వొక్కడే కూచున్నాడు. మంచి సమయం దొరికింది- వేర్లయేసంగతి చెప్పనా?"

"ఊఁ, ఎందుకుచెప్పరూ! ప్రతీదీ అడుగుతారేమిటండీ?" నేత్రమణి మొహం ఝూడిస్తూ అంది.

ఛకడి మళ్ళీ వీధిగుమ్మానికి వెళ్లాడు. బరజు అలాగే రాసుకుపోతున్నాడు. ఈలోగా ఛకడి వస్తూపోతూ వుండడం

• అటూ ఇటూ తిరుగు * దృష్టి

అతడికి తెలియదు. ఛకడి ఈపక్కా ఆపక్కా తారాడాడు. మళ్ళీ గదిలోకి వెళ్ళాడు.

"ఒలే, ఏమిటి చెప్పేది చెప్పూ?"

"ఏం. ఈ సత్తెప్ప మాటలు నాదగ్గిర చెప్పకు." నేత్ర మణి ఇంతలేసి గుడ్లు చేసింది.

ఛకడి వీధి గుమ్మానికి వచ్చేశాడు. "ఛీఛీ, ఆడదాని దగ్గిర ఇంత అవమానమా ? ఈసారి ఏమయినా సరే, చెప్పేస్తాను."

వీధిగుమ్మానికి వచ్చి ఛకడి పిలిచాడు. "అన్నయ్యా !"

బరజు రాత సరిపేసి, కళ్ళెత్తి చూశాడు- ఛకడి నుంచుని వున్నాడు.

"ఏంరా, నన్ను పిలిచావా ?"

పాపం, ఛకడి నోరు తొట్రుకుంది. "ఊఁ ఊఁ, లేదు, అలా వెళ్ళివస్తున్నాను."

ఛకడి అక్కడి నించి వెళ్ళిపోయాడు- అమ్మయ్యా, బతికి పోయాడు.

బరజు మళ్ళీ రాత మొదలుపెట్టాడు.

ఛకడి జబర్దస్తీగా పెసలు పట్టుకు వచ్చేశాడు. దేనికీ అన్నతో మాట్లాడవలసిన అవసరం లేకపోయింది. ఇప్పుడు వేర్ల యేమాట ఎలా చెబుతాడు ? ఆడారి సత్తెప్పా, ఆడారి సత్తెప్పా అని అందరూ అనేస్తున్నారు - కాని చేసేవాళ్ళెవరో రమ్మనూ చూద్దాం !

మర్నాడు తెల్లవారు ఝామునే లేచి బరజు నీళ్ళు తోడ డానికి వెళ్ళాడు. కార్తీకమాసం ఆఖరవుతూవుంది - నీళ్ళెండిపో

యాయి. వర్షాలు లేవు. రైతన్నవాడు ఏంచేస్తాడు ? అందుకనే అంటారు, పొట్టలోంచే రోగం, మేఘంలోంచే కరువు !

బరజుపధానుగూడా, పోరాపట్టుకు వెళ్ళి, సన్నయ్యో జారికితో గూడ వేస్తున్నాడు. చుట్టుపట్ల తక్కిన రైతులుకూడా వేస్తున్నారు. పాటలూ, మాటలూ, నీటిశబ్దం వినిపిస్తున్నాయి. నీళ్ళలో వేగుచుక్క మిలమిలా వెలుగుతూ వుంది. చుట్టుపట్ల వూళ్లూ, చెట్లూ మెల్లిమెల్లిగా, మొదట మసకగానూ, తరవాత శుభ్రంగానూ అవుపిస్తున్నాయి. ఉదయం - భళ్లున తెల్లవారుతూ వుంది. కట్టి విడిచిన తెల్లబట్టల్లాగ కొంగలు కొన్ని సరస మైదానంలోవాలి పురుగు లేరుకు తింటున్నాయి. కాకులూ, గోర పిట్టలూ, గెద్దలూ, నత్తగొట్లూ పొలమూ ఆకాశమూ చిల్లులు పడినట్టు అరుస్తున్నాయి. తూరుపున ఆకాశం ఇంతింత ఎర్ర రంగు పులుముకుంటూ వుంది. దూరంగా వూరిమీద తెల్లటి ఉత్తరీయంలా పొగమంచు చుట్టుకుంది.

గూడ వెయ్యడం పూర్తిచేసి, వొక పచ్చగడ్డి మోపు నెత్తిని పెట్టుకుని బరజు పధాను ఇంటికి బయలుదేరాడు. కట్టుకున్న కోల్లాయిగుడ్డ వరిచేనుమీది మంచుబిందువులు తగిలి తడిసిపోయింది. బరజు పధాను ఇంటి గుమ్మంలోకి వచ్చిచూశాడు. వీధి అరుగుమీద హరిమిశ్రా, ఛకడీ ఏదో గుసగుసలాడుతున్నారు. బరజునిచూసి మిశ్రగారన్నారు - "ఏంరా బాబూ, నీకు రాత్రిళ్లు నిద్రపట్టనట్టుంది! అవును, వొంటిగాడివి! సొంతంగా చేసుకోకపోతే ఎలా ?"

బరజు సొమ్ములపాకదగ్గిర గడ్డిమోపు పడేసివచ్చి అన్నాడు, "ఉదయాన్నే ఎటువచ్చారేమిటి దద్దయ్యా ?"

మిశ్రగారు అన్నారు, "ఒరే, ఈ భడవ నన్ను కూచో నివ్వకుండా వున్నాడు. వేర్లప్రతాడట! వాటాలు వెయ్యాలట! నేను రాకపోతే వాడికేమి చేతకాదట! నాకు పనీపాటూ లేదా? రోజూ ఈ వ్యాపారం ఎవడు చేసుకు కూచుంటాడు?"

బరజు బలబలా చూస్తూ అన్నాడు, "ఎవరు వేర్లపుతారు దద్దయ్యా? వేర్లూ గిర్లూ ఏమిటి? నాకేమి తెలిదే"

మిశ్రగారు ఆశ్చర్యపోతూ అన్నారు, "ఆఁ- నీకేమి తెలీదూ? ఈ గుంటడు నాతో అబద్ధంచెప్పాడూ? నెలరోజు లయింది— 'దద్దయ్యగారూ, మీరు రావాలి, మేం వేర్లవుతాం. మీరు కాస్త కూచుని వాటాలు వేసిపెడుదురు కాని' అంటూ ప్రాణం కొరికేస్తున్నాడు. 'నువ్వు కుర్రాడివి, వేర్లవుతానంటా వేమిటిరా?' అన్నాను. నామాట వింటేనా! కాదండీ దద్దయ్య గారూ' అంటూ పట్టుపట్టి కూచున్నాడు. 'బోలెడంత ఖర్చు- ఇద్దరు కూతుళ్ళకి పెళ్ళిచేశారు- ఏమాత్రంఆస్తని! ఇంత బాదర బందె నేను భరించలేను. నావొంతు నాకు కేటాయించెయ్య మనండి. కూతుళ్ల పెళ్లి ఖర్చు జాబితా ఇమ్మనండి. వాళ్ళదారి వాళ్ళది, నాదారినాది. బురదలో దిగడమెందుకు? కాళ్లు కడ గడమెందుకు?' అంటాడు ఏం చెయ్యమంటావురా బాబూ, తెలతెలవారకండా వచ్చేశాను. ఇప్పుడు వెళ్లేసరికి ముగ్గులేసి మనుషులు వీధిగుమ్మంలో కూచునివుంటారు. నాలుగూళ్ళ కేసులు విచారణచెయ్యాలి. అడ్డమానివాళ్ళ కొంపల్లోని తగు వులూ తీర్చాలి. ఈ బెడదలో కిందామీదా పడుతూ నాసొంత పని ఏదీకాకండా వుంది. పరిమళ్ళు ఎండిపోతున్నాయి. ఎక్కడ నీరుపెట్టాలో, ఎక్కడ అక్కరలేదో ఎవరుచూస్తారు? ఎవరు చేస్తారు?

దివ్వె ఎగ వేస్తే నూనె చేతికి తగులుతుంది. మిశ్రగారు పూరికే తగాయిదాలు విచారణచేసి సొంతపని తగలేసుకుంటు న్నారా? నోటితో అనేశారు, అంతే. కేసులు విచారణచెయ్యనీ, తగువులు తీర్చనీ- ఎక్కడా మిశ్రగారి చెయ్యి తడికాకండా పోదు.

బరజు నవ్వుతూఅన్నాడు, "ఈపాటిపనికోసం పనీపాటూ మానిపించి మిమ్మల్ని లాక్కువచ్చి కూచోపెట్టాడు! వేర్లవడం, వాటాలు వేసుకోడం- ఇదొక పెద్దపనా? మీరు వెళ్ళండి- తెలియనికుర్రాడు వీడు, వీడిమాటమీద-"

"ఆ సంగతి మరి చెప్పుకురా బాబూ! ఎంత చెప్పినా విన్నాడా ఏమన్నానా? 'తండ్రి తరవాత తండ్రంతవారు మీరు. మీరు రాకపోతే నేనేమీ చెయ్యలేను' అంటూ వొకటే పాట."

బరజు అన్నాడు, "మంచిదే, ఎవరు కాదన్నారు? అలా అని ఈమాత్రంధానికిఇన్నిపనులు మీవి పాడుచేసి ఇలా లాక్కు వచ్చాడు!"

మిశ్రగారు లేచిపోయి, గావంచాతో కాళ్ళు దులుపుకుని అన్నారు, "ఆఁ, పిలుచుకు వచ్చాడు, పిలిచినంత మాత్రాన తప్పేముంది? దానికోసం కాదుకాని - ఏంరా ఛకడీ, - ఏడీ ఎటు వుడాయించాడు? చూశావా, ఇక్కడ వాడి సంగతి మాట్లాడుతున్నాం, వాడెటో వెళ్ళిపోయాడు!"

అన్న రావడంచూసి, ఛకడి ముందే ఎంతసేపయో జారి పోయాడు. అతడి మనస్సు దొంగాడి మనస్సులా వుంది. మిశ్ర గారు లోపల్లోపల ఛకడిమీద కారాలూ మిరియాలూ నూరుతూ ఇంటికి వెళ్ళిపోయారు. ఎంతచెడ్డ గుంటడో చూడండీ, ఊరికే తగు మనిషిని బైట పెట్టేశాడు!

బరజుకి ఇవాళ బాగా తెలిసిపోయింది- ఛకడి వేర్లవడం కోసం పట్టుబడుతున్నాడు. "సరే, నువ్వు ఎలా ఈ ఇల్లు విరిచేసి రెండుముక్కలు చేస్తావో చూస్తాను! బరజు ప్రధాను వున్నంత కాలం ఎంతమాత్రం ఈ సంగతి జరగదు."

ఛకడిని పిలిచి చిరునవ్వు నవ్వుతూ అన్నాడు బరజు, "ఏంరా ఛకడీ, వేర్లు కావడానికి పైనించి ఇంతమంది తగు మనుషుల్ని పిలుస్తున్నావెందుకురా? మన ఆస్తి మనం పంచుకుంటాం, తగు మనుషులు వచ్చి దాన్నేమయినా అధికం చేస్తారా ఏమిటి?- సరే, వేర్లుకావడానికి ఎందుకింత ఇదవుతున్నావో చెప్పు?" నెలలతరబడి నేత్రమణి ఛకడిని తరిబీదు చేసింది, నూరిపోసింది. హరిమిశ్రకూడా ఎన్నో విధాల వూదాడు. అంత చేతకానివాడా తాను! ఛకడి బాగా ధైర్యం తెచ్చుకున్నాడు. ధాటీగాఅన్నాడు- "వేర్లుకానా మరి! ఇంటిరాబడి ఎక్కణ్నుంచి ఏంవచ్చినా అంతా మీకిందే ఖర్చవుతూవుంది. రెండేసిపెళ్ళిళ్ళు, ఇంతమంది మనుషుల ఖర్చు- ఇంత బాదరబంది నేను భరించలేను."

బరజు నిచ్చెరపోయాడు ఇప్పటిదాకా అన్న ఎదట తల ఎత్తి పిసరంత మాటాడి ఎరగని ఛకడి నోట ఇవాళ ఈమాటలు బైటికి వస్తున్నాయి! కాదు కాదు, వీడు ఛకడి కాడు. ఛకడి వేషంలో ఇంకెవరో నుంచుని మాటాడుతున్నారు.

బరజు అన్నాడు, "మంచిదే, అయితే వేర్లుకావడమే నీ ఉద్దేశమన్నమాట! నా ఉద్దేశ మేమిటో తెలుసా? నా ఉద్దేశం వేర్లు కా వ ద్ద ని. ఈఇల్లూ, వాకిలీ, పొలమూ, గొడ్డూగోదా ఏదీ వాటాలు కాకూడదని. అచ్ఛా, నీ ఉద్దేశమూ, నా ఉద్దే

శమూ రెండూ ఎలా జరుగుతాయి? చెప్పా సూద్దాం!"
బరజు ఛకడికేసి చూసి నవ్వాడు.

ఛకడికి అర్థం కాలేదు; మొహం వేలవేసి అన్నాడు, "నాకీ అడ్డదిడ్డం మాటలు తెలీవు. అన్నీ సంగోరు * సంగోరు చేసేస్తే తెగిపోతుంది. ఇంత రాద్ధాంత మెందుకని!"

బరజు అన్నాడు, "సంగోరు సంగోరు కాదనే కదూ, నేనంటున్నది! అన్నీ అలాగే వుంటాయి."

ఛకడి చిరాకుపడుతూ అన్నాడు, "చెపుతున్నాను కదూ, నేను కలిసివుండలేను."

"నేను వద్దంటున్నానా ఏమిటి?- వేర్లుకివేర్లూ అవుదాం, ఆస్తిమాత్రం అలాగేవుంచుదాం- అలా అయితే నీఉద్దేశం, నా ఉద్దేశం- ఇద్దరి ఉద్దేశాలూ నెరవేరుతాయి."

"ఇలా అడ్డదిడ్డంగా చెపితే తెలుసుకోలేను. హోరా, సున్నాల పెళ్లిళ్ళఖర్చులూ, తక్కిన ఖర్చులూ అన్నీ లెక్కలు చెప్పేసి, అన్నీ సంగోరు సంగోరు చేసెయ్యాలి."

హోరా, సున్నాల పెళ్లి ఖర్చుమాట చెప్పినప్పుడు ఛకడి గొంతుక తడబడింది- అతడు దగ్గాడు.

బరజు నవ్వుతూ అన్నాడు, "కాదురా దద్దమ్మా, హోరా సున్నాల పెళ్ళి లెక్కలు వేరే ఎవరు చెపుతార్రా? హోరా, సున్నా పెళ్ళాడారు. వాళ్ళ పెళ్ళిళ్ళనాటి ఖర్చువెచ్చాలు ఇవాళ అన్నదమ్ముల పంపకంలో మనం లెక్కవేసుకు కూచుంటాం. ఇలాంటి బుద్ధిమంతులమా మనం! ఎందుకూ? నేను చెపుతున్నాను కదూ, ఆస్తి వాటాలుకాదు, ఇంటిలో గోడ

---

* పగం

లేవదు. మనం వేర్లయిపోదాం- ఈ ఇల్లూ వాకిలీ నీది. పొలమూ పెరడూ, పంటా, ఎడ్లూ, అప్పులూ, చెట్లూ, చేమలూ - అన్నీ నీవే. నాకెందుకు చెప్పూ, మరి వొక్క కూతురుంది; మోతీ- ఎక్కడో వొకదగ్గిర ముడిపెట్టేస్తే సరిపోతుంది. దాము మగ కుర్రాడు- ఎక్కడయినా, కూలి చేసుకుని వాడిపొట్ట వాడు చూసుకుంటాడు. మేం ఇద్దరం మనుష్యులం బతకలేమూ!" బరజు చకడి మొహంచూసి నవ్వాడు.

ఛకడి నోట మాట పెగలలేదు. అన్నకేసి బలబలాచూస్తూ గుటకలు మింగుతున్నాడతడు. ఎన్నాళ్ళయో బరజుని తాను ఎరగనే ఎరగనట్టు నుంచున్నాడు. అతడినోట అప్రయత్నంగా వచ్చేసింది- "ఆఁ, ఏమిటీ?"

బరజు అన్నాడు, "అర్థంకాలేదూ? ఆస్తి వంతులు కాదు- మనం వేర్లయిపోదాం అంతా నీదే. ఇల్లూ, వాకిలీ, పొలమూ, పెరడూ, గొడ్డూగోదా, ఎన్నివున్నాయో అన్నీ నీవే. నేను పెళ్లాం పిల్లల్నితీసుకుని ఇంట్లోంచి వెళ్లిపోతాను. తెలిసిందా?" బరజు నవ్వాడు.

ఛకడి నవ్వలేదు, ఏడవనూలేదు. బలబలా చూస్తూ నుంచున్నాడు. బరజుకేసి చూస్తున్నాడో, మరెటు చూస్తు న్నాడో తనకే తెలియదు. ఒకసారి "ఊహూఁ" అనేసి మాత్రం వూరుకున్నాడు.

బరజు అన్నాడు "తెలిసిందా? - రేపు మోతీనీ, దామూనీ, వాళ్ళ అమ్మనీ తీసుకుని ఇంట్లోంచి నేను వెళ్ళి పోతాను. ఆస్తిపాస్తులన్నీ నీవే."

ఛకడి మరేమీ అనలేదు. మరోసారి "ఊహుఁ" అనే అన్నాడు.

ఈ "ఊహూఁ" అతడి నోటిలోంచి కాదు, హృదయం లోంచి వచ్చింది. ఈ "ఊహూఁ" లో నేత్రమణి తాలూకు జబర్దస్తీ కలవలేదు. మిశ్రగారి చాకచక్యం చేరలేదు. మచ్చా, మరకా లేని నిర్మలమైన "ఊహూఁ" అది.

ఇంట్లోకి వెళ్లి ముసి ముసి నవ్వులు నవ్వుతూ భార్యతో అన్నాడు బరజు, "ఇదిగో, అవాళ అంత ప్రతిజ్ఞ చేసి చెప్పావు. ఇవాళ నిజంగా దాని అవసరం వచ్చింది. ఇంట్లోంచి వెళ్ళిపోవాలి మనం. ఆస్తీ, ఇల్లూ, వాకిలీ అన్నీ వొదిలిపెట్టెయ్యాలి. ఏం, చెయ్యగలవా ?"

పెద్దకోడలు మొదట నమ్మలేకపోయింది. అంది, "ఆఁ, అబద్ధం."

బరజు అన్నాడు, "నీతో అబద్ధమాడతానా?"

బరజు ఎక్కడ అబద్ధమాడాడని, భార్యదగ్గిర అబద్ధమాడతాడు?

అయినా పెద్దకోడలికి అదేదో అసందర్భంలా అనిపించింది. అంచేత ఎగతాళిచేస్తూ అంది, "ఇల్లు వొదిలేసి ఎలా వెళ్లిపోతామండీ?- ఎక్కడ వుంటాం?"

బరజు నవ్వుతూ అన్నాడు, "ఎక్కడ వుంటామా? ఎక్కడవుండేదీ ఎవరయినా ముందే ఖీకిచేసి పెట్టుకుంటారా?"

"మరి, ఖీకీలేదూ ఠికాణాలేదు, దెయ్యం పట్టినట్టు ఇంట్లోంచి వెళ్లిపోతారూ?- ఇదేమిటండీ?"

బరజు నవ్వుతూ అన్నాడు. "రేపు ఉదయమే వెళ్ళిపోతాను. నువ్వు వచ్చేట్టువుంటే ఇవాళనుంచీ సిద్ధపడు. తెలిసిందా?"

పెద్దకోడలు ఇక చేసేదేముంది? "సరే, కానివ్వండి. ఏమిటేమిటి కూడాపట్టుకు వెళ్లాలో చెప్పండి. మూటకట్టి పెడతాను."

చిన్న పిల్లిపిల్లకానీ చిల్లిగవ్వకానీ, వీల్లేదు. ఊరికే అవసరమయిన పాతగుడ్డలు వొకటో రెండో మూటకట్టు. అంతే."

"మరి కంచాలూ గిన్నెలో ?"

"ఏమీ వద్దు. మరొకమాట, ఇంటికబురు పట్టుకువెళ్ళి వీధీ వాడా దండోరా వెయ్యకు."

భార్య అంది, "ఆః, నాకు పట్టింది బాధ !"

భకడి వెళ్ళి అన్ని సంగతులూ నేత్రమణితో చెప్పాడు. "అమ్మయ్యో, పిసరంతమాటకి కలకత్తా పోవయ్యో ! ఇంత మాత్రానికే అందరూ అడిలిపోతారా ఏమిటి ? ఏం జడిపిస్తున్నాడూ ? ఇల్లూ వాకిలీ వొదిలేసి ఎంతమందో ఇలా వెళ్ళిపోయారు ! మరి, ఇతగాడు వెళ్లిపోతాడు ? మంద మందంతా పడి ఎక్కడ వున్నదీ నొల్లుకు తినేస్తున్నారు సర్వనాశనం చేస్తున్నారు. తిరిగీ ఎవడికి భయపెడుతున్నారట! వెళ్లిపో! నువ్వు పోతే నీ వెనకాల అందరూ వెంటబడతారా ఏమిటి ? ఓయమ్మో ! ఎంత భయపెడుతున్నాడే!"

నేత్రమణి భకడిమీద విసుక్కుంటూ అంది, "ఆడారి మొహమూ నువ్వూనూ! దొంగలా వెళ్లిపోవచ్చా * వెందుకట! అనలేకపోయావూ, వెళ్లితే వెళ్లు అని! ఈమాటకే భయపడి పోతారా? మగాడిలాగ జవాబుచెప్పడం మానేసి, దొంగలా

---

* వచ్చేశావెందుకు

వెళ్ళిపోవచ్చాడు!- ఆడారిస త్తెప్పా, నువ్వే అన్నీ చెడగొడు తున్నావు!"

"అదేమిటే అలాఅంటావూ?- వుండు. ఉదయంకదూ ఎటో వెళతాడు! ఎలా వెళతాడో వెళ్ళనీ- మనం గమ్మని వూరుకుంటే సరి."

నేత్రమణి అంది, "ఆఁ, అంతే!"

పక్కగదిలో బరజుకి చిన్నకోడలు మాట వినిపించింది "అనలేకపోయావూ, వెళితేవెళ్లు" అని.

12

ప్రతీదినం లాగే మర్నాడు తెల్లవారింది. తెల్లవారు జామున ఎంతో చీకటి వుందనగా బరజు లేచాడు. ఛకడిని లేపాడు. ఇల్లూ వాకిలీ, పొలమూ పెరడూ, గొడ్డూ గోదా - ఎక్కడ ఉలవల విత్తనాలున్నాయో - ఎక్కడ వరివిత్తనాలు న్నాయో, అన్నీ విడమరిచి చెప్పాడు. ఏమంత ఆస్తని! గంటలో తెమిలిపోయింది.

బరజు అన్నాడు, "ఏం, అన్నీ తెలుసుకున్నావా? ఇక వేర్లు కావడమేనా - ఏమిటి?"

ఛకడి అన్నాడు; "ఊఁ - ఎందుకూ. సగం సగం పంచేసుకుంటే -"

"లేదురా ఛకడీ, నేనేమీ విచారిస్తున్నాననుకుంటు న్నావా ఏమిటి ? - ఈ ఆస్తి వాటాలు వెయ్యవద్దని అయ్య చెప్పి పోయాడు కదూ !"

"కానీండి, ఏం చేస్తారో చెయ్యండి. దీనికి ఎవరేం చేస్తారు ?" ఛకడీకి చికాకు వేసింది.

బరజు గదిలోకి వెళ్లి చూశాడు, భార్య పీడతలూ గిడ తలూ, బుట్టలూ గిట్టలూ ఎన్నో అన్నీ మూటకడుతూ వుంది.

బరజు అడిగాడు, "ఇదేమిటి ఈ కార్ఖానా?"

"కూడా పట్టుకు వెళ్ళవద్దూ?"

"ఇవన్నీ కట్టమని ఎవడుచెప్పాడు? కంచాలూ, గించాలూ ఏవీ పట్టుకోవద్దని చెప్పానుకదూ! పిడతలూ గిడతలు ఎందుకు మూట కడుతున్నావు చెప్పూ?"

భార్య బుంగలా మొహం పెట్టుకుని అంది, "మరేం!- నేను కొనిపెట్టుకున్నానివి "

"తీసెయ్యి, తీసెయ్యి- కొనిపెట్టుకున్నాను! అన్నీ తీసి పెట్టెయ్యి. బట్టలూ గిట్టలూ ఏవి మూటగడతావో చిన్నకోడ లికి చూపించి మరీకట్టు."

పెద్దకోడలు భర్తమొహం చూసింది. భర్తనవ్వాడు. ఒకరినొకరు అర్థంచేసుకున్నారు. మాటాలేదు, మంతీ లేదు.

పెద్దకోడలు ఎవరితోనూ ఏమీ చెప్పలేదు. బరజు ఇల్లువొదిలి వెళ్లిపోతున్నాడని లిప్తలో గుప్పుమంది. ఊరంతా పాకిపోయింది. శారదమ్మా, బోడిపండాఆవిడా, నెత్తరమ్మా శోభమ్మా - ఎంతో అంతమంది అమ్మలక్కలు వచ్చి ప్రధాను గారి ఇంట్లో మూగిపోయారు. ఒకరిచేతిలో పలుదోముపుల్ల

వుంటే, వొకరి చేతిలో పసుపుముద్ద. ఒకరి చేతిలో నూనెగిన్నె వుంటే, వొకరి చేతిలో అరిటాకు చుట్టిన సగం కాలిన పొగాకు చుట్ట. "అవ్వ్వ, ఇదేమిటోవిడ! ఇల్లు వొదిలేసి పారిపోతారా? దొంగలికి భయపడి కుండపెంకులో తిన్నట్టుంది. ఎందుకని! ఆస్తి పంచేసుకుంటే ఏం పుట్టి మునిగిపోయింది! అన్నదమ్ము లిద్దరికీ పడలేదు, వొక్కడు దగ్గిర వుండకపోతే పోయింది - ఇలా లోకంమీద వుందా లేదా? అందరి ఇళ్ళల్లోనూ వున్నదే ఇది - మరి ఈ సింగినాద మెక్కడా చూడలేదు. అన్నదమ్ముల్లో వొకడు ఇల్లూ వాకిలీ వొదిలేసి వెళ్ళిపోతాడా?"

వీధిగుమ్మంలో జదూ, నిధియా, ధరమా, మగుడోయా - ఎంతమందో వచ్చి మూగిపోయారు. నిధియా గావంచా చెంగుతో కళ్ళు తుడుచుకుంటూ అన్నాడు, "బరజుభాయి ఎంతనుకుంటే అంతే. అదిమార్చడం బ్రహ్మతరంకాదు. అత గాడు రుక్కుణారథం, వెనక్కి తిరగడముండదు."

ధరుముదాసు అన్నాడు, "ఆఁ, బరజుభాయి మనల్ని వొదిలేసి ఎల్లిపోతారూ! అంత మీద మీద పడుందా ఏటి?"

జదు నవ్వుతూ అన్నాడు, "మరేంచేస్తావు ధరమా, చెప్పరా!"

"ఏటిసేస్తానా? ఏం, ఆయనెలెత్తే నానూ అటేఎల్తాను. అతనే ఇంతఆస్తి వొదిలేసి ఎల్లిపోనాడు, నాజమీందారీపటన్నా సెడిపోతాదా ఏటి!"

మగా అన్నాడు, "చెడిపోవడం మాటంటున్నావేమిటి ధరమా, ఈవూళ్లోవుంటే మరి లాభమేమిటి చెప్పు? మునిలి పథాను కళ్లుమూసేశాడు. బరజుభాయి ఇల్లువొదిలీ, వూరు

వొదిలీ వెళ్లిపోతున్నాడు, మనమే ఇక్కడ వుట్టికట్టుకు వూరేగుతామా? మనం వుండడమూ వృత్తిదే ఇక."

ధరుముదాసు అన్నాడు, "ఆఁ, ఊరికే అనేస్తే అయిపోతాదా? మనం ఇంతమందిమి వుండగా, ఆరువొక్కరూ ఇల్లిడిసిపెట్టి ఎల్లిపోతారా? మనం కూకుదుండి సూత్తా ఊరుకుంటామా?"

జదుదళెయి వంకనవ్వు నవ్వుతూఅన్నాడు, "నువ్వు ఊడబొడిసేస్తావు! ఏంరా ధరమూ చెప్పవేం?"

"ఎందుకూ, మీరు ముగ్గురూ ఇక్కడ కూకోండి- మిట్టకాయితో ఇంటి ఆస్తంతా ఆయనగారికి పంచిపెట్టేస్తాను. ఆఁ, ఛకడిపధాను మనమాట తప్పిపోతాడా ఏటి?-వొక్కమాటంటే శాన- సూత్తుండండి. సంగోరువాటా ఇచ్చేసేదాకా ఊపిరాడదు- ఆఁ- మరెవ్వరో అనుకున్నారా ఏటి- ఈడు ధరుముదాసు!"

నిధియా అన్నాడు, "ఒరే, ఊరికే ఎందుకురా ఈ ఊకదంపు! అతడు వేర్లు వల్లకాదని చెప్పి, ఖుసీగా • ఇల్లూ వాకిలీ వొదిలేసి వెళుతున్నాడు. నువ్వు వాటాలువేసి ఇంత పొడి చేస్తావు!"

"ఆఁ, ఊరికే తేరగా పడుందా ఏటి? ఇల్లూ వాకిలీ వొదిలేసి ఎల్లిపోతాడు- మనమంతా ఇక్కడ దెయ్యాలిమా కూకున్నాం!"

"గోపాలపురం మొండి అని వీళ్ళనే అంటారు."

• సంతోషంగా.

"ఈన మా తగుమనిసి !"

నిధియా ఏదో చెప్పబోయాడు. జదుదశెయి అడ్డు వచ్చాడు - "ఊరుకో, వుత్తనే ఎందుకీ రభస !"

బరజు చూశాడు, ఊరంతా సంతలావుంది. ఏది ఏమ యినా సరే - అతడు వెళ్ళితీరాలి. తమ్ముడి నోట వేర్లయే మాట విన్నాక, హారా సున్నాల పెళ్ళి ఖర్చులు లెక్క-చెప్పాలన్నాక - వెనకటి మాటలు, పెసలు మట్టించడం, బెల్లం అమ్మేయడం - వొక్కొక్కటే అన్నీ జ్ఞాపకం వచ్చాయి. ఊఁహూఁ, మరి పొసగదు.

ఇంటిమీద మమత మధ్య మధ్య పీకుతూ వుండేది. కాని వేర్లు కావడానికి ఛకడి ఎన్నాళ్లయో తయారవుతున్నాడని తెలియగానే తాను మనసులో అనుకున్నాడు, "ఊఁహూఁ, మరి లాభంలేదు."

చిన్న కోడలు అన్నమాట జ్ఞాపకం వచ్చింది, "అనలేక పోయావూ వెళితే వెళ్లు అని - ఊఁహూఁ, ఈ కొంపలో మరి ఉండకూడదు.''

బరజు వెళ్లి భార్యతో అన్నాడు, "లే, ఇక బయల్దేరు."

ఊరిలో ఆడంగులు పెద్దకోడల్ని వందప్రశ్నలు వేసి ఊపిరాడ నివ్వడం లేదు. "పెద్దకోడలా, ఇదేమిటమ్మా, మొగుడుచాటు ఇల్లాలివి. వీధీవాడా ఎలా తిరుగుతావమ్మా! ఏడుళ్లోవిన్నాం చెప్పూ, ఇలాగ? ఏం, బరజుతో చెప్పలేక పోయావా, వొద్దని?"

పెద్దకోడలు నవ్వింది, "నేను వొద్దంటే ఎవ్వరైనా వింటేనా?"

శోభమ్మక్క అంది "ఆడబిడ్డవి నువ్వు, నాలుగు దిక్కులా ఎలా తిరుగుతావేమిటి? బైటింటికూతురువి, మంగలకులమా, మాదిగ కులమా!"

శారదమ్మ అంది, "ఒకే పుట్టి, ఎందుకా పొందని మాట అంటున్నావు నువ్వు. పెళ్ళికూతురు సంతకి వెళుతుంది, దాన్లో లెమ్మన్నారట! ఈరోజుల్లో గొప్పగొప్పవాళ్ళ ఇంటిపడుచులు వీధుల్లో తిరుగుతున్నారు. మరి పెద్దకోడలు బైటికివెళితే పాపం పట్టుకుంటుందా!"

చిన్నకోడలూ బోడెపడుచా ఆవిడా ఛకడి పడకగదిలో కూచుని గుసగుసలూ, నవ్వులూ, కేరింతలూ సాగిస్తున్నారు.

"ఊఁ, మరి ఆలస్యం చెయ్యకు." అంటూ, బట్టలమూట చంకని పెట్టుకుని, తలకి గావంచా చుట్టుకుని, మూడు మూళ్ళ చేపాటికర్ర చేత్తోపట్టుకుని వీధిగుమ్మంచాటి వచ్చేశాడు బరజు. అతడి వెనక పెద్దకోడలు అడ్డాల్లో పిల్లాణ్ణి చంకని ఎత్తుకుని, మోతి చెయ్యి పట్టుకుని, ఫూరి ఆడంగులతో నవ్వుతూ, మాట్లాడుతూ బైటికి వచ్చేసింది. ఇంటినిండా పెట్టే బేడా, కుండా ముంతా, కొయ్యగూరమడీ, మిరపతోటా చెట్టూ చేమా - దేనినీ చూసింది కాదామె. దేనిమీదా మమత నిలిపింది కాదు - ఆడది, ధన్యురాలామె !

మగా, నెతరా, చందరా, ధరమూ - యావన్మందీ వొక్కటై బరజుని మళ్ళించడానికి పూనుకున్నారు. జను అన్నాడు, "ఉత్తిమాటలు, బ్రహ్మా, విష్ణూ, మహేశ్వరుడూ - ఎవ్వరూ మళ్లించలేరు గాక మళ్ళించలేరు. కట్టికర్ర విరిగి పోతుంది కాని వొంగదు. బరజు భాయి ఏ పనిలో వేలు

పెట్టాడో ఆ పని నెరవేరినట్టు భగవంతుడు అనుగ్రహించనీ, ఇంతే మీరు కోరవలిసింది. అంతేకాని, జరగని పనికి ఎందుకు పెనగులాడతారు ?

'అడివిలో అజగరంలాగ శరీరం కర్మఫలమనుభవిస్తుంది. ఈ శరీరం కర్మఫల మనుభవించక తీరదు,' అయితే బరజుభాయి ఈ శరీరం లక్ష్యపెడతాడా ఏమన్నానా?-"

నిధియా అందుకున్నాడు, "ఒక ఠికాణాస్థలమని వుంటేనా, ఇదిగో ఫలానాచోటికి వెళతాడు అని అనుకోడానికి?"

జదు అన్నాడు, "లోకమంతా బరజుభాయి ఇల్లే. అతడి కోసం విచారమెందుకంటా! సొంతకొంప విడిచిపెట్టెయ్యగల వాడికి, ఇక లోపమేముంటుందీ? తిండీతిప్పలచింత ఏముంటుంది?

'ఆహారంలో మంచీచెడ్డా లేదు,

ఎక్కడ ఏది దొరికితే అదే మంచిది!'

బరజుభాయి నవ్వుమొహంతో చేపాటికర్ర చేత్తో పట్టుకుని బైటికి వచ్చేశాడు. వెనక తన ఇల్లాలు మోతీ చెయ్యిపట్టుకుని, చిన్నకొడుకు దామూని ఎత్తుకుని వెనకకి మెల్లిమెల్లిగా చూస్తూ, ఊరి అమ్మలక్కలకేసి నవ్వుతూ, తలవూపుతూ నడిచి పోతూవుంది.

బరజు జదునిచూసి అన్నాడు, "జదుభాయీ, ఈవూరి సంగతి నీమీద పడింది."

జదుభాయి నవ్వుతూ అన్నాడు, "ఒంటిగాణ్ణి అంతా భరించగలనా?"

"మళ్లీ అదేమాటా ? - వొంటిగాడివా నువ్వు ? ఇదిగో, నేను వొంటిగాణ్ణా ?"

జదుద శెయికి జ్ఞాపకం వచ్చింది -

"చేసేవాణ్ణీ నేనేనోయి · చేయించేవాణ్ణీ నేనేనోయి నన్నొకణ్ణీ తప్పించేస్తే వేరేగతి లేనేలేదోయి."

కాదు, జదు వొంటిగాడు కాదు - మరొకడు తన దగ్గిర వున్నాడు - బరజు ఇవాళ వొంటరిగా ఇంటినుండి బైలు దేరలేదు. మరొకడు అతణ్ణి అంటిపెట్టుకు నడుస్తున్నాడు - అతడికి పరవా ఏమిటి ? భయం దేనికి ?

జదు కళ్ళు తుడుచుకున్నాడు.

ధరమా నిధియా, మగా, నెతరా - అందరితోనూ బరజు చెప్పాడు, "సోదరులారా, వుండండి. విచారం దేనికి ? అన్నిటికీ ఆ వొక్కడే వున్నాడు. నేను ఎక్కడవున్నా మీ సంగతి ముందు తలుస్తాను, ముందు కనుక్కుంటాను."

బరజు మొహం చూసి ఇవాళ యావన్మందికీ భక్తిభావం కలిగింది, ఎంతమందో ఏమేమో అనాలనుకున్నారు, ఎన్నో ఊహాలల్లుకు కూచున్నారు, కాని ఎవ్వరినోటా మాట పెగ ల్లేదు - గొర్రెలమందలాగ అంతమందీ వెనక నడుచుకు వెళ్ళారు.

హోరాతల్లి అయినింటి కోడలు! అంతమంది వూళ్లో మగాళ్ళు! ఏంచేస్తుంది? బాగా ముసుగు లాగేసుకుని, చంకలో పిల్లాణ్ణి పెట్టుకుని, పైటచెంగు కొసా, కూతురిచెయ్యీ కలిపి పట్టుకుని నడుస్తూవుంది. ఊరికి కొత్తగావచ్చిన కోడళ్లు సగం గుమ్మాలు తెరిచి, తలుపులచాటునుండి తొంగితొంగి బలబలా

చూస్తున్నారు. చిన్నకుర్రాళ్లూ, అమ్మాయిలూ గడపలమీద మూగి, మోతీనీ, దామానీ కన్నుగీటి సైగ చేస్తున్నారు. జబ్బుతోనూ, పస్తుతోనూ కాళ్లూచేతులూ ఈనెపుల్లల్లా వున్న ముసీలిపథా నొకడు అరుగుమీద కూచుని అంటున్నాడు, "ఒరే, ఏమిటిరా!- ఈ వూరిలోంచి ధర్మం లేచిపోయిందా ఏమిటిరా!"

బరజుపథాను వూరిలో పెద్దపెద్దవాళ్ళని చూసి, వొక్కొక్క నమస్కారంచేసి, ఎప్పటిలాగ తలవొంచుకు నడిచి పోతున్నాడు. దేనికీ పరవాలేనట్టు, ఏదో ఎక్కడో బంగారం ముద్ద దొరికినట్టు, ఇవాళే కోటీశ్వరుడయిపోతున్నట్టు పరిగెడు తున్నాడు!

ఊరి సరిహద్దుదగ్గిర అందరినీ మళ్లించి, నవ్వుతూ అందరి వీపులూ తట్టి, బరజు పథాను నడిచిపోతున్నాడు. పొలాల్లో వొకడు నీళ్లు తోడుతూవుంటే, వొకడు కలుపు తీస్తు న్నాడు, వొకడు గడ్డి కోస్తున్నాడు - తుకిడీకి తుకిడీ నల్ల నల్లటి జంతువులు లేచి పరిగెత్తాయి - వొకడు తలవంచి మొక్కాడు, వొకడు చేతులు జోడించాడు, వొకడు కళ్లు తుడుచుకున్నాడు, వొకడు ముక్కు తుడుచుకుని టపీమని నిలబడ్డాడు, బరజు వొకడికి నమస్కారం చేశాడు, ఒకణ్ణి దీవించాడు. అందరితోనూ నవ్వుతూ మాట్లాడాడు.

బరజు పథాను మూడుమూళ్ళ కొక అంగవేస్తూ నడు స్తున్నాడు; భార్య వెనకనించి పిలిచింది, "మీరు గబగబా నడిస్తే మోతీ నడవలేకుండా వుంది."

బరజు వెనక్కి చూశాడు, నవ్వుతూ అన్నాడు, "నీమాట చెప్పు, మోతీ మీద ఎందుకు నింద మోపుతున్నావు?-

సరే, వచ్చినప్పుడు చిన్నకోడలుతో చెప్పివచ్చావు కదూ! ఏడీ ఛకడి ఎక్కడా కనపడలేదు నాకు!"

"ఊఁ, చిన్న కోడలుతో చెప్పాను, కాని నా మొహం కేసి చూడలేదామె. మాటాడలేదు. మరి నేనేం చేసేది?"

వెనకనించి ఎవరో వగర్చుకుంటూ పరుగెత్తుకు వస్తున్నట్టు అనిపించింది బరజుకి. వెనక తిరిగి చూశాడతడు.

"ఏంరా గౌరా, నువ్వెక్కడికిరా?"

హరిపురం గౌరాంగ శేణ బరజుపధానుకి నచ్చిన స్నేహితుడు. బరజుభాయి అంటే అతడు ప్రాణం పెడతాడు. తగువులూ, జగడాలూ, మంచీచెడ్డా ఏదయినాసరే, బరజుభాయిని పిలవందే వొదిలేవాడు కాడు. వారం పది దినాలకొకసారి బరజుభాయి కొకదండం పారేసి వెళితేకాని అతడిమనస్సు కుదుట పడేదికాదు. వచ్చేటప్పుడు పుంజెడు వంగపిందెలో, రెండుముళ్ళ దోసకాయలో పట్టుకువచ్చేవాడు. బరజుభాయి దగ్గిరకూచుని వొకగంట మాటామంతీ ఆడేవాడు. తరవాత ఇంటికి వెళ్లేవాడు.

గౌరాంగ అన్నాడు, "మీఇంటి దగ్గిరనుంచే తిన్నగా * వస్తున్నాను."

గౌరాంగుడి కళ్లు రెండూ బాగా వాచి ఎర్రగావున్నాయి మాటలు బరువుగా వస్తున్నాయి. మాట్లాడలేక పోతున్నాడు. నోరు తొట్రుటుకుంటూ వుంది.

"బరజుభాయి, నాదొకమాట మన్నించాలి."

బరజు గౌరంగకేసి చూసి అన్నాడు, "ఏమిటామాట?"

---

* సరాసరి.

"మన్నిస్తానంటే చెపుతాను."

"అరే, ఏమిటో చెప్పవేం?"

"ఉహూఁ, నువ్వు ముందు చెప్పు, మన్నిస్తావా?"

బరజు తత్వం గౌరాకి బాగా తెలుసు. మొదటే అతణ్ణి వొప్పించకపోతే నెగ్గడం కష్టం. ఒకసారి అతడు 'ఊఁ' అనేస్తే తరవాత పరవాలేదు. గౌరా చిన్న పిల్లాడిలాగ మారాము చేశాడు, "ఉఁహూఁ, నువ్వు ముందు చెప్పు, మన్నిస్తావుకదా!

బరజు చాలలేకపోయాడు. చివరికి అన్నాడు, "అరే, నేనేం హారిశ్చంద్రమహారాజుని కనకనా, ఏదంటే అది చెయ్యడానికి? సరే, ఏమిటో చెప్పు - చేస్తాను."

గౌరా ఖుసీ అయిపోయి అన్నాడు, - 'మా ఇంట్లో ముందు వొక నాలుగు రోజులు మీరు వుండాలి. బరజుభాయి, తరవాత నీ ఇష్టం ఎటయినా వెళుదురుకాని. వొక నాలుగు రోజులు - బరజుభాయి, నాలుగు రోజులికి వొక పూట దాటదు,"

బరజు అన్నాడు, "గౌరా, నేనొకమాట చెపుతాను-"

"నేను మరేమాటా వినను - నువ్వు మాట ఇచ్చావు, మన్నిస్తే మన్నించు, మానేస్తే మానెయ్యి."

గౌరా చిన్నపిల్లాడిమల్లే వెక్కి-వెక్కి ఏడ్చాడు. మరి మాట్లాడలేక పోయాడు.

బరజు చూశాడు. లాభంలేదిక, భార్యతో అన్నాడు, "పద. ఇదిగో ఈదారే వాళ్ళవూరికి. వెళ్లాలి- వెళ్ళకపోతే తప్పదు."

ఛకడి అన్నదగ్గిర ఆస్తిపాస్తులు విన్నాక, ఉదయాన్నే చీకటితో నాగపురం సంతకి వెళ్లిపోయాడు. ఆఁ, నిజంగా ఆస్తి

పాస్తులు వొదిలేసి వెళ్లిపోతారూ! నేత్రమణి చెప్పింది, హరి మిశ్ర చెప్పారు అబ్బే, ఎవరైనా ఇలా వెళ్ళిపోతారా? నిజానికి వొక అన్నదమ్ముడు ఇల్లువొదిలి వెళ్ళిపోవడం ఎక్కడయినా వుందా! ఛకడి ఎంతో బుర్రచించుకున్నాడు-లేకేం, లోకంలో ఇలాకూడా వుంది. రాములవారు రాజు కాకుండా రాజ్యం వొదిలి వెళ్లిపోయారు. భరతుడికి రాజ్యమిచ్చేశారు. నిజమే, కాని ఆకాలం సంగతివేరు. తమ్ముడిగొంతుక అన్న కోసేస్తున్నాడిప్పుడు. ఇదుగో నిన్నగాక మొన్న, అంతపెద్ద జమీందారు, పిసరంత ఆస్తికోసం అన్నదమ్ముణ్ణి భార్యాపిల్లలు యావన్మందినీ కలిపి వొక్కరాత్రిలో నరికి పారేశాడు. ఈరోజుల్లో ఏఅన్న తమ్ముడికోసం ఆస్తిపాస్తులు వొదిలేసి వెళ్ళిపోతాడు, నేత్రమణి చెప్పినట్టు అంతా వూరికే బెదిరించడం కాని!

ఐతే అన్నఅంటే ఎలాటిమనిషో ఛకడి ఇవాళ దాకా బాగా తెలుసుకోలేక పోయాడు. "తిక్కమనిషి - ఏమో ఏం చేస్తాడో!"

ఛకడికి దినుసు ఖరీదు చెయ్యడం మీద మనస్సులేదు - బుర్రలో ఇదే ఆలోచన.

ఉచ్ఛవా బారికి వచ్చినంతలో చెప్పాడు, "బరజు ఇల్లు వొదిలేసి పెళ్ళం పిల్లలతో వెళ్ళిపోయాడు."

వినడంతోనే ఛకడి గతుక్కుమని పోయాడు. నిజంగా అన్నీ వొదిలేసి వెళ్లిపోయాడూ? ఏమిటీ? - మరి రాడూ? వదినె ఎలా వెళ్లింది? మోతీ, దామూ ఎలా వెళ్ళారు?

ఛకడి అడిగాడు, "కూడా ఎవరు వెళ్ళారు? సామానులూ అవీ ఎవరు పట్టుకు వెళ్ళారు?

"ఆఁ సుట్టాలింటి కెల్తన్నారా ఏటి? మొగుడు ముందు నడుస్తున్నాడు, ఆలి దమ్మాని సంకనేసుకుంది. మోతీ సెయ్యి పట్టుకుంది, ఎనకాల నడుసుకు పోతంది - సిగ్గులేని మొగానికి పయిగా నవ్వుతంది. ఇలాంటి దెక్కడన్నా ఇన్నామా కన్నామా?"

"ఎంతదూరం వెళ్ళివుంటారు? ఏతట్టు వెళ్ళారు? కటకం దిక్కు వెళ్లారా?"

"ఆఁ, ఇదేటి పరుగుచ్చుకెల్లి మల్లించుకొస్తావా ఏటి? ఎంతమందో నెత్తి గొట్టుకున్నారు, లాభం లేకపోనాది—"

"కాని ఇలా ఎవరయినా వెళ్ళిపోతారా?"

"అదేమరి, వందమంది ఎదట సొంత అన్నదమ్ముడు పారిపోతన్నాడు, మల్లీ అడుగుతావేటి?

"అవును, వెళ్ళిపోయాడు. కాని మళ్ళీ రాడా!"

"సొంత తమ్ముడివి కదా, నీకు తెలీకపోతే పరాయి ముండావోణ్ణి నాకేటి తెలుస్తాది?"

ఉచ్ఛవాబారికి సంతలో సామాను కొనడానికి బయల్దే రాడు; ఛకడి పిలిచాడు. "ఉచ్ఛవా, నిలబడు, ఎటు వెళ్ళిపోతు న్నావు? చూడూ, అన్నయ్య వెళ్ళినప్పుడు ఏమయినా చెప్పాడా?"

ఉచ్ఛవా చిరాకుపడుతూ అన్నాడు, "నాకేమయినా పనుందా, ఇక్కడ వాగుతూ కూకుండీదా?"

ఛకడి నెమ్మదిగా అన్నాడు, "ఉచ్ఛవా కొంచెం ఆగుదూ, - చెప్పు, అన్నయ్య ఏమిటన్నాడు? నా విషయ మేమన్నా చెప్పాడా?

"ఎవడికి ఏపారం లేదని వూరికే ఈ మాటలింటూ కూకుంతారయ్యా! సంత అయిపోతంది,ఏన్నో దినుసులు కొనాల నాను—"

ఉచ్ఛవా బయలుదేరాడు,

ఛకడి వెనకనించి మళ్ళీ పిలిచాడు,"ఉచ్ఛవా, ఉచ్ఛవా-నీ కొడుకుతోడు, చెప్పేసి వెళ్లు."

ఉచ్ఛవా వెనుకకి చూశాడు, "ఎలాటి మనిసివయ్యా, నాను ఇనలేదు మొర్రో అంటేని! కొడుకుతోడు, అయ్యతోడు రోకలి మింగు."

ఛకడి నిరాశతో ఇంటికి వచ్చేశాడు. దారెలోనూ, ఊరిలోనూ ఎందరో ఎన్నో రకాల ప్రశ్నలు వేశారు. ఎన్నో అడిగారు. మిత్రగారి మాట జ్ఞాపకం వచ్చింది. "తక్కువరకం మనుషులు ఎన్నో అంటారు, ఎన్నో చేస్తారు-వాళ్లెవరన్నా ఇస్తారా, చస్తారా?"

ఛకడి వీధిగుమ్మానికి వచ్చి చూశాడు. ఇల్లంతా ఇవాళ నిశ్శబ్దంగా వుంది. కొబ్బరి చిప్పల్లో బుగ్గి పోసుకుని దామా, మోతీ ఆడుకోడంలేదు. అన్నదొయ్య వీధరుగుమీద కూచుని భాగవతం రాయడం కాని, నులక పేనడంకాని లేదు. ఛకడి ఇంట్లోకి వెళ్లాడు. ఇల్లు మీద పడిపోతుందా అన్నట్టుంది. చడీ చప్పుడూ లేదు.

నేత్రమణి ఇల్లు సర్దడంలో నిమగ్నురాలై వుంది - ఈ ఇంటంతటికీ ఆమే ఇల్లాలిప్పుడు. ఆమెని వొకమాట అనడానికి కాని, వొకపని బెత్తాయించడానికి కాని ఇంకెవ్వరూ లేరు - చాటుగా వుండిందికి బావగారు లేరు, తగువులాడిందికి తోటి

కోడలు లేదు. ఇక ఆమె ఆడిందేఆట, పాడిందేపాట - ఇంటంత టికీ ఆమే అధికారి.

ఛకడిని చూసి నేత్రమణి నవ్వుతూ అంది, "ఇంత సేపటికి జ్ఞాపకం వచ్చిందా ఇంటికి రావడానికి ? ఒక్కదాన్ని నేను ఎంతని సర్దేది? ఇల్లు ఇల్లంతా అడ్డదిడ్డంగా పడివుంది."

నేత్రమణి మాటలు ఇవాళ ఎంచేతో ఛకడికి నచ్చలేదు. మనస్సులో అనుకున్నాడతడు, 'అన్నీ చెయ్యడానికి నువ్వే - నువ్వు ఇల్లు సర్దకపోతే ఇంకెవరు సర్దుతారు?' బైటికి అన్నాడు, "అయితే, అందరూ వెళ్లిపోయారూ ? మరిరారూ ?"

"పరిగెత్తు, మళ్లించుకు వద్దువుకాని !"

చేటలూ, బుట్టలూ, ఉట్టిమీద పిడతలూ అవీ సరదడంలో మునిగిపోయి వుంది నేత్రమణి.

ఛకడి భోజనంచేశాక వీధి గుమ్మానికి వెళ్లాడు. ఇల్లు ఇల్లంతా ఏదోలా వుంది. అన్నయ్య తిరిగిరాడా ఏమిటి ? వెళ్లి ఎక్కడ వుంటాడు ? పైగా భార్యా పిల్లలూ - అందరూ వెళ్ళారు——ఎన్నాళ్ళని వుంటారు ? ఎక్కడ వుంటారు ?

వీధి గుమ్మంలోంచి ఇంట్లోకి వచ్చాడతడు - మళ్ళీ వీధి గుమ్మానికి వెళ్ళాడు- మళ్లీఇంట్లోకి. ఉఁ ఊఁ, ఏమీ బావుండలేదు- వస్తాడు, అన్నయ్య తిరిగివస్తాడు, తప్పకుండా వస్తాడు.

నేత్రమణి అంది, "ఎందుకలా పచారు చేస్తారేమిటి ? వాళ్ళ పడకగదిలో ఏమేమి దినుసులున్నాయో - మీకు తాళా లిచ్చి వెళ్ళారేమో - అన్నీ సరిచూసి జాగ్రత్త చెయ్యరేం?"

"ఎందుకలా బడబడా వాగుతావు ? వాళ్లేమో ఇల్లూ వాకిలీ వొదిలేసి వెళ్లిపోయారు. ఇంకెవరన్నా పట్టుకుపోతు

న్నారా ఏమిటి? గదిగొళ్ళెం వేసివుందికదా, విప్పమా చూడమా ?"

"ఓలమ్మో, ఎంతడాబు చేస్తున్నాడో! వాళ్ళు వెళ్లిపోతే నువ్వు వెంటబడలేక పోయావా ?"

"కాకపోతే - ఇంట్లోంచి ఏమయినా ఎత్తుకుపోయారా ఏమిటి. ఇప్పుడే చూడకపోతే మించిపోడానికి ?

"ఏమిటి ఎత్తుకుపోతారు - కుండా మండా, చేటా బుట్టానా ? ఏమిటి పట్టుకెళ్ళారో నీకు చూపించి పట్టుకెళ్ళారా ఏమిటి ?"

ఛకడి మనస్సు బాగా చెడిపోయింది, "బట్టలమూటా, బటువా - అన్నీ చూపించారు. ఎందులోనూ వొక ఎర్రని ఏగానీలేదు. బుట్టపెట్టెలో అయిదు రూపాయలు పడివున్నాయి పావలా, అర్ధలాలూ, దమ్మిడీలూ వున్నాయి. మరెలా పట్టుకు పోయారు ?"

"ఇలా పట్టుకు వెళ్ళామని నీకంట్లో వేలుపెట్టి చెప్పవలి సింది. ఉండు, కొంచెం వోపికపట్టు - నాలుగు రోజుల్లో మళ్ళీ వింటావు, ఎక్కడో వెళ్లి ఇల్లూ వాకిలీ తోటా గీటా పెట్టుకుని వాళ్ళగొప్పగా వాళ్ళు వున్నారని నువ్వే వింటావు, ఆగు, ఇలా ఇదయిపోతావెందుకు?"

ఛకడి ఆగాడు - దినం రెండు దినాలు, మూడుదినాలు ఏదీ? కబురూ కాకరకాయా లేదే! బరజు హరిపురం గౌరంగ శేణు ఇంటికి వెళ్ళాడని జగ్గాశెఠి చెప్పాడు. ఇన్నాళ్లూ అక్కడే వున్నాడా? ఉఁ హుఁ, వాళ్ళింట్లో ఇన్నాళ్ళుంటాడా? ఒకరోజు రెండు రోజులు, మూడు రోజులు - రోజుకి రోజూ ఇల్లు దీం

దీం మంటూ వుంది. ఇంటా బైటా దేనిమీదా ఛకడి మనస్సు నిలవడం లేదు. అబ్బే, ఊరికే పిచ్చెత్తినట్టు వెళ్ళిపోవాలా అన్న దమ్ముడు? వేర్లు కావద్దంటే ఛకడి వినుకోడా? తనతప్పు తనకి గుర్తు లేదు ఛకడికి.

మిట్టమధ్యాహ్నం. ఎండ మండిపోతూ వుంది. భోజనం చేశాక ఛకడి అన్న పడకగది తాళం పట్టుకువెళ్ళాడు. అతడి శరీరం వణుకుతూవుంది. గది ఎలా తెరవడం? ఆ గదిలో ఏమో, ఏముందో? - పట్టపగలు ఛకడికి భయం వేసింది. పెరట్లో గువ్వ పిట్ట కూస్తూ వుంది, "బియ్యం మానిక నిండింది, లేరా కొడకా లేలే!" ఇంటిమీద మాల కాకి ఆగి ఆగి అరుస్తూవుంది, "కా-కా," ఛకడి మనస్సు నీరసించిపోయింది. అమ్మా, అయ్యా - అందరి మాటా జ్ఞాపకం వచ్చింది, అందరూ వున్నప్పుడు ఈ ఇల్లు ఎలా వుండేది-ఇప్పుడెలా వుంది! ఎవరి ఆస్తి, ఎవరి ఇల్లు, ఎవరివాకిలి - ఛకడికి ఏమీ అవగతం కాలేదు, అంతా చీకటిగా అవుపించింది. మనస్సు చేదయి కుంగిపోయింది.

ఛకడి గది తెరచి చూచాడు. ఎలాంటి వస్తువులలాగే వున్నాయి. బుట్టపెట్టి తిరిగి కిందపడి వుండినా, తుంగచాప చెదలుకొట్టేసి వుండినా, పిడతలూ బుంగలూ ఏదీలేకండా గది గదంతా శూన్యంగా వుండినా— ఛకడికి కాస్తా బావుండేది. ఒక్కవస్తువయినా వాళ్ళు కూడా పట్టుకువెళ్లా లేదు. ఎక్కడి వక్కడే వున్నాయి- పిడతలూ, ముంతలూ, తుంగచాపా, పక్కా- అన్నీ ఎలాటివలాగే వున్నాయి. ఏదో పోగొట్టుకున్నట్టు వెదుకుతున్నాడు ఛకడి. ఆ విత్తనాల కట్టలసందున ఏదో దొరుకుతుందన్నట్టు గది నాలుగుమూలలా దేవుతున్నాడు. అతడిచూపు వొకదానిమీద పడింది- ఆ రబ్బరు

బాతుమీద నొక్కితే కూఁ కూఁ అరుస్తుంటే, అదిగో దానిపేర ఛకడి దానిని పట్టుకున్నాడు, గుండెల కద్దుకున్నాడు. అతడి కళ్ళల్లోంచి జలజలా సెలయేళ్ళలాగ కన్నీళ్లు ప్రవహించాయి. ఛకడీ! ఛకడీ! కుటుంబమంతా పడి ఆస్తంతా నొల్లుకుతినేస్తూ వుండేవాళ్ళు. ఇప్పుడు ఈ ఆస్తి ఎవరు తింటారు? ఛకడీ ఆ బాతుబొమ్మ చేత్తో పట్టుకుని మళ్లీ చూశాడు. నలుగురు పిల్లల చినచిన్న చేతులు ఎనిమిదీ కనిపించాయి. చాచుకుంటూ తన దిక్కే వస్తున్నాయవి, ఆ బొమ్మకోసం. కన్నీళ్ళతో గుడ్డివా డయిపోయా డతడు.

ఛకడి నేత్రమణిని చూశాడు కాడు.పల్లెత్తి వొక మాట యినా మాటాడలేదు. ఎక్కడ కూచుంటే అక్కడ జలజలా కన్నీళ్లు వొలికిపోతున్నాయి. నేత్రమణి అతణ్ణిచూసి తనలో తాను నవ్వుకుంది- "ఆడారిస త్తప్ప, అన్నమీద ప్రేమ వొలికిస్తు న్నాడు- రోజు, రెండురోజులు ఇలా అవుతాడు- తరవాత తానంతటతాను సర్దుకుపోతాడు, ఎప్పటిలాగే ఊరుకుంటాడు."

ఛకడి సాయంకాలం దుకాణాకి వెళ్ళలేదు. వీధిగడప మీద ముడుచుకుని కూచున్నాడు సాధవమ్మ చేతిలో రెండు పుడకలు పట్టుకుని, చింకిబట్ట వొళ్లు కప్పుకుంటూ నడుచుకు పోతూవుంది. మూడుకాళ్ళ ముసలిదామె. కళ్ళకి బాగా అప్పు పించదు. తనలో తాను గొణుగుకుంటూ వెళుతూ వుంది. "అయ్యో, ఇదా చేశారు. ఇదా తుదకిచేశారు- ఇదా మీ మనసులో వుండేది! ఎవరికేం చేశాడని! వంచినతల ఎత్తకండా నడిచేవాడు- పల్లెత్తి ఈగవంటిదాన్నయినా నొప్పించేవాడు కాడు. చీమన్నా చవ్వకండా అడుగులు వేసేవాడు. ఈ వీధి

ఎంత చిన్నబోయింది! అలాంటి బంగారు తండ్రి మరి ఎవడు న్నాడు? ఇంక ఎవడున్నాడు, ఈ వూరిలో! పధాను ముసిల్ది వుంటే ఇది జరుగునా? కొడుకుని పేరుపెట్టిన పాపాన పోలే దా యిల్లాలు."

ముసిలామె మామపేరు 'బరజు.' అంచేత ఆమెకూడా బరజుపేరు నోటితో అనేదికాదు! ఆమె కళ్ళల్లో కన్నీళ్లు అర్చుకు పోయాయి. కనురెప్పలు చెమ్మగిల్లాయి. చింకిబట్టతో కళ్ళు తుడుచుకుందామె.

వీధిగుమ్మంలో కూచున్నవాడల్లా ఛకడి యింట్లోకి పరి గెత్తుకుపోయి, "అన్నయ్యా, అన్నయ్యా". అంటూ పిలిచాడు. ఇదేమిటి పిచ్చెత్తిపోతాడా ఏమిటి?

రాత్రి అన్నంకంచం దగ్గిర కూచున్నాడు ఛకడి. కన్నీ ళ్ళతో కంచం తడిసిపోయింది.

గదిలో నిద్రపోతున్నాడు ఛకడి. అర్ధరాత్రి పలవరిస్తు న్నాడు- "అన్నయ్యా, అన్నయ్యా!" నేత్రమణి ఎన్నో చెపు తుంది, ఎన్నో అడుగుతుంది. ఛకడి "ఊఁ" ఊఁ అంటూ జవాబు చెపుతున్నాడు- అతడిమనస్సు తిన్నగా లేదు.

మర్నాడు నేత్రమణి చూసింది, ఛకడి ఇంటిలో లేడు. మధ్యాహ్నమయింది. సాయంకాలమూ అయింది- ఏడీ ఎక్క డికి వెళ్ళాడు? అన్నిదిక్కులా మనుషులు వెదికారు. ఎక్కడా అవుపించలేదు.

ఛకడి ఉదయాన్నే లేచి ఎక్కడికీ వెళ్ళలేదు- హరిపురం గౌరాంగశేణ ఇంటికి వెళ్లి వీధిగుమ్మంలో కూచున్నాడు.

చిన్నాన్నని చూసి డామ లోపలికి పరిగెత్తుకువెళ్ళి కేకలు వేశాడు, "అమ్మా వొలే, చిన్నాన్న వచ్చాడు."

బరజు వచ్చి చూశాడు, ఛకడివచ్చి మాటాడకండా పీద రుగుమీద కూచునివున్నాడు.

"ఏంరా, ఇక్కడెందుకు కూచున్నావు, రా, లోపలికి రా" అంటూ ఛకడిని బరజు లోపలికి పిలుచుకువెళ్లాడు.

ఇంటిలోపలికి వెళ్ళాక బరజు అడిగాడు, "ఏంరా, నువ్విటు వచ్చేశావు?"

ఛకడి మెల్లిమెల్లిగా అన్నాడు, "నేనూ వస్తాను."

బరజు అడిగాడు, "నువ్వెక్కడికి వస్తావురా?"

"మీరు ఎక్కడికి వెళితే అక్కడికి."

టపటపా ఛకడి కళ్ళలోంచి కన్నీళ్ళు జాలికిపోతు న్నాయి-

ఛీ ఛీ. ఆడారి సత్తప్ప!

స మా ప్తం

ఆంధ్రా ప్రింటర్సు, విజయవాడ-2.